

**O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta
maxsus ta'lim vazirligi**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

BOJXONA ISHI ASOSLARI

MA'RUZA MATNLARI

TO'PLAMI

Toshkent-2005

BOJXONA ISHI ASOSLARI.
ma'ruza matnlari to'plami
--T.: TMI, 2005. 128 - bet

Annotatsiya

Mazkur ma'ruza matnlarida «Bojxona ishi asoslari» fanining predmeti va vazifalari, bojxona faoliyatining huquqiy asoslari, bojxona siyosati va o'ziga xos xususiyatlari, bojxona nazorati, bojxona rejimlari va ularning qo'llanilishi, bojxona to'lovlari, bojxona qiymati va uni aniqlash usullari, bojxona qonunchiligini buzganligi uchun javobgarlik kabi masalalar yoritilgan.

Mazkur ma'ruza matnlari to'plami «Soliqqa tortish va sug'urta ishi» kafedrası majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan.

2 iyul 2005 y. 14-son majlis bayoni.

**«Soliqlar va soliqqa tortish»
kafedrası mudiri:**

dots. A. Jo'raev

Mazkur ma'ruza matnlari to'plami institut qoshidagi Oliy o'quv yurtlararo ilmiy-uslubiy Kengash majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan.

7 iyul 2005 y. 4-son majlis bayoni.

**Rektorning o'quv va metodik
ishlar bo'yicha muovini:**

prof. A. Vohobov

Tuzuvchilar:

**dots. A. Jo'raev
k.o'q. S. Isamuxamedova
k.o'q. G'. Safarov**

Taqrizchilar:

**dots. P. Saidxodjaev
dots. N. Qo'zieva**

1-mavzu: "Bojxona ishi asoslari" fanining predmeti va vazifalari (2-soat)

1.1. Fanining predmeti, vazifalari va boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorligi

Bojxona ishi O'zbekistonning tashqi va ichki siyosati tizimida ustuvor o'rinlardan birida turadi. Bir tomondan, tashqi iqtisodiy faoliyatning erkinlashtirilishi tashqi bozorga mustaqil chiqish huquqiga ega bo'lgan korxonalar, tashkilotlar va tadbirkorlar doirasini jiddiy ravishda kengaytirdi. Davlat bojxona siyosati vositalari - tarifli va notarif boshqarish vositalari orqali ularning tovarlar, ishlar va xizmatlar eksporti va importi bo'yicha faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchi tomondan, ichki iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish, milliy bozorni shakllantirish, respublika byudjetining daromad qismini to'ldirish vositasi sifatida bojxona ishining ahamiyati ortdi. Bu, o'z navbatida, bojxona ishining huquqiy asosini yaratuvchi qonun hujjatlari va normativ xujjatlar tizimni ishlab chiqishni taqozo etdi. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi, «Davlat bojxona xizmati to'g'risida» va «Boj tarifi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlari bojxona haqidagi qonun hujjatlari tizimi asosini tashkil etadi. Qayd etilgan qonun hujjatlari va ularni rivojlantirish uchun chiqarilgan normativ hujjatlar O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlarini himoya qilinishining ishonchli mexanizmini yaratadi, iqtisodiy va siyosiy ustuvorliklarini hisobga olgan holda yagona bojxona siyosatini o'tkazilishini ta'minlaydi.

«Bojxona ishi» atamasi mazmunini aniqlash printsiptial ahamiyatga egadir. Bojxona siyosatining xususiyati va mazmunini, bojxona huquqi, uning institutlari va yuridik normalarini tushunish ko'p jihatdan ushbu atamani belgilashning puxtaligi va to'liqligiga, bojxona ishi tarkibini aniqlashga bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksida (2-modda) bojxona ishiga quyidagicha ta'rif beriladi: «Bojxona ishi O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o'tish, boj to'lovlarini undirish, bojxona rasmiylashtiruvchi, bojxona nazoratini amalga oshirish tartibi va shartlaridan hamda bojxona siyosatini amalga oshirishning boshqa vositalaridan iboratdir».

Mazkur ta'rif umuman olganda bojxona ishi tushunchasini va uning tarkibiy elementlarini aniq tavsiflab beradi. Bojxona ishi ko'p rejali va juda xilma-xil vazifalarni hal etishga yo'nalitirilganligi shartlanganligidan kelib chiquvchi uning o'ziga xosligi va nodirligi mana shundan iboratdir.

Bojxona ishining Bojxona kodeksida ko'rsatilganlardan tashqari tarkibiy qismlari ro'yxatiga boj tariflari vositasida tartibga solish, valyuta nazorati, bojxona ta'minoti, bojxona statistikasi va Tashqi iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasini yuritish, kontrabandaga va bojxona ishi sohasidagi boshqa jinoyatlarga qarshi kurash, bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilganligi haqidagi ishlarni ko'rib chiqish kiritilishi kerak.

Bunday yondashilgan taqdirda bojxona ishi mazmuni kengroq tushuniladi, boz ustiga uning tarkibiga kiritilgan, yuqorida aytib o'tilgan qo'shimcha elementlar

Bojxona kodeksida nazarda tutilgan hamda unda etarlicha keng va batafsil tartibga solingan.

Shunday qilib, bojxona ishi tuzilmasi bojxona siyosatini amalga oshirishning quyidagi vositalari bilan ifodalanishi mumkin:

– tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tish tartibi va shartlari;

– bojxona rejimlari;

– boj tariflari vositasida tartibga solish;

– bojxona rasmiylashtirilishi;

– bojxona ta'minoti;

– bojxona nazorati;

– bojxona statistikasi va tashqi iqtisodiy faoliyat tovar nomanklaturasi;

– bojxona ekspertizasi;

– kontrabandaga va bojxona ishi sohasidagi boshqa jinoyatlarga qarshi kurash;

– bojxona haqidagi qonun xujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish va ko'rib chiqish.

Bojxona ishining mazkur tuzilmasi ham, albatta, batafsil emas, uni yanada tabaqalashtirish mumkin. Umuman olganda esa bojxona siyosati vositalarining keltirilgan ro'yxati O'zbekiston Respublikasi bojxona ishining hozirgi tuzilmasini aynan aks ettiradi.

Bojxona ishining yuqorida sanab o'tilgan tarkibiy qismlarining ahamiyati, roli va maqomi bir xil emas. Biroq, ular xususiyati va maqsadlariga, bojxona ishi tizimidagi o'rniga ko'ra turlicha bo'lsa ham jam bo'lgan holda uzviy birlikni tashkil etadi, chunki O'zbekiston Respublikasining yagona bojxona vazifalariga xizmat qiladi.

«Bojxona ishi asoslari» fanining predmeti bojxona siyosati, bojxona bojlari va tariflari, bojxona munosabatlarining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish hisoblanadi.

«Bojxona ishi asoslari» fanini o'rganish jarayonida analiz, sintez, tahlil etish, amaliy hujjatlar nusxalarini qiyosiy tahlil etish metodlaridan foydalaniladi.

«Bojxona ishi asoslari» fanining vazifalari quyidagilardan iborat:

- O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan bojxona siyosati turlari, printsiplari va vazifalarini o'rganish;
- Bojxona qonunchiligi hujjatlarini o'rganish va tahlil etish;
- Bojxona faoliyatini davlat tomonidan tartibga solinishini o'rganish;
- Bojxona bojlari, tariflari va imtiyozlarni o'rganish;
- O'zbekiston Respublikasida qo'llaniladigan bojxona rejimlarini o'rganish;
- Bojxona qiymati va uni aniqlash usullarini o'rganish.
- «Bojxona ishi asoslari» fani «Moliya», «Soliq nazariyasi», «Soliqlar va soliqqa tortish», «Soliq qonunchiligi asoslari» va shu kabi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liq.

1.2. Bojxona munosabatlarining rivojlanish tarixi

Tarkibiga soliqlar va bojlarni undirish ham kiradigan moliyaviy-iqtisodiy tizimning puxta faoliyat ko'rsatishi har qanday tuzumda davlat mavjud bo'lishining iqtisodiy asosi hisoblanadi.

Akademik B.Ahmedovning fikriga ko'ra bojxona organlari bunday tizimning bir qismi sifatida Markaziy Osiyoda qadim zamonlardan boshlab mavjud bo'lgan. Chunki ko'p ming yillab Sharqni G'arb bilan bog'lagan Buyuk Ipak yo'li Markaziy Osiyo hududidan o'tgan. O'rta dengizdagi Suriyaning Antioxiya (yoki Antaliya) porti uzoq vaqt Ispaniya, Portugaliya, Venetsiyadan tovarlarni tashuvchi kemalarga xizmat qilgan. Bu kemalar Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy va Yaponiyaga yo'l olganlar.

Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshiriladigan savdoga qaysidir darajada aloqador bo'lgan barcha davlatlarning bojxona organlari tajribasini umumlashtiruvchi qoidalar asrlar davomida takomillashtirildi va maqbul holga keltirildi. Agar qaysidir davlat yoki shahar bojxona qoidalarini qattiqlashtirsa, bojlar va yig'implarni haddan tashqari ko'paytirsa, karvonlar ularni chetlab o'tishining yo'li bor edi. Birgina Markaziy Osiyoda Buyuk Ipak yo'lining bir necha shoxobchasi mavjud bo'lgan. Ushbu karvonlar chetlab o'tgan davlatlar esa anchagina daromaddan mahrum bo'lishar, chunki yo'llarda karvonlar muntazam qatnar edi.

Buyuk Ipak yo'lidagi boj yig'implari haqidagi dastlabki yozma eslatmalar VIII asrdagi arab manbalaridan ma'lum. Ko'p asrlar davomida boj miqdori o'zgarishsiz bo'lib, u tovar qiymatining 2 foizini tashkil etgan (Bunday boj XIX asrgacha saqlanib qoldi. Buxoro, Qo'qon va Xivadan Rossiyaga qatnovchi karvonlardan 2,5 foiz miqdorida boj olinardi). Bu barchani qoniqtiruvchi maqbul variant deyish mumkin. Karvonlar yo'lida ko'plab davlatlar joylashgani hisobga olinsa, katta miqdordagi boj savdogarlarni xonavayron qilishi, bu bilan ushbu davlatlarni kafolatli daromaddan mahrum qilishi mumkin edi.

Ushbu daromadning xazina uchun ahamiyatini tushungan hukmdorlar qulay yo'llar bilan, obod karvonsaroylar qurishdi, karvonlarni xavf-xatardan qo'riqlash chora-tadbirlarini ko'rishdi. XIV-XV asrlarda Amir Temur va temuriylar faoliyati buning misoli bo'lishi mumkin. Amir Temur oldingi yuz yilliklardan oxiri yo'q urushlar va ko'chmanchilar bosqinlari tufayli deyarli to'xtab qolgan Buyuk Ipak yo'lidagi harakatni qayta tikladi.

XV asr boshida Amir Temur saroyida bo'lgan Kastiliyaning elchisi Ryui Gonzales de Klavixo o'zining Samarqandga qilgan to'rt oylik sayohatida «butun mamlakat Temur xukmronligi ostida tinch yashaydi», deb qayd etgan.

Temuriylar davrida ulkan saltanatda yo'llar ancha yaxshi holatda saqlangan. Yo'lning har bir kunlik masofasida karvonsaroylar bo'lib, ularda savdogarlarni qurol-yarog' osgan otliq qo'riqchilar otryadi kutib olar, ular savdogarlarni keyingi dam olish joyiga kuzatib qo'yishga shay turishar edi. «Ofisi» uzoq vaqt Sultoniyada bo'lgan vatikanlik arxiepiskop Ioann Amir Temur tomonidan savdogarlarga berilgan imtiyozlarni qayd qiladi: «Temur xorijiy savdogarlarga xayrihohlik bilan munosabatda bo'lar va butun saltanatida ularga qulay sharoitlar va xavfsizlikni yaratib bergan. ... Agar unga qarashli erlarda qaysidir savdogarni tunashsa, o'sha

erning hukmdori savdogarga yo'qotgan narsasini ikki barobar qilib qaytarib berar, bundan tashqari ushbu summani Temurga besh barobar miqdorida to'lardi».

Akademik B.Ahmedov bu davrda karvonlarni qo'riqlash zimmasiga kiradigan bojxona puxta ishlaganligini qayd qilar ekan, quyidagi misolni keltiradi. Bu voqea Boburning otasi temuriyzoda Umarshayx Andijonda hukmronlik qilgan davrda yuz beradi. Besh yuz kishilik ot ulovli katta karvon ko'p yuk bilan Xitoydan qaytar edi. Tog'da yo'lovchilar qor bo'roniga yo'liqib, qalin qor ostida qolishadi. Faqat ikki kishi tirik qoladi va Andijonga kelib yuz bergan falokatdan xabar beradi. Umarshayhning amri bilan karvon ortgan yuklar qor ostidan kavlab olinadi va merosxo'rlar topilmaguncha ishonchli qo'riqlanadi. Merosxo'rlarni esa faqat Andijondan emas, balki butun Xuroson, Eron va Iroqdan izlashga to'g'ri keladi. Amir Temur davrida ehtimolki undan ham ilgari ayrim boj imtiyozlari mavjud bo'lgan. Masalan, «qizil mol» bojdand ozod qilingan edi. Bunday tovarlar ularga ilova qilingan xujjatlar, ya'ni rahnomalar oddiy muhr bilan emas, balki shohona qizil muhr bilan tasdiqlanganligi bois «qizil mol» deb atalgan. Bu esa mollar xukmdorga in'om qilishga mo'ljallanganligini anglatardi. O'sha davr qoidalariga ko'ra, sovg'alardan boj undirilmagan.

Albatta, tuzuklarni buzish hollar ham bo'lib turardi. Masalan, ayrim savdogarlar rahnomodan foydalanib, «qizil yorliq»da ko'rsatilgan moldan boshqa mollarga ham boj to'lamaslikka urinishar edi. Ayrim hollarda qaroqchilar o'zlarini boj yig'uvchi qilib ko'rsatishar edi. Bundan tashqari Amir Temur saltanati parchalanib ketgandan keyin mayda davlatlarning hukmdorlari yoki ularga buysunuvchilar yuz yillab amal qilgan boj qoidalariga xilof qilishar edi. 1621 yilda savdogarlar bilan safardosh bo'lgan Moskvalik elchi Ivan Xoxlovning esdaliklarida qyd qilinishicha, daryo bo'yida savdogarlarni 60 chog'li bojxonachilar to'xtatgan va 9 qo'y, 2 ta ot, 100 botmon arpa berishni talab qilishgan.

Tarixchilarning guvohlik berishicha, Markaziy Osiyoda erdan xiroj va tanob, tovardan esa zakot undirilgan. Qur'onga muvofiq, har bir musulmon mol-mulkning qirqdan bir qismini zakot qilar edi. Zakot shuningdek kelayotgan va ketayotgan har bir karvondan ham undirilar, shu sababli zakotchilar karvonlar harakatini sergaklik bilan kuzatib turishardi. Shahardan o'tadigan har qanday savdogar zakot olinadigan saroyga to'xtab o'tishi shart bo'lgan. Bu erda uning tovaridan 2,5 foizli boj undirilar edi. Bundan tashqari savdogar har bir tuya hisobiga yorliq yozilganligi uchun ham haq to'lagan. Bu yorliq tovar xonlikning qolgan barcha aholi yashaydigan joylaridan erkin o'tishiga kafolat berar edi. Har bir mustaqil mulkda zakot undirilar edi. Amudaryoning janubiy qirg'og'ida deyarli har bir shahar boj undirish huquqini o'zida saqlab qolgan. Ular zakotni ko'pincha qonun bo'yicha emas, balki o'z bilganlaricha belgilashardi. Afg'onistonda esa 2,5 foiz emas, balki 20 foiz miqdorida zakot undirilgan.

Ko'chmanchilardan zakot naturada undirilardi. Har qirq bosh moldan bittasi zakot sifatida olingan. Zakotchi yiqqan butun mol-mulk xonning xazinasiga kelib tushgan. Zakotchilarga savdo ishlari bo'yicha favqulodda huquqlar berilgan edi. Ular davlat manfaatlariga asoslanib, tovarlarni olib kirish va olib chiqishni ta'qiqlashi, hatto biror bir oqlovchi sabab bo'lsa, ularni musodara qilishi ham mumkin edi.

XIX asr oxirida bozor munosabatlari rivojlanishi bilan birgalikda bojxona siyosati yangi bozorlari egallab olishga yordam beruvchi vositalardan biriga aylandi.

Buxoro xonligining katta qismini inglizlar o'z nazorati ostida tutib turgan Afg'oniston bilan chegarasida bojxonalar tashkil etildi. O'lkaning Afg'oniston bilan savdo qilish uchun maxsus tashkil etilgan bojxona birlashmasiga kiruvchi boshqa tumanlaridan chiquvchi tovarlar mana shu bojxonadan o'tar edi. Afg'oniston bilan savdo-sotiqda fiskal maqsadni ko'zlamagan ushbu birlashma tovarlarning ayrim turlari mazkur mamlakatga olib kirilganligi uchun maxsus mukofotlar tayinlangan, shunday qilib, Peshovar va Kobul orqali Afg'onistonning shimoliy qismiga va Badaxshonning bir qismiga kirib keluvchi Angliya va Hindiston tovarlari bilan raqobat qilish uchun qulay shart-sharoitlar sun'iy ravishda yaratilgan. Afg'on bozorini qo'lga kiritish unchalik qiyin emasdek tuyulardi: yo'l yo'qligi sababli Afg'onistonning Badaxshon viloyatiga, masalan, «ingliz mollari shunchalik oz miqdorda kelar ediki, bu nafaqat Badaxshonning o'zida, balki Saroy va Chebek orqali Rustak va Fayzobod shaharlariga, bu shaharlardan inglizlar qo'l ostidagi erlarga olib o'tiladigan ingliz tovarlariga nisbatan sifatli va arzon tovarlar uchun mahalliy bozorlarni ochib qo'yar edi».

Tovarlar (manufaktura, kerosin, gugurt, qand, shakar) ko'zdan kechirish uchun Samarqand ombor bojxonasiga taqdim etilishi kerak bo'lgan. Bu erda tovarlarga maxsus tamg'alar bosilar va tovarlar savdogarlar tomonidan Afg'oniston-Buxoro chegarasida joylashgan Karki, Kalif, Chushkaguzar, Termiz, Ayjan, Saroy va Chebekdagi chegara bojlari orqali olib o'tilardi. Bu erda bojxonachilar tamg'a bosilgan joylarni ko'zdan kechirishar, tamg'ani olib qo'yishar va tovarni chet elga chiqarishar edi. Tovar haqiqatda Buxorodan tashqariga olib chiqib ketilganligining isboti hisoblangan tamg'a esa bojxonachilar tomonidan Samarqandga qaytarilar edi. Bu erda tovarning egasi o'ziga tegishli mukofotni olgan.

Tovar uchun beriladigan mukofotning salmog'i ko'plab savdo firmalarini o'ziga jalb qilgan. Ular Samarqand, Buxoro, Karkida o'z idoralarini tashkil etib, faoliyatlarini yildan-yilga rivojlantirishdi. Masha shu tufayli chegara bojxonalari orqali ip gazlama tovarlar, shakar va kerosin ko'p miqdori o'tila boshlandi.

Biroq bojxona birlashmasi o'z maqsadiga to'la erishishga muvaffaq bo'lmadi. Savdo jilovini o'z qo'lida ushlab turgan buxorolik, afg'onistonlik mayda savdogarlar mukofotlarda foydalanish imkoniyatidan mahrum edi. Ular gazlamani Buxoroning chegara shaharlarida sotib olishar, biroq bunday mol qonunga ko'ra Samarqand bojxonasining tamg'asi bo'lmasa mukofotlanmas edi.

Buxoro bojxonalari hatto tamg'a qo'yilgan tovarlardan ham boj yig'uvchining hohishiga va vijdoniga bog'liq miqdorlarda boj yig'ishardi. «... Bojgirlar har bir joydan 4 tadan 5 gacha rupiy (bir rupiy - 45 tiyin), amloqdorlar (uezd boshliqlari) esa Amudaryodan o'tganlik uchun 4-6 rupiy, ichiga havo to'ldirilgan hayvon terisidan yasalgan solni tortib boruvchi har bir ot uchun bir tomonga o'tishdan 4-5 rupiy va har bir odam olib o'tilganligi uchun alohida 2 rupiy undirishgan».

Savdogarlar o'tadigan beklıklarda har bir tuya yoki otdan o'lpon undiriladi, agar yo'l bir nechta beklıkdan (Kitob, Shahrisabz, G'uzor, Hisor, Qo'rg'ontepa) o'tishi hisobga olinsa, ustama xarajatlar ancha sezilarli bo'lar va beriladigan mukofotlarning yarmiga yoki hatto hammasiga teng bo'lar edi.

Ma'lumki, Buxoro hukumati o'z vaqtida Afg'onistonga olib ketiladigan tovarlarni bojdan ozod qilish haqida farmoyish chiqargan bo'lib, biroq bu farmoyish Buxoro devonxonasidan tashqariga chiqmadi.

Lekin shunga qaramay, bojxona birlashmasi davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalari kengayishida o'z ahamiyatiga ega bo'ldi.

Markaziy Osiyo Rossiya tomonidan bosib olingandan keyin Trukiston general-gubernatorligi tashkil etildi. 1893 yilda Rossiyada 11 ta chegara okrugi tashkil etildi. Turkiston okrugi o'shalardan biri bo'ldi. Turkiston okrugida 16 ta bojxona organi mavjud edi. 1895 yilda Termiz shahrida Pattakesar bojxonasi tashkil etildi. Unda asosan Afg'onistondan keltiriladigan tovarlardan boj undirilgan. Har yili ushbu bojxona posti orqali 2500 dan ziyod sayohatchi o'tardi. U paytlari Afg'oniston hududi orqali Markaziy Osiyoga ko'plab kontrabanda tovari ham o'tkazilgan.

1917 yildan keyin ichki va tashqi savdo xalq Komissarligida 8 ta bojxona okrugidan iborat bojxona boshqarmasi tashkil etilib, Turkiston okrugi shulardan biri edi. 1925 yilda bojxona boshqarmasi Bojxona bosh boshqarmasiga aylantirildi. Uning tarkibida bojxonaning 11 ta inspektorlik organlari va 266 ta bojxona bo'lib, ularda 5710 nafar xodim ishlar edi. O'sha yili Termiz shahridagi Pattakesar bojxonasi Termiz bojxonasiga aylantirildi. Xalq komissarliklari vazirliklarga aylantirilgandan keyin bojxona bosh boshqarmasi Tashqi savdo vazirligi tarkibida qoldi.

1986 yilda Bojxona bosh boshqarmasi SSSR Ministrlar Soveti huzuridagi Davlat bojxona nazorati Bosh boshqarmasiga aylantirildi.

Toshkent shahri sobiq SSSR janubiy darvozasi hisoblanib, xorijdan uchib kelgan samolyotlar Toshkentda to'xtab o'tar edi. Yangi havo yo'llari ochilishi munosabati bilan 1959 yil 14 aprelda Toshkent aeroportida Termiz bojxonasiga bo'ysunuvchi bojxona posti tashkil etildi. Toshkent postida hammasi bo'lib 3 ta xodim ishlagan. Ularga V.N.Novikov rahbarlik qilar edi. 1970 yillarda tashqi iqtisodiy aloqalar rivojlanishi munosabati bilan ushbu post Toshkent bojxonasiga, 1988 yilda esa O'zbekiston Respublikasi bojxonasiga aylantirildi.

1988-89 yillarda Samarqand, Buxoro, Namangan, Andijon, Qarshi, Guliston, Jizzax, Qo'qon, Navoiy, Urganch, Chirchiq, Olmaliqda bojxona postlari ishga tushdi. 1990 yil oxiri va 1991 yil boshida Samarqand, Farg'ona va Nukus postlari bojxonalariga aylantirildi va O'zbekiston Respublikasi Bojxona boshqarmasiga bo'ysundirildi. U paytlari bojxona ishlari Moskvadan turib boshqarilar, barcha rahbar xodimlar markazdan tayinlanardi. Bojxona tomonidan musodara qilingan tovar moddiy boyliklar va boj tushumlari Moskva ixtiyoriga yuborilgan.

Bojxona organlarining respublika davlat nazorati va boshqaruvining mustaqil tuzilmasi sifatida shakllanishi va faoliyat ko'rsatishi O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyin boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasini tashkil etish to'g'risida»gi 1997 yil 8 iyuldagi Farmani respublika bojxona ishi tarixidagi muhim hujjat bo'ldi. Mazkur farmonga muvofiq, Davlat soliq qo'mitasining Bojxona bosh boshqarmasi negizida Davlat bojxona qo'mitasi tuzildi. Tarixda birinchi marta bojxona organlariga huquqni muxofaza qilish tashkiloti huquqi berildi.

1.3. Bojxona munosabatlarida qo'llaniladigan asosiy atamalar va tushunchalar

Bojxona ishiga, uning mazmuni va tuzilmasiga umumiy ta'rif berish munosabati bilan ushbu sohada eng ko'p qo'llaniladigan ayrim atamalar va kategoriyalarga qisqacha to'xtalib o'tish zarur. Bular quyidagi tushunchalar: *bojxona*; *bojxona organlari*; *bojxona organlari tizimi*; *bojxona xizmati*; *bojxona hududi*; *bojxona chegarasi*.

Bojxona tushunchasi turk xalqlarining «tamg'a» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, xonning moli, mol-mulkiga qo'yiladigan belgi, tamg'a, muhrni anglatgan. Keyinroq xonning yorliqlari yig'im olingandan keyin berila boshlangan va u «tamg'a» deb atalgan. U mohiyatan bozorlar va yarmarkalarda savdo qilishda undiriladigan boj edi. «Tamg'a» so'zidan boj olingan tovarga «tamg'a bosish» («tamjit») fe'li kelib chiqqan. Muhr bosgan odam bojxonachi, muhrdor, muhr bosilgan joy esa bojxona (tamojnya) deb atala boshlangan.

Bojxona hozirgi tushunchada davlatning bojxona siyosatining amalga oshirilishi va bojxona huquqi qo'llanilishi uchun mas'ul bo'lgan hukumat xizmatini anglatadi.

Bojxona organlari - bevosita bojxona ishini amalga oshiradigan ijro etuvchi xokimiyatning huquqni muhofaza qilish organlaridir.

Bojxona organlari tizimi deganda faqat bojxona ishining moddiy komponentini - davlatning bojxona siyosatini amalga oshiruvchi ijroya va farmoyish beruvchi organlarini tushunmoq kerak. Shuni ta'kidlash zarurki, qat'iy subordinatsiya mavjudligi, ma'muriy bo'ysunishning ierarxik munosabatlari boshqaruv istalgan tizimining muhim belgisi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan garchi o'z faoliyati davomida ayrim bojxona masalalarini hal etish bilan shug'ullanuvchi, biroq markaziy yoki mahalliy bojxona organlari bo'ysunuvida bo'lmagan bir qancha davlat va tijorat tuzilmalarini, muassasalar va tashkilotlarni bojxona organlari tizimiga kiritish mumkin emas.

Bojxona xizmati atamasi so'zining keng va tor ma'nosida qo'llanilishi mumkin. Keng ma'noda bojxona organlari jami: bojxona vazifalari amalga oshirilishida bevosita qatnashuvchi bo'g'inlar va tuzilmalar, shuningdek bojxona organlariga xizmatga qabul qilish va davlat xizmatini o'tash tartibi va huquqiy shartlari tushuniladi. Ikkinchi holatda bojxona xizmati deganda faqat davlat xizmati turi: bojxona organlarida, boshqa bo'g'inlarda (bojxona laboratoriyalari, markazlari, bojxona ixtisosidagi o'quv muassasalari va boshqa muassasalarda) davlat xizmatini o'tash tartibi va shartlari tushuniladi.

Bojxona kodeksiga (3-modda) muvofiq, O'zbekiston Respublikasining quriqlikdagi hududi, hududiy va ichki suvlar hamda ular ustidagi havo bo'shlig'i *bojxona hududini* tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida erkin bojxona zonalari va erkin omborlar bo'lishi mumkin, ularning hududlari, agar qonun xujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqarida joylashgan deb qaraladi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona hududi sarhadlari, shuningdek erkin omborlarning tegralari O'zbekiston Respublikasining *bojxona chegarasi* hisoblanadi.

Bojxona tizimi - davlatning bojxona siyosati amalga oshirilishini ta'minlovchi davlat tuzilmalari va boshqa tuzilmalarnigina emas, balki ular faoliyatining amaliy shakllarini ham nazarda tutuchi eng umumiy va jamlovchi tushunchadir.

Bojxona ishida quyidagi asosiy tushunchalar qo'llaniladi:

tovarlar - har qanday ko'char mol-mulk, shu jumladan valyuta va valyuta boyliklari, elektr, issiqlik energiyalari va energiyaning boshqa turlari, ushbu moddaning 4 - bandida qayd etilgan transport vositalaridan boshqa transport vositalari, intellektual mulk ob'ektlari;

2) **O'zbekiston tovarlari** - O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilgan tovarlar yoki O'zbekiston Respublikasi hududida erkin muomalaga chiqarilgan tovarlar;

3) **chet el tovarlari** - ushbu moddaning 2-bandida ko'rsatilmagan tovarlar;

4) **transport vositalari** - yo'lovchilar va tovarlarni tashish uchun foydalaniladigan vositalar, shu jumladan konteynerlar va boshqa transport uskunalari;

5) **tovarlar va transport vositalarini olib o'tuvchi shaxslar** - tovarlar va transport vositalarining mulkdorlari, ularning sotib oluvchilari, egalari yoxud ular bilan Bojxona kodeksida nazarda tutilgan harakatlarni o'z nomidan amalga oshirish uchun qonun hujjatlariga muvofiq etarli bo'lgan boshqacha tarzda ishtirok etuvchi shaxslar;

6) **tashuvchi** - tovarlarni amalda olib o'tuvchi yoxud transport vositasidan foydalanish uchun mas'ul shaxs;

7) **deklarant** - tovarlarni olib o'tuvchi, tovarlar va transport vositalarini o'z nomidan deklaratsiyalovchi, ko'rsatuvchi va taqdim etuvchi shaxs yoki tovar olib o'tuvchi shaxs nomidan ish olib borayotgan bojxona brokeri;

8) **bojxona chegarasidan olib o'tish** - tovarlar yoki transport vositalarini har qanday usulda, shu jumladan xalqaro pochta jo'natmalarini yuborish, quvur transportidan hamda elektr uzatish liniyalaridan foydalanish yo'li bilan bojxona hududiga olib kirish yoki olib chiqish harakatlarini amalga oshirish. Shunday harakatlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

tovarlar yoki transport vositalari bojxona hududiga olib kirilganda, shu jumladan erkin bojxona zonalari va erkin omborlar hududidan olib kirilganda - bojxona chegarasidan amalda o'tish;

tovarlar yoki transport vositalari bojxona hududidan olib chiqilganda, shu jumladan erkin bojxona zonalari va erkin omborlar hududiga olib chiqilganda - bojxona deklaratsiyasini taqdim etish yoki tovar yoxud transport vositalarini olib chiqish maqsadini amalga oshirishga bevosita qaratilgan o'zga harakatni bajarish;

9) **bojxona nazorati** - qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalarga rioya etilishini ta'minlash maqsadida bojxona organlari amalga oshiradigan tadbirlar majmui;

10) **bojxona ta'minlovi** - bojxona organlari plombalar, muhrlar bosish, raqamli, harfli va boshqa markalar, qiyoslash belgilari qo'yish, shtamplar bosish yo'li bilan amalga oshiradigan tovarlar va transport vositalarini, binolar va boshqa joylarni qiyoslash vositasi;

11) **bojxona rasmiylashtiruvi** - tovarlar va transport vositalari ustidan bojxona nazoratini ta'minlash maqsadida bojxona organlarining mansabdor shaxslari amalga oshiradigan operatsiyalar majmui;

12) **bojxona rejimi** - O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlar va transport vositalarining maqomini bojxona maqsadlari uchun belgilovchi qoidalar majmui;

13) **chiqishga ruxsat berish** - bojxona organlarining bojxona rasmiylashtiruvidan o'tgan tovarlar yoki transport vositalarini shaxsning to'la ixtiyoriga berishi;

14) **shartli chiqarib yuborish** - shaxsning belgilangan cheklashlar, talablar yoki shartlarga rioya qilish majburiyatlarini o'z zimmasiga olishi bilan bogliq holda tovarlar va transport vositalarini chiqarib yuborish;

15) **iqtisodiy siyosat choralari** - tovarlar va transport vositalarini O'zbekiston Respublikasiga olib kirish hamda O'zbekiston Respublikasidan olib chiqishga doir cheklovlar bo'lib, ular kvota belgilashni, litsenziyalashni, shuningdek respublika iqtisodiyotining jahon xo'jaligi bilan o'zaro hamkorligini tartibga solib turuvchi boshqa choralarni o'z ichiga oladi;

16) **dastlabki qaror** - tovarning tasnifi, uning boj qiymati, qaysi mamlakatda tayyorlanganligi, bojxona to'lovlarining miqdoriga hamda bojxona ishiga oid boshqa masalalarga taalluqli bo'lgan bojxona organi chiqargan qaror.

Tayanch so'z va iboralar

1. Bojxona ishi
2. Bojxona faoliyati
3. Bojxona organlari
4. Bojxona xizmati
5. Bojxona munosabatlari
6. Bojxona atamalari
7. Bojxona tushunchalari

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Bojxona munosabatlari rivojlanishining sabablari nimalardan iborat?
2. Bojxona munosabatlarini mamlakat ichki va tashqi siyosatida tutgan o'rni qanday?
3. Fanning predmeti o'zining qaysi jihatlari bilan boshqa fanlardan farqlanadi?
4. Bojxona munosabatlarining rivojlanish xususiyatlari nimalardan iborat?
5. Markaziy Osiyo hududida bojxona munosabatlari rivojlanishining xususiyatlari nimalardan iborat?
6. Bojxona munosabatlarida bojxona atamalari va tushunchalarining o'rni qanday?
7. Bojxona munosabatlarida qo'llaniladigan atama va tushunchalarning boshqa fanlarda qo'llaniladigan atamalardan qaysi xususiyatlariga ko'ra farqlanadi?

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 1,2,6,7,9,12,24,25.
Qo'shimcha adabiyotlar: 38,39,40.

2-mavzu: O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona organlari faoliyatining huquqiy asoslari (2-soat)

2.1. Bojxona organlari tizimi

1997 yil O'zbekiston Respublikasida bojxona ishi uchun burilish yili bo'ldi. Bojxona ishini takomillashtirish, uning huquqiy negizini xalqaro normalarga muvofiq lashtirish jarayoni uni tashkil etishga tizimli-tarkibiy, funksional o'zgartirishlar kiritishni taqozo etar edi. Shu sababli bojxona ishini tashkil qilishni yaxshilash, yagona bojxona siyosatini o'tkazish, respublika bojxona organlarining tezkorligini hamda ular faoliyatining samaradorligini oshirish, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda ularning rolini kuchaytirish, shuningdek bojxona ishi sohasidagi xalqaro xamkorlikni yanada kengaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasini tashkil etish to'g'risida» 1997 yil 8 iyuldagi PF-1815-son Farmoni e'lon qilindi.

Ushbu Farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi Bojxona bosh boshqarmasi negizida O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tashkil qilinib, u bevosita O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysundirildi. Qoraqalpog'iston respublikasi, viloyatlari va Toshkent shahrida ishlab turgan bojxona xizmatlari negizida O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining hududiy boshqarmalari tuzildi.

Davlat bojxona xizmati organlari faoliyatining huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasining «Davlat bojxona xizmati to'g'risida»gi 1997 yil 29 avgustdagi Qonuni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlari Mahkamasining 1997 yil 30 iyuldagi «O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida»gi 374-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi to'g'risidagi Nizom bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari, ixtisoslashtirilgan bojxona komplekslari va bojxona postlari bojxona organlari hisoblanadi.

Bojxona organlari o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, «Davlat bojxona xizmati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga, boshqa qonun xujjatlariga, O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga amal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq davlat boshqaruvi organi hisoblanadi.

Davlat bojxona qo'mitasi o'z vakolatlari doirasida yagona boj siyosati o'tkazilishini, bojxona ishlari to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishini, bojxona organlari tizimining samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi.

Bojxona organlari qonunchilikka muvofiq o'z faoliyatini joylardagi davlat organlaridan mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

Davlat bojxona qo'mitasining qonunchilikka muvofiq o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari, mulkchilik shakllaridan qat'i nazar jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan bajarilishi majburiydir.

Bojxona organlari huquqni muhofaza qiluvchi organlari hisoblanadi va davlat byudjeti mablag'laridan ta'minlanadi, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbining tasviri tushirilgan va o'z nomi bitilgan muhrga ega.

Davlat bojxona qo'mitasining funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- Yagona bojxona siyosati amalga oshirilishining huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy mexanizmlarini ishlab chiqish, ularning amalda qo'llanilishini ta'minlash, bojxona ishi sohasida qonun xujjatlari va normativ xujjatlar loyihalari tayyorlanishida qatnashish;

- O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari ishlab chiqilishida qatnashish, belgilangan tartibda va o'z vakolatlari doirasida bojxona masalalari bo'yicha xalqaro bitimlar va shartnomalar tuzish;

- respublikaning bojxona xududida davlat xavfsizligini, jamoat tartibi, inson hayoti va salomatligi himoya qilinishi, atrof muhim muxofazasi bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishiga ko'maklashish;

- belgilangan tartibda bojxona nazorati amalga oshirilishini ta'minlash va uning shakllarini takomillashtirish;

- bojxona qonunchiligiga va o'z vakolatlari doirasida – soliq qonunchiligiga rioya etilishi ustidan nazoratni takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qabul qilish;

- bojxona tartibga solish vositalari qo'llanilishini ta'minlash, bojxona-tarif mexanizmi ham shu jumlagi kiradi, tashqi iqtisodiy faoliyatni tarifli tartibga solish usullari, kvotalash normalari, litsenziyalash va deklaratsiya taqdim etish ishlab chiqilishi va amalga oshirilishida belgilangan tartibda qatnashish;

- bojlar, soliqlar va boshqa to'lovlar davlat byudjetiga o'z vaqtida va to'liq o'tkazilishini ta'minlash;

- o'z vakolatlari doirasida valyuta nazoratini amalga oshirish;

- bojxona statistikasi uslubiyatini takomillashtirish, bojxona ishi sohasida statistika ma'lumotlari to'planishi, ularga ishlov berilishi va tahlil qilinishini tashkil etish, respublikaning tashqi iqtisodiy aloqalarini rivojlantirish, tashqi savdo va to'lov balansini mustahkamlash bo'yicha prognoz hisob-kitoblarini amalga oshirish va takliflarni ishlab chiqish;

- bojxona ishi sohasidagi faoliyat to'g'risida axborot to'planishi tizimini ishlab chiqish va jori etish, shuningdek bojxona statistika ma'lumotlarini tegishli idoralar va manfaatdor organlarga taqdim etish;

- kontrabandaning, bojxona qonunchiligining, o'z vakolatlari doirasida soliq qonunchiligi buzilishining oldini olish va ularga barham berish chora-tadbirlarini mustaqil ravishda yoki huquqni muhofoza qilish organlari bilan o'zaro hamkorlikda

ishlab chiqish, shuningdek xalqaro terrorizmga va O'zbekiston aeroportlarida xalqaro aviatsiyasi faoliyatiga g'ayriqonuniy aralashishga qarshi kurashishga ko'maklashish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qo'llash;

- bojxona organlari vakolatiga tegishli bo'lgan ishlar bo'yicha surishtiruvlar olib borish va qonunchilikka muvofiq bojxona qoidalarini buzilishi to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish;

- yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan qonunchilikka nazarda tutilgan bojxona qoidalarini buzilganligi uchun ta'sir ko'rsatish choralarini belgilangan tartibda qo'llash;

- giyohvandlik vositalari, psixotrop va portlovchi moddalar, qurol-yarog' respublikaning bojxona chegarasi orqali g'ayriqonuniy olib o'tilishining olidini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va qo'llash;

- respublikaning va xorijiy davlatlarning vakolatli organlari bilan birgalikda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar nazorat ostida etkazilib berilishini amalga oshirish;

- Milliy xavfsizlik xizmati va ichki ishlar organlari bilan o'zaro hamkorlikda qonunchilikda belgilangan tartibda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirish;

- Aybdorlarni javobgarlikka tortish to'g'risidagi masalani hal etish bojxona organlari vakolatlari doirasidan tashqariga chiqqanda qonun buzilishlari faktlar bo'yicha materiallarni tergov, sud organlari va boshqa organlarga topshirish;

- bojxona organlarining mansabdor shaxslar tomonidan qonuniylikka rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish, bojxona organlari mansabdor shaxslarining xatti-xarakatlari va qarorlari ustidan tushgan shikoyatlar va e'tirozlarni belgilangan tartibda ko'rib chiqish;

- bojxona organlariga yuklangan vazifalar va funktsiyalar amalga oshirilishini ta'minlovchi ilmiy-texnik xizmatlar, laboratoriyalar, o'quv markazlari, boshqa korxonalar va tashkilotlarni tashkil etish;

- bojxona organlari xodimlarini, shuningdek davlat organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar uchun bojxona rasmiylashtirishi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

- bojxona omborlari va erkin omborlar, bojsiz savdo do'konlari, bojxona brokerlari va bojxona tashuvchilari, tovarlarga bojxonaxududidan tashqarida, bojxona xududida yoki bojxona nazorati ostida ishlov berish ustidan nazoratni amalga oshirish, shuningdek qonunchilikda belgilangan tartibda faoliyatning sanab o'tilgan turlarini amalga oshirish xuquqiga ruxsatnomalar berish;

- xalqaro bojxona va savdo tashkilotlarida qatnashish, xorijiy davlatlarning bojxona organlari, bojxona ishi masalalari bilan shug'ullanuvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, qonunchilikda belgilangan tartibda xorijiy mamlakatlarning bojxona xizmatlari bilan axborotni o'zaro ayirboshlash;

- bojxona organlarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish va mustahkamlash chora-tadbirlarini ishlab chiqish, tashqi savdo yuklarini bojxona rasmiylashtirishi

uchun punktlar tarmog'ini va bojxona infratuzilmasining boshqa ob'ektlarini kengaytirish ham shu jumlagi kiradi;

– Davlat bojxona qo'mitasining moddiy yordam, ijtimoiy himoya qilish, bojxona organlarini rivojlantirish va ko'zda tutilmagan xarajatlar maxsus jamg'armasiga tushadigan mablag'lari hisobiga respublikada bojxona ishini rivojlantirish chora-tadbirlarini mablag' bilan ta'minlash.

Davlat bojxona qo'mitasiga qonun xujjatlarga binoan boshqa funktsiyalar ham yuklatilishi mumkin.

Boshqaruv tuzilmasi har qanday tizimning samarali faoliyat ko'rsatishi uchun muhim ahamiyatga egadir.

Boshqaruvning tashkiliy tuzilmasi deganda maskur davrda shakillangan va boshqaruv maqsadlariga muvofiq keluvchi tizimning bo'g'inliligi, uning organlari o'rtasidagi aloqa shakillari tushuniladi.

Respublika bojxona organlarining tuzilmasi boshqaruvning to'rt darajali tizimidan iborat bo'lib, markaziy apparat (Davlatbojxona qo'mitasi), Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar boshqarmalari (DBQB), ixtisoslashtirilgan bojxona komplekslari (IBK) va bojxona postlarini o'z ichiga oladi.

Davlat bojxona qo'mitasi markaziy apparat, DBQB, IBK yuridik shaxs hisoblanadilar, bank muassasalarda hisob-kitob, joriy va boshqa hisobvaraqlariga, shu jumladan valyuta hisobvaraqlariga, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasvirlangan va o'z nomi yozilgan muhrga ega bo'ladilar.

Davlat boshqaruvi organining tashkiliy tuzilmasi (ichki tuzilma) – uning huquqiy va tashkiliy jihatidan nisbatan mustaqil va alohid, o'zaro bog'liq bo'linmalarining jamidir, ularning har biri alohida va ular barchasi birgalikda bojxona organlari vkolatiga kiruvchi vazifalar hal etilishini ta'minlaydi.

o'rinbosar va rejim va kadrlar bo'yicha birchi o'rinbosari, Davlat bojxona qo'mitasining rahbar bo'g'inini rais, raisning birinchi o'rinbosari, ikki ay'at tashkil etadi.

Davlat bojxona qo'mitasi raisi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan tayinlanadi va keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi sessiyasida tasdiqlanadi.

Davlat bojxona qo'mitasi raisining birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari, DBQB va IBK boshliqlari Davlat bojxona qo'mitasi raisining taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qarori bilan tayinlanadilar.

Rais Davlat bojxona qo'mitasiga boshchilik qiladi, o'z o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarini tasdiqlaydi, Davlat bojxona qo'mitasiga yuklangan vazifalarning bajarilishi va u o'z funktsiyadarini amalga oshirishi uchun shaxsan javob beradi. U Davlat bojxona qo'mitasi organlari tizimiga umumiy rahbarlikni ta'minlaydi, Davlat bojxona qo'mitasi markaziy apparati, DBQB va IBK shtat jadvalini tasdiqlaydi.

Rais bundan tashqari:

–DBQ, DBQB va IBK tarkibiy bo'linmalari to'g'risida nizomni tasdiqlaydi;

–Zarurat bo'lganda DBQ markaziy apparati, DBQB va IBK ning tasdiqlangan tuzilmalarini belgilangan xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondi doirasida o'zgartirishlar kiritadi;

–bojxona organlarining kontrabanda, bojxona qonunchiligini buzish to'g'risidagi ishlar bo'yicha surishtiruv olib boruvchi, bojxona qoidalari buzilishi to'g'risidagi ishlarni olib boruvchi va ularni ko'rib chiquvchi mansabdor shaxslari ro'yxatini belgilaydi.

–DBQ mansabdor shaxslari, ishchi va xizmatchilarni rag'batlantirish va jazolash to'g'risidagi qarorlar qabul qiladi.

–o'z vakolatlari doirasida bojxona organlarining mansabdor shaxslariga maxsus unvonlar beriladi.

–o'z vakolatlari doirasida buyruqlar, yo'riqnomalar va normativ xujjatlar chiqaradi, shu jumladan, mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, barcha jismoniy va yuridik shaxslar bajarishi majbur bo'lgan buyruqlar, yo'riqnomalar va normativ xujjatlar chiqaradi. Ularning bajarilishini tekshirishni tashkil etadi.

–Bojxona organlarining o'rnak ko'rsatlatgan xodimlarini va bojxona ishiga faol ko'maklashgan fuqarolarni mukofotlash va O'zbekiston Respublikasining faxriy unvonini berish, ko'krak nishonlari, faxriy yorliqlar va rag'batlantirishning boshqa turlari bilan mukofotlash to'g'risidagi takliflar kiritadi.

–qonunchilik tomonidan o'z vakolatiga kiritilgan boshqa masalalar bo'yicha qarorlar qabul qiladi.

DBQ raisi yordamchi va kotibiyatga ega bo'ladi.

Raising birinchi o'rinbosari qo'mitaning tashkiliy – inspektorlik boshqaruvlari, huquqiy boshqarmasi shini yuritadi. Unga ommaviy axborot vositalari bilan aloqa bog'lash bo'limi, Markaziy bojxona eksport loyihatoriyasi, Milliy kinologiya markazi bevosita bo'ysunadi.

DBQ raising o'rinbosarlaridan biri bojxona nazorati, bojlarni tariflar bilan tartibga solish va to'lovlar, bojxona siyosati, tahlil va kompyuterlashtirish, valyuta nazoratini boshqarish bilan shug'ullanadi.

DBQ raisi o'rinbosarlaridan ikkinchisi moliya-iqtisodiyot boshqarmasi, moddiy-texnika boshqarmasi, ashyoviy ta'minot, qurol-yarog' va transport, kopital qurilish va bojxona ob'ektlardan foydalanish, nazorat va aloqaning texnika vositalari uchun javob beradi.

DBQ raising rejim va kadrlar bo'yicha o'rinbosarlari kadrlar boshqarmasi, o'quv markazi, tashqi aloqalar departamenti va maxsus qism ishini bajaradi.

DBQ raisi bojxona organlari oldiga qo'yilgan vazifalarni tezkorlik bilan hal qilish maqsadida bir qancha vazifalarni o'z o'rinbosarlari o'rtasida qayta taqsimlashi mumkin.

Davlat bojxona qo'mitasi topshirilgan ish uchastkasidagi ishlarning ahvoli uchun mansabdor shaxslarning shaxsiy javobgarligini belgilagan holda, organlarning mazkur tizimiga rahbarlik qilishining barcha masalalarini qilish etishda kollegiyalik yakkaboshchilik qo'shib olib borish asosida o'z ishini tashkil etadi.

Kollegialik organni shakllantirish tartibida, rahbarlikni tashkil etishda, rahbar bo'g'inlar o'rtasida vakolatlarni taqsimlashda ishning tashkiliy huquqiy shakllarida, bojxona syosatini amalga oshirishda muhim masalalarini hal etishda davlat etilgan qo'mitaning murakkab va ko'p qirrali faoliyatiga muvofiq keladigan qarorlar qabul qilinishi tartibida o'z ifodasini topadi. Kollegialik ko'p organlari bilan bog'liq bo'lgan umumiy rahbarlik masalalarini hal etishda ko'plab kishilarning tajribasi va bilimidan keng foydalanish imkonini beradi. Bu kollegial muhokama va ijodiy munozara jarayonida murakkab masalar yuzasidan to'g'ri qarorlar qabul qilinishi imkonini beradi. Kollegial ish topshirilgan ish uchastkalari uchun rais va hay'at a'zolarining shaxsiy javobgarligi bilan qo'shib olib boriladi.

Shu maqsadda Davlat bojxona qo'mitasi Qo'mita raisi – Xay'at raisi uning o'rinbosarlari va DBQ ning boshqa xodimlaridan iborat tarkibda 9 kishidan iborat xay'at tashkil etadi.

Xay'at a'zolarining shaxsiy tarkibi DBQ Raisining taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

DBQ Xay'atining ish tartibi uning Raisi tomonidan belgilanadi.

Xay'at qarorlari DBQ Rais buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

Xay'atning boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda qabul qilingan qarorlari DBQ raisi hamda tegishli vazirliklar va idoralar rahbarlarining qo'shma buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

Bojxona organlari faoliyatini takomillashtirish, ularni ilmiy, ijtimoiy va moddiy-texnika rivojlantirish, kadrlar bilan ta'minlash, boshqaruv qarorlari va tavsiyalarni kelishgan holda ishlab chiqish uchun DBQ da kengashlar va komissiyalar tashkil etiladi, ular to'g'risidagi nizomlar DBQ raisi tomonidan tasdiqlanadi.

Organlar boshqaruvi faoliyati xususiyatlari va hajmi ular apparatining tuzilmasida namoyon bo'ladi. Davlat qo'mitasi butun faoliyati natijalari ko'p jihatdan organning ichki tuzilishiga, uning ayrim qismlari tuzilishiga, vakolatlarning taqsimlanishiga, tarkibiy bo'linmalarining o'zaro munosabatlariga bog'liq bo'ladi.

DBQ ning tarkibiy bo'linmalari qo'mitaning ishchi apparati hisoblanadi. Ularning faoliyati xilma-xil bo'lib, butun organ funksiyasining o'ziga xosligiga bog'liqdir. Bu bo'linmalar turli materiallarni tayyorlaydi, DBQ ga tegishli boshqa faoliyatni amalga oshiradi, jumladan, muvofiqlashtirish tusidagi funksiyalarni bajaradi, maslahatlar, xulosalar beradi, loyihalarni ekspertizadan o'tkazadi, qo'mita xujjatlari loyihalarini, xokimiyat va boshqaruvning yuqori organlariga takliflarni tayyorlaydi. Shu munosabat bilan ular hech bir ko'rsatma berishga haqli emas. Ular tomonidan takliflar va yo'riqnomalar, uslubiy ko'rsatmalar va boshqa me'yoriy xujjatlar loyihalari tayyorlanadi. Ular rais yoki qo'mita xay'ati tomonidan tasdiqlangandan keyin kuchga kiradi. Biroq, ular ushbu bo'linmalar vakolatiga

kiruvchi masalalar bo'yicha bojxona siyosatining ayrim masalalarini maslahatlashish va ishlab chiqish uchun ilmiy-tadqiqot institutlari, tashkilotlar, davlat boshqaruvi boshqa organlarining mutaxassislarini jalb qilishlari, boshqarmalar (bo'limlar) vakolatiga kiruvchi masalalar bo'yicha kengashlar chaqirishlari va o'tkazishlari mumkin, ushbu kengashlarda qatnashish uchun vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning vakillarini jalb qilishlari, ulardan ushbu boshqarmalar va bo'limlar uchun zarur barcha materiallarni olishlari mumkin.

Davlat bojxona qo'mitasi markaziy apparatidan tashqari Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari va ixtisoslashtirilgan bojxona komplekslari apparati mavjud bo'lib, ular ham o'z tuzilmasiga ega. mazkur tuzilma ixtisoslashtirilgan bojxona kompleksi boshlig'i, DBQB boshlig'ining birinchi o'rinbosari, DBQB boshlig'ining ikki o'rinbosaridan iboratdir.

DBQB boshlig'i umumiy rahbarlikdan tashqari bojxona organlari xavfsizligi xizmati, kotibiyat, kadrlar bo'limi, yuridik xizmat, navbatchi qism xizmati, ommaviy axborot vositalari bilan aloqa guruhi ishini yuritadi.

DBQB boshlig'ining birinchi o'rinbosariga bojxona nazoratini tashkil etish, bojxona to'lovlari, bojxona statistikasi va tahlil bo'limlari bevosita bo'ysunadi.

DBQB boshlig'ining o'rinbosarlaridan biri kontrabandaga va bojxona qoidalari buzilishlariga qarshi kurashish, bojxona tekshirishlari, valyuta nazorati bo'limlari ishi uchun javob beradi.

Bojxona o'rinbosar buxgalteriya hisobi va nazorat, moddiy-texnika ta'minoti, ashyoviy ta'minot, qurol maslahatlar va transport, kapital qurilish a bojxona ob'ektlaridan foydalanish, nazorat va aloqaning texnik vositalari bo'limlari ishiga bevosita rahbarlik qiladi.

Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar boshqarmalari bojxona komplekslari va postlari:

- bojxona kompleksi (posti) boshlig'i;
- bojxona kompleksi boshlig'ining o'rinbosari – navbatchilar boshlig'i;
- kontrabandaga va bojxona qoidalari buzilishlariga qarshi kurashish guruhi;
- bojxona nazoratini tashkil etish guruhi;
- bojxona to'lovlari guruhi;
- bojxona statistikasi va tahlil guruhi;
- ekspert;
- kinolog;
- tezkor guruhdan iborat bo'ladi.

Bojxona haqidagi qonunlar buzilishi haqida ishlar bo'yicha davlat bojxona organlari surishtiruv organlari hisoblanadi. Ushbu norma qonunchilikda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksining 38-«Surishtiruv organlari» moddasida

mustahkamlangan. Qonunchilik bojxona tekshirishlari bo'linmasini surishtiruv organlari sirasiga kiritadi. Bu ularda jinoiy ishlar qo'zg'ash va o'z vakolatlari doirasida tergov olib borish huquqi mavjudligini anglatadi.

Bojxona organlari xodimlari prokuratura, sud va militsiya xodimlari singari davlat xokimiyati vakillari hisoblanadi. Ular Jinoyat va Jinoyat protsessual kodekslari normalariga amal qilib, bojxona organlari vakolatiga kiritilgan huquqbuzarliklar bo'yicha zarur tezkor-qidiruv choralarini o'tkazishga, jinoyat belgilari mavjud bo'lgan taqdirda jinoiy ish qo'zg'ashga, surishtiruv olib borishga haqlidirlar.

Bojxona organlari qonuniylikka rioya qilgan hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklari buzilishiga yo'l qo'ymagan holda faqat bojxona jinoyatlarini aniqlash maqsadida tezkor-qidiruv ishini yuritishga vakolatli ekanligini alohida ta'kidlash lozim. Bunda boshqa jinoyatlarning aniqlanishi axborotni ushbu jinoyatlarni tekshirish vakolatiga kiradigan huquqni muhofaza qilish organlariga berishga olib keladi.

2.2. Davlat bojxona organlarining vakolatlari

Bojxona organlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari hamda qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlarini himoya qilish;
- O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va o'z vakolati doirasida uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash;
- bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish;
- bojxona to'lovlarini undirish;
- bojxona nazoratidan o'tkazilishi kerak bo'lgan tovarlar va transport vositalari shunday nazoratdan o'tkazilishini ta'minlash;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishining, shu jumladan kontrabandaning oldini olish, uni aniqlash va ularga chek qo'yish;
- tashqi iqtisodiy faoliyatga doir bojxona statistikasini hamda tovar nomenklaturasini yuritish;
- O'zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining bojxona ishiga oid qismidan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta'minlash.

Bojxona organlari o'z vakolatlari doirasida quyidagi huquqlarga egadir:

- tovarlar va transport vositalarini, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa, jismoniy shaxslarning o'zini ko'zdan kechirish;
- yuridik va jismoniy shaxslardan ko'zdan kechirish uchun tovarlar va transport vositalarini, shuningdek zarur hujjatlarni taqdim etishni talab qilish;
- valyuta nazoratini amalga oshirish;
- moliya, bank va boshqa tashkilotlardan, shuningdek yuridik va jismoniy shaxslardan eksport-import operatsiyalarini amalga oshirish bilan bogliq bo'lgan axborot va hujjatlarni hamda qonun hujjatlarida belgilangan boshqa axborotni olish;
- bojxona nazoratidan o'tkazish maqsadida tovarlar hamda boshqa buyumlardan namuna va nusxalar olish;
- bojxona nazoratidan o'tkazilishi lozim bo'lgan tovarlar saqlanayotgan hududlarga va binolarga belgilangan tartibda kirish;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishiga doir materiallarni belgilangan tartibda ko'rib chiqish hamda jismoniy va yuridik shaxslarni qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortish;
- bojxonaga oid huquqbuzarliklarning bevosita predmeti bo'lgan tovarlar va transport vositalarini qonun hujjatlarida belgilangan hollarda va tartibda ushlab turish hamda olib qo'yish;
- eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlar o'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilayotganda: shuningdek aktsiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilganda, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinganda va saqlanganda ularni musodara etish to'grisida qaror qabul qilish;
- surishtiruv o'tkazish va tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirish;

– bojxonaga oid huquqbuzarliklarni aniqlashga xizmat qiladigan texnikaviy va maxsus vositalarni qo'llash.

Bojxona organlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa huquqlarga ham egadirlar.

Bojxona organlarining quyidagi majburiyatlari mavjud:

Bojxona organlari:

– yagona davlat bojxona siyosatini ro'yobga chiqarishda ishtirok etishga;
– bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, bojlar to'g'ri hisoblanishi, to'liq va o'z vaqtida to'lanishini nazorat qilishga;

– davlat xavfsizligini, jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning hayoti va sogligini himoya qilish, atrof muhitni muhofaza etish chora-tadbirlari amalga oshirilishiga ko'maklashishga;

– bojxona haqidagi qonun hujjatlarini qo'llanish bo'yicha belgilangan tartibda uslubiy ko'rsatmalar va normativ hujjatlar ishlab chiqish hamda ularni nashr etishga;

– yuridik va jismoniy shaxslarni tovarlar va transport vositalarini olib o'tish hamda bojxona chegarasidan o'tish vaqtidagi huquqlari va majburiyatlari to'grisida o'z vaqtida xabardor qilishga;

– faoliyat turlari bilan shugullanish huquqini beradigan maxsus ruxsatnomalarni (litsenziyalarni) qonun hujjatlarida belgilangan tartibda berishga;

– o'z xizmat vazifalarini bajarishlari natijasida o'zlariga ma'lum bo'lib qolgan davlat siri va tijorat siri hisoblangan axborotni oshkor etmaslikka majburdirlar.

Bojxona organlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni ham bajaradilar.

2.3. Davlat bojxona organlarining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, huquqni muhofaza qilish organlari bilan o'zaro hamkorligi

Bojxona organlari o'z zimmalariga yuklatilgan vazifalarni davlat boshqaruvining boshqa organlari va davlat hokimiyati mahalliy organlari bilan hamkorlikda bajaradilar. Mazkur organlar bojxona nazoratini amalga oshirish hamda bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishiga qarshi kurashda bojxona organlariga ko'maklashishlari shart.

Bojxona organlari o'z zimmalariga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida boshqa organlar va tashkilotlar bilan aniqlangan huquqbuzarliklar bo'yicha mavjud materiallar to'grisidagi axborotni, shuningdek boshqa axborotni qonun hujjatlarida va bitimlarda belgilangan tartibda o'zaro almashadilar.

Bojxona organlari o'z vakolatlari doirasida chiqaradigan hamma uchun majburiy tusdagi normativ hujjatlar tegishli vazirliklar, idoralar bilan kelishilishi va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilishi lozim.

Bojxona organlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'z vakolatlariga kiradigan ayrim harakatlarning boshqa organlar va tashkilotlar tomonidan bajarilishiga yo'l qo'yadilar.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash maqsadida banklar va boshqa moliya-kredit tashkilotlari:

– xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan byudjet oldidagi majburiyatlarning bojxona to'lovlariga oid qismining bajarilishi to'grisidagi bojxona organlarining xulosasiga binoan ana shu sub'ektlarning hisob-kitob va boshqa hisobvaraqlarini yopishlari mumkin;

– belgilangan muddatlarda to'lanmagan bojxona to'lovlari va jarima summalarini xo'jalik sub'ektlaridan so'zsiz tartibda undirib olish to'grisidagi bojxona organlarining farmoyishlarini (inkasso topshiriqlarini) bajaradilar;

– xo'jalik sub'ektlarining so'mlardagi mablaglari etishmasa va valyuta hisobvaraqlarida mablaglari mavjud bo'lsa, bojxona organlarining taqdimnomasiga binoan mazkur valyuta mablaglarini valyuta birjasida sotish kunidagi kurs bo'yicha byudjet oldidagi qarzni qoplash uchun zarur hajmlarda so'zsiz sotishni amalga oshiradilar.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning aybi bilan bojxona to'lovlari va jarima summalarini to'lash kechiktirilgan bo'lsa, shuningdek xo'jalik yurituvchi sub'ektlar yoki bojxona organlarining bojxona to'lovlarini o'tkazish yoki qaytarish to'grisidagi topshiriqlari bank yoki moliya-kredit muassasalarining aybi bilan bajarilmagan bo'lsa (bajarish kechiktirilgan bo'lsa), xo'jalik sub'ektlaridan, bank yoki moliya-kredit muassasalaridan belgilangan tartibda penya undiriladi.

Tayanch so'z va iboralar

1. Bojxona organlari
2. Bojxona qo'mitasi
3. Bojxona boshqarmasi
4. Bojxona kompleksi
5. Bojxona posti
6. Bojxona organlarining vakolatlari
7. Bojxona organlarining huquqlari
8. Bojxona organlarining vazifalari
9. Bojxona organlarining majburiyatlari

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Bojxona organlari faoliyatining huquqiy asoslari nimalardan iborat?
2. Davlat bojxona organlarining vazifalari nimalardan iborat?
3. Davlat bojxona organlari qanday huquqlarga ega?
4. Davlat bojxona organlarining majburiyatlari mavjud?
5. Davlat bojxona organlari o'z faoliyatini amalga oshirishida qanday davlat hokimiyati organlari bilan hamkorlik qiladi va bu hamkorlikning ahamiyati qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 1,2,3,4,5,6,7,9,11,18,19,22,23.

Qo'shimcha adabiyotlar: 30,33,34,36,38,40.

3-mavzu: O'zbekiston Respublikasining bojxona siyosati (2 soat)

3.1. Bojxona siyosatining mohiyati

O'zbekiston Respublikasi suveren davlat sifatida qaror topgan paytdan boshlab mustaqil ichki va tashqi siyosat olib bormoqda va xalqaro darajada teng huquqli sub'ekt sifatida ish ko'rmogda. Mintaqaviy va jahon darajasida qarorlarni ishlab chiqishda uning nuqtai-nazari tobora ko'proq hisobga olinmoqda.

Respublikamizda olib borilayotgan samarali ichki va tashqi siyosat, uning jahon hamjamiyatida o'zining mavqeini, davlatlararo munosabatlar yo'nalishlarida o'zaro foydali hamkorlik qilishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati ichki siyosat bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqadordir. Mustaqil tashqi siyosat olib borish, ko'plab davlatlar bilan har tomonlama hamkorlik qilish, tashqi siyosatning xalqaro darajada tan olingan printsiplari va asosiy yo'nalishlarini amalga oshirish ichki siyosatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, respublikadagi ilg'or qayta o'zgartirishlarga, bozor munosabatlari rivojlanishiga, demokratik muassasalar mustaxhamlashishiga ko'maklashadi.

Mustaqillik qo'lga kiritilgandan keyin O'zbekiston oldida birinchi marta uning ichki va tashqi siyosatining ajralmas qismi bo'lgan o'z bojxona siyosatini mustaqil ishlab chiqish va olib borish imkoniyati vujudga keldi. O'zbekiston Respublikasi bojxona kodeksining 1-moddasida qayd etilishiga ko'ra «O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining tarkibiy qismi hisoblanuvchi yagona bojxona siyosati amalga oshiriladi».

Bojxona siyosatining asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida samarali bojxona nazoratini hamda tovarlar ayirboshlashni tartibga solishni ta'minlashdan, iqtisodiyotning rivojlanishini rag'batlantirishdan, ichki bozorni himoyalashdan iboratdir.

Bojxona siyosatini ishlab chiqish vakolati Oliy Majlisga tegishlidir. Bu dunyo davlatchiligi amaliyotiga to'liq muvofiq keladi. Ushbu amaliyotga muvofiq, davlat siyosatini belgilash huquqi davlat hokimiyatining qonunchilik bazasida mustahkamlangan. Bojxona siyosatiga umumiy rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi amalga oshiradi.

Bojxona siyosati - bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni dinamik amalga oshirish maqsadida mamlakat ichida va tashqi iqtisodiy manfaatlarni amalga oshirish va himoya qilishga qaratilgan bojxona siyosati sohasida qonunchilik, ijroiya va nazorat qilish tusidaga chora-tadbirlar tizimidir.

Bu O'zbekiston bojxona siyosatining eng umumiy ta'rifidir. Ushbu ta'rifni aniqlashtirish uchun davlat ichki va tashqi siyosatining tarkibiy qismi sifatida bojxona siyosatini ko'rib chiqamiz.

Bojxona siyosati bilan davlatning ichki va tashqi siyosati o'zaro bog'liqligi yaqqol ko'rinib turadi.

Birinchiidan, bojxona siyosati davlat ichki iqtisodiy siyosatining tarkibiy elementi hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida u yangi iqtisodiy uklad shakllanishining muhim omili, iqtisodiy hayotning bozor munosabatlariga monand ilg'or shakllarini barpo qilishning vositasi hisoblanadi. Bojxona siyosati boj tariflari yordamida na tariflarsiz boshqarish vositalaridan foydalanib, ichki iqtisodiy siyosatning quyidagi bir qancha asosiy vazifalarini hal etishga qaratiladi:

- milliy iqtisodiyotning har tomonlama rivojlanishini rag'atlantirish;
- ichki bozorni himoya qilish;
- tarkibiy qayta o'zgartirishlar amalga oshirilishiga ko'maklashish;
- byudjetning daromad qismini shakllantirish.

Bojxona vositalari - huquqiy, boj tariflari, tashkiliy, bojxona nazorati va boshqa vositalarning ahamiyatini pasaytirib ko'rsatish va ularga bo'lgan e'tiborni susaytirish mamlakat iqtisodiy manfaatlariga jiddiy zarar etkazishi va siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy islohotlar yo'lidagi harakatga to'sqinlik qilishi mumkin.

Ikkinchiidan, bojxona siyosati ichki siyosatning tarkibiy qismi sifatida o'z xususiyatiga ko'ra davlat manfaatlarini, korxonalar, tadbirkorlar, fuqarolarning huquqlarini himoya qiluvchi huquqni muhofaza qilish organi hisoblanadi. U ichki bozorga tashqaridan buzg'unchi unsurlar kirib kelishidan himoya qilishga da'vat etilgandir.

Bojxona siyosatining huquqiy mudofaza qiluvchi funksiyasi bojxona nazorati vositalaridan samarali foydalanishga asoslanadi. Bunday vositalarga quyidagilar kiradi:

- bojxona nazorati maqsadida bojxona nazorati zonalarini tashkil etish, bojxona nazoratiga ko'maklashish va uni amalga oshirish uchun mutaxassislar va ekspertlarni jalb qilish;
- bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan bojxona maqsadlari uchun zarur bo'lgan hujjatlar va ma'lumotlarning tekshirilishi;
- tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish, shaxsiy buyumlarni ko'zdan kechirish, hisob-kitob tizimini tekshirish, vaqtincha yuk saqlanadigan omborlar va joylar hududini, bojxona omborlarini ko'zdan kechirish;
- bojxona nazoratining tanlab tekshirish printsipini qo'llash, g'ayriqonuniy zarar etkazilishiga yul qo'ymaslik.

Uchinchiidan, bojxona siyosati O'zbekiston tashqi siyosatining ajralmas qismi sifatida davlatimizning tashqi iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash va amalga oshirish maqsadlariga xizmat qiladi, uning tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirishning asosiy vositalaridan biridir.

Samarali bojxona siyosati milliy iqtisodiyotni jahon bozori kon'yunkturasining keskin o'zgarishlaridan himoya qilishga, uning jahon xo'jaligiga qo'shilishiga faol ko'maklashishga da'vat etilgandir. O'zbekistonning bojxona ishi sohasida hamkorlikda qatnashishi ushbu yo'nalishdagi juda muhim qadam hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining bojxona siyosati jahondagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar nisbatan tez o'zgarayotganligini hisobga olib, dinamik, harakatchan, moslashuvchan bo'lishga, ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasi jahon xo'jaligiga qo'shilayotgan bir sharoitda gap iqtisodiy suverenitet, vatan iqtisodiyotini

rag'batlantirish, mamlakatning tub manfaatlariga rioya qilish to'g'risida borar ekan, etarlicha barqaror bo'lishga da'vat etilgandir. Bunga bojxona siyosati o'z rivojlanishining umumiy asoslangan kontseppiyasiga tayangandagina erishish mumkin.

Bojxona siyosati tamoyili uch elementga asoslanadi.

1. Iqtisodiyotdagi ahvolni tahlil qilish. Oqilona bojxona siyosati ana shundan boshlanadi. Tahlil makrodarajada - mamlakat iqtisodiyotining ahvoli, uning byudjetga, to'lov balansi va boshqa makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni o'rganish, aniq, bozorlar darajasida esa, talab va taklif nisbatini, milliy va xorijiy taklifni, tovarlarning sifat tavsifini, raqobatni va jazolarni o'rganish asosida amalga oshiriladi. Tahlil davomida hal etilmagan muammolar aniqlanadi, ularni hal etish, salbiy hodisalarni bartaraf etish yoki bartaraf etmaslikning muqobil oqibatlari baholanadi.

2. Maqsadlarni tahlil qilish. U barcha imkoniyatlarni aniqlashdan, ya'ni maqsadlarni umumlashtirishdan boshlanadi, so'ngra har bir maqsadning xususiyati aniqlanadi. Ushbu maqsadlar dastlabki, bevosita yoki pirovard, miqdorli yoki sifatli, qisqa muddatli yoki o'rta muddatli maqsadlar bo'linadi. Ayrim maqsadlarga bir vaqtning o'zida turlicha tavsiflar berilishi mumkin. Bunday holda zamonaviy vaziyatdan kelib chiqqan holda ularning asosiylarini ko'rsatish zarur. Maqsadlar shuningdek ularning iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish ko'lamlari va xarajatlarning miqdor ko'rsatkichlari, institutsional, moliyaviy va kadrlar ta'minoti, imkoniyatlari bo'yicha ham farqlanadi. So'ngra maqsadlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar aniqlanadi, ular uyg'un, betaraf yoki nizoli bo'lishi mumkin.

3. Bojxona orqali tartibga solish vositalari qo'llanishini tahlil qilish. Bojxona siyosati kontsepsiyasini ishlab chiqishda ayrim tartibga soluvchi vositalar qo'llanilishi shartlarini, ayrim vositalarning birgalikda qo'llanilishi darajasini, ularning maqsadga muvofiqligini, ularni qo'llashdan ko'riladigan qo'shimcha samaralarni, tartibga solish vositalari samaradorligini va ularni zarurligining etarlicha asoslanganligini aniqlash muhimdir.

Bojxona orqali tartibga solishda bir-birini to'ldiruvchi, biroq, turlicha asosga ega bo'lgan vositalar guruhidan - ma'muriy va iqtisodiy vositalardan foydalaniladi. Ma'muriy vositalar hukumat tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga asoslanadi, ular moliyaviy rag'batlantirish chora-tadbirlari, moddiy manfaatdorlik yoki tartibga soluvchi organlarning jazo jarimalari bilan bog'liq bo'lmaydi, ya'ni ular tovarlar va sarmoya aylanishining iqtisodiy shart-sharoitlarini emas, balki ular harakatining tashqi imkoniyatini belgilaydi.

Tartibga solishning klassik ma'muriy vositalari uch turga bo'linadi: taqiqlash, ruxsat berish va majburlash. Masalan, davlat organlari u yoki bu tovar (qurol-yarog', alkogol, dori-darmonlar) importini ta'qiqlashi, tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilarini bojxona nazoratidan o'tishga majbur qilishi mumkin va boshqalar. Ta'qiqlash, ruxsat berish va majbur qilish litsenziya berilishi yoki uni berish rad etilishi, qonunlar va qonunlar asosida hujjatlar qabul qilinishi orqali amalga oshiriladi.

Tartibga solishning tarifsiz usullari ma'muriy usullar hisoblanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

– tashqi iqtisodiy bitimlarni litsenziyalash va kvotalash;

– tovarlar mamlakat hududiga olib kirish yoki chiqishga doir bo'lgan cheklashlar;

– tovarni sertifikatlash;

– import uchun to'lovlar rejimida mustahkamlangan cheklashlar;

– milliy tarkibiy, texnik va sanitariya talablari oqibati hisoblangan cheklashlar;

– davlatning import operatsiyalarida qatnashishi bilan bog'liq cheklashlar va boshqalar.

Bojxona orqali tartibga solishning iqtisodiy vositalariga eng avvalo boj tarifi hamda eksport va import tovarlariga soliq solish tegishlidir. Ular bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida markaziy o'rinda turadi.

O'zbekiston qonun hujjatlari bilan nazarda tutilgan yangi bojxona tarifi xalqaro normalarga to'liq javob beradi va xalqaro Konventsiya tomonidan joriy etilgan tovarlarni ta'riflash va kodlashtirishning uyg'unlashtirilgan tizimiga asoslanadi. Ushbu hujjatning qo'llanishi O'zbekistonning xalqaro savdo tizimida to'la huquq bilan qatnashishi uchun shart-sharoitlar yaratish imkonini beradi.

Bojxona orqali tartibga solishning ma'muriy va iqtisodiy vositalari bojxona ittifoqlari va bojxona konventsiyalarida qatnashish, erkin savdo zonalari tashkil etish, bojxona nazoratining davlat organlari tarmog'ini barpo etish, bojxona faoliyatining zarur qonunchilik normalarini qabul qilish orqali amalga oshiriladi.

Bojxona siyosati kontseptsiyasi ishlab chiqilishi bojxona orqali tartibga solishning real amaliyotidan oldinda borishi kerak, ya'ni u aniq maqsadlar qo'yilishi va ular amalga oshirilishigacha iqtisodiyotdagi ahvol o'zgartirishini anglangan zaruriyati sifatida shakllantirilishi kerak. Agar kontseptsiya davlat boshqaruv apparatining iqtisodiy-siyosiy eksperimentlari jarayonida shakllansa bojxona siyosatidan orqada qolishi ham mumkin.

3.2. Bojxona siyosatini amalga oshirish yo'nalishlari

Ko'plab mamlakatlarning tadbirkorlari o'z milliy bozorlariga xorijiy raqobatchilarni kiritmaslik maqsadida turli chora-tadbirlarni qo'llaydilar. Ularning ko'zlagan manfaati xorijiy raqobat bo'lishiga imkon bermaydi, ishlab chiqarishni doimiy ravishda yangilashga, chiqimlarni pasaytirishga, tovarlar va xizmatlar sifatini oshirishga majbur qiladi.

Iste'molchilarni esa ko'proq yaxshi va arzon mollarga ega bo'lish qiziqtiradi, tovarning kelib chiqishi va uni kim ishlab chiqarishi ular uchun u qadar muhim emas.

Ushbu vaziyat jahonning ko'plab mamlakatlarida iqtisodiy va siyosiy ixtirolarning doimiy manbai hisoblanadi. Hukumat o'z iqtisodiy siyosatini shunday ishlab chiqishi kerakki, mamlakat bozorlarida import tovarlari paydo bo'lishidan ushbu mamlakat yutib chiqishi kerak.

Davlat tovarlar olib kirilishi (olib chiqilishi)ni cheklashi yoki aksincha ragbatlantirishiga bog'liq ravishda iqtisodiy va bojxona siyosatining to'rtta asosiy turi farqdanadi.

1. Qisman cheklashlar siyosati ichki bozorga tovarlarning muayyan turlari, masalan, mamlakat mafkurasi va aholining turmush tarziga zid bo'lgan kino va video mahsulotlari, bosma nashrlar kirib kelishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida o'tkaziladi.

2. Proteksionizm siyosati ichki bozorni xorijiy raqobatdan himoya qilish. Odatda, u eksport ishlab chiqarishni u yoki bu darajada importning o'rnini bosishni rag'batlantirish bilan birga qo'shib olib boriladi. Basharti, milliy ishlab chiqarish raqobatga bardoshli bo'lmasa, tadbirkorlik tuzilmalarining qistovi bilan davlat tomonidan qabul qilinadi. Proteksionizm – milliy tovar ishlab chiqaruvchilariga alohida imtiyozli sharoitlar yaratib berishdir, bu esa milliy iqtisodiyotda turlicha oqibatlar olib kelishi mumkin.

Bir tomondan, importning cheklanishi iste'molchilarga va umuman mamlakatga zarar etkazadi, chunki xalqaro mehnat taqsimoti afzalliklaridan foydalanilmaydi. Yuqori bojlar solinishi orqali milliy ishlab chiqaruvchilarga vujudga keltiriladigan imtiyozli shartlar texnologik jihatdan eskirgan ishlab chiqarish konservatsiya qilinishiga olib kelishi mumkin (monopoliya samarasi).

Ikkinchi tomondan, xorijiy raqobatchilarga qarshi proteksionistik choralar ko'rilishida mahalliy tadbirkorlarni himoya qilish milliy kompaniyalar va firmalar shakllanishi paytida juda zarurdir. Bu xo'jalik yuritishning yangi shakllariga o'zini saqlab qolish, kuch to'plash imkonini beradi.

Misol uchun, yapon avtomobilsozligining shiddatli muvaffaqiyati ko'p jihatdan hukumat hozir mashhur bo'lgan «Mazda», «Nissan», «Toyota» firmalari qaror topishi sharoitida o'tkazgan proteksionizm siyosati bilan izohlanadi. 1932 yilda hukumat hali uncha o'zini tutib olmagan avtokompaniyalarni avtomobil industriyasining amerikalik gigantlardan himoya qilish uchun xorijiy mashinalar va extiyot qismlar importiga doir bojlarni keskin oshirdi. Bu mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy manfaatlari bilan uning fuqarolari ayrim guruhlari manfaatlari o'rtasidagi ziddiyatga klassik misol bo'la oladi. Agar xalqaro savdodan va xalqaro mehnat taqsimotida qatnashishdan bugun mamlakat deyarli hamma vaqt yutib chiqsa, uning

fuqarolarining ayrim guruhlari bundan zarar ko'rishni mumkin va ular «milliy iqtisodiyot»ni himoya qilishni talab qiladilar.

Mazkur muammo, agar arzon va sifatli xorijiy mahsulotga eshik ochib qo'yiladigan bo'lsa, ko'plab tarmoqlar ichki bozorda import tovarlar bilan raqobatlasha olmaydigan MDHda juda keskin bo'lib turibdi. Bunda ko'plab korxonalar sinadi va yopiladi, ularda ishlaganlar esa yashash uchun boshqa imkon qidirishadi. Masalan, 1992 yildayoq Estoniyadan import qilingan go'sht Rossiyaning mahalliy fermalari mahsulotidan arzon bo'lgan vaziyat vujudga keldi (ayniqsa Estoniyaga qo'shni bo'lgan Pskov viloyatidagilar uchun). Rossiya shaharlari aholisi uchun import go'shti iste'mol qilish foydali bo'lgan bo'lur edi, biroq u holda Rossiya chorvachiligi o'z tovari sotiladigan bozordan mahrum bo'lardi va o'z xarajatlarini tezlikda pasaytirish imkoniga ega bo'lmaganligi sababli xonavayron bo'lardi. Shunga o'xshash vaziyat engil va oziq-ovqat sanoati, maishiy elektrotexnika va boshqa tarmoqdar uchun ham realdir. MDH bozori davlat tomonidan tartibga solish, eng avvalo bojlar (tariflar) bilan tartibga solish chora-tadbirlari yordamida import tovarlari keng kirib kelishidan uzoq vaqt qo'riqlanishi ehtimoli mavjud.

Proteksionizm siyosati rivojlanayotgan mamlakatlarda ayniqsa keng qo'llaniladi. Undan tarkibiy o'zgartirishlarni amalga oshirishda, importning o'rnini bosish maqsadida milliy sanoatni qo'llab-quvvatlashda foydalaniladi.

3. Erkin savdo siyosati («fritrederlik») - tashqi savdoda cheklashlarni eng oz darajada kamaytirish. Odatda, u bozorda etakchi mavqega ega bo'lgan, o'z tovarlarining raqobatga bardoshlilikidan xavotirda bo'lmagan mamlakatlar tomonidan o'tkaziladi.

Bojxona siyosati ko'p darajada olib kirilayotgan mahsulot ichki ishlab chiqarish bilan raqobatlasha olmaydigan yoki muhim tarmoqlar uchun xom ashyo hisoblangan mamlakatlarda ham erkin savdoga yunaltirilgan bo'ladi. Agar import ichki ishlab chiqarish bilan raqobatga kirishmasa, mamlakatning siyosiy kuchlari u xaridorga imkoni boricha arzonroq etib borishi haqidagi fikrga kelishadi. Hech bir narsani himoya qilishning hojati bo'lmaganda proteksionizm o'zini oqlamaydi. Shunga o'xshash xorijiy ishlab chiqarish bilan raqobatlashayotgan tarmoqlarga nisbatan tarmoq uchun muhim xom ashyo hisoblangan tovar, garchi bundan istisnolar bo'lsa ham, odatda bojdan ozod qilinadi (yoki u juda oz bo'ladi).

4. Taqchil bozorni to'ldirish siyosati - «teskari proteksionizm». Ushbu siyosat milliy bozor nihoyatda taqchil bo'lgan taqdirdagina samarali bo'ladi.

Ushbu strategiya unsurlaridan 80-yillar oxiri 90-yillar boshlarida O'zbekistonda xorijiy tovarlarni jalb qilish maqsadida foydalanildi. Ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi eski, rejali aloqalarning barham topishi, yangi mustaqil davlatlarni tushkunlikka solib qo'ygan ishlab chiqarishning pasayishi deyarli barcha tovar bozorlarida taqchillikni keltirib chiqardi. Import bojlarining bekor qilinishi, imtiyozli kredit berish va boshqa choralar 1995 yil o'rtalariga kelib taqchillik muammosi kun tartibidan olib tashlanishiga ko'maklashdi.

Biron-bir siyosatni joriy etish shartlari, ular barcha tovarlar va bozorlar bo'yicha o'tkazilsa, qattiq bulishi mumkin. Agar bu ayrim tovarlar va bozorlar bo'yicha o'tkazilsa, shart-sharoitlar yumshoq bo'lishi mumkin.

Yumshoqlik ko'pchilik davlatlarga o'z faoliyatida bir qancha tashqi iqtisodiy strategiyalarni birga qo'shib olib borish imkonini beradi, Masalan, umumiy bozor mamlakatlari bir-birlari bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari savdosida proteksionizmni ma'qul ko'rishadi, ayni vaqtda boshqa ko'pchilik davlatlarga nisbatan erkin savdo strategiyasi tanlangan. AQSh ko'plab tovarlar bo'yicha Yaponiyaga nisbatan erkin savdo printsiplarini qo'llaydi, biroq bu mamlakatlar o'rtasida avtomobilsozlikda o'zaro proteksionizm mavjuddir, u ko'pincha «savdo urushlari»ga olib keladi.

«Savdo urushi» - xalqaro savdo yo'llaridagi eng oxirgi cheklovdir. U o'zida ikki mamlakat hukumatlari tomonidan ularning ichki bozorlariga bir-birlarining tovarlari kirib kelishini o'zaro cheklash choralari qabul qilinishini ifodalaydi.

Masalan, 1992 yil sentyabr oyida AQSh va Xitoy mana shunday urush yoqasiga kelib qoldi. XXRning AQShdan import qilinadigan tovarlar yuliga to'g'ridan-to'g'ri taqiqlar, kvotalar, litsenziyalar, sifat standartlariga rioya qilishga nisbatan oshirilgan talablar ko'rinishida belgalanadigan to'siqlarni olib tashlashni rad etishi bunga sabab bo'ldi. Agar xitoyliklar AQSh bilan savdoda sezilarli ustunlikka erishmagan bo'lganlarida Xitoy ma'murlarining bunday hatti-harakatiga munosabat bunchalik keskin bo'lmasligi mumkin edi. 1991 yilda Xitoy tomoni AQShga o'zlari sotib olganga nisbatan 12,7 mlrd. dollarlik ko'p tovar sotgan. Aynan mana shu holat AQSh hukumatining rasmiy vakillaridan birini quyidagicha bayonot berishga majbur qildi: «Xitoy xalqaro savdo tizimida tezlik bilan eng muhim mamlakatga aylanmoqda. Biz bunday savdo darajasiga ega bo'lgan mamlakatga o'z qoidalari bilan o'ynash imkonini bera olmaymiz. Agar ular eksportdan foyda olishmoqchi bo'lsa, importga ham ruxsat berishlari kerak».

Ushbu nuqtai nazarga muvofiq, AQSh Xitoyga ushbu mamlakatdan import kilinadigan tovarlarning keng doirasiga (yiliga salkam 4 milliard dollarlik) olgunchalik yuqori bojlar belgilash niyatini e'lon qildi. Bunga ko'ra, Xitoy tovarlarining narxleri Amerika bozorida ikki baravar oshishi kerak edi. Bunga javoban xitoylik ma'murlar bunday holatda ular ham Amerika tovarlariga, shu jumladan, kompyuterlar, samolyotlar, avtomashinalar va boshqalarga ana shu miqdorda, ya'ni 4 mlrd. dollarlik jazo tariqasidagi boj tariflari joriy etishlari haqida bayonot berishdi.

«Savdo urushlari»ning uzoq yillik tajribasi eng rivojlangan mamlakatlarni bunda har ikkala tomon mag'lubiyatga uchrayajagi, yaxshisi «jangovor harakatlar» boshlanib ketishiga yo'l qo'ymaslik haqidagi fikrga olib keldi. Bu xalqaro savdoda eksportni ixtiyoriy cheklashni tug'dirdi.

AQSh va Yaponiya arzon yapon avtomobillari eksporti tufayli doimiy ravishda «savdo urushi» yoqasida turadi. AQSh iqtisodiyotida avtomobil sanoati an'anaviy ravishda alohida o'rin tutishini hisobga olganda buning atrofida hissiyotlar qanchalik qaynashini tasavvur qilish qiyin emas. Yapon avtomobilsozlari o'z mashinalarining AQShga sotilishi to'liq taqiqlanishi xavfining oldini olish uchun o'z mahsulotining Amerikaga eksport qilinishiga cheklash joriy qilishga rozi bo'lishdi, Yaponiya hukumati esa Amerika tovarlari importiga cheklashni susaytirdi.

3.3. Bojxona siyosatining asosiy vazifalari va printsiplari

O'zbekiston Respublikasining o'z mustaqil bojxona siyosatini amalga oshirishi Bojxona kodeksining 1-moddasi 2-qismida nazarda tutilgan maqsadlarga erishishga qaratilgan.

Har qanday faoliyat unga aniq va to'g'ri rioya qilish istalgan natijalar berishi mumkin bo'lgan priptsiplarga, ya'ni ushbu faoliyat oldiga oldindan qo'yilgan maqsadlarga asoslanadi. Maqsadlarning o'zi esa, o'z navbatida, vazifalarda aniqlashtiriladi. Bu vazifalar bojxona siyosatining turli-tuman vositalaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Bojxona siyosati muayyan maqsadlar, printsiplar va vazifalarni o'z ichiga oluvchi kontsepsiyaga asoslanadi.

Bojxona siyosatining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- milliy iqtisodiyotning tarkibiy qayta qurilishiga ko'maklashish;
- mamlakat iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi;
- bozorning mavjud bo'lishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- mamlakatning savdo va to'lov balansini mustahkamlash;
- davlat byudjeti daromadlarining o'sishi;
- davlatning savdo siyosiy negizlari mustahkamlanishi;
- xorijiy davlatlar va ular ittifoqlarining kamsituvchi hatgi-harakatlariga qarshilik ko'rsatish;
- korxonalar, tashkilotlar va tadbirkorlarning tashqi bozorga chiqishini ta'minlash.

Ushbu vazifalarning ayrimlarini, eng avvalo, bojxona siyosatining iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurishni rag'batlantirishga yo'naltirilganligini ko'rib chiqamiz.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tarkibiy qayta qurish raqobat ta'siri ostida yuz berayotgan sarmoya va ishchi kuchining tarmoqlararo oqimi asosida amalga oshiriladi. Ko'rgazmali bo'lishi uchun birmuncha sxematik bo'lgan, biroq bozor rag'batlari ta'siri ostida namoyon bo'luvchi tarkibiy qayta qurish jarayonini aniq aks ettiruvchi misolni ko'rib chiqamiz.

Aytaylik, qaysidir milliy iqtisodiyotda ikki tarmoq: foyda normasi 8 foizni tashkil etuvchi A tarmog'i va foyda normasi 16 foiz bulgan B tarmog'i mavjud. A tarmog'i B tarmog'iga qaraganda kam rentabelli, chunki unda ishlab chiqarish chiqitlari yuqori. Mamlakatning ichki bozoriga o'z tovarlari bilan kirib keluvchi xorijiy raqobatchilarda esa ishlab chiqarish chiqimlari A tarmoqqa nisbatan past va tegishli foyda normasi, deylik, 16 foizdir. Xorijiy raqobatga dosh berolmagan A tarmog'i proteksionistik chora-tadbirlar belgilanishi maqsadida davlatga ta'sir ko'rsatishi tushunarli.

Ushbu vaziyatga davlat ta'sirining ikkita mumkin bo'lgan variantini ko'rib chiqamiz.

Birinchi variant - bojxona himoyasi mavjud emas, savdoning mutlaq erkinligi rejimi amal qiladi. Istalgan investitsiya echimi foyda normasining eng yuqori bo'lishidan kelib chiqadi. B tarmog'i kapital qo'yilmalari uchun jozibaliroq bo'ladi. A tarmog'ida reinvestitsiya faoliyati sekinlashadi, ayni vaqtda B tarmog'i o'ziga sarmoyani jalb qila boshlaydi.

Sarmoyaning oqishidan keyin ish kuchining A tarmoqdan B tarmoqga ko'chishi yuz beradi. Erkin savdo sharoitlarida ishlab chiqarish resurslaridan samaraliroq foydalaniladi. Mana shu narsa bozor sharoitlarida milliy iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish hisoblanadi.

A tarmoq qayta qurila olmas ekan, unda bitta yo'l qoladi, ya'ni davlatdan importga bojxona cheklolari joriy etilishini so'rash. Bu ikkinchi variant - bojxona himoyasi rejimi bo'ladi. Bunday rejim sharoitida savdo erkinligi birmuncha cheklanadi. Bojxona to'lovlari, kvotalar va bojxona siyosatining boshqa vositalari yordamida import tovar narxi sun'iy ravishda oshiriladi. Bu esa A tarmog'iga, o'z navbatida mahsulotga narxlarni oshirish imkonini beradi. Natijada uning rentabelligi, aytaylik, 8 punktga oshadi, bu esa summada 16 foizni tashkil etadi. Bir xil rentabellik sarmoya va ish kuchining tarmoqlararo ko'chishi to'xtatilishini anglatadi. Shakllangan iqtisodiy tuzilmaning o'ziga xos konservatsiyasi yuz beradi. Birmuncha ilg'or B tarmog'ining rivojlanishiga kenglik berish o'rniga davlat qoloq A tarmog'ini sun'iy ravishda qo'llab-quvvatlaydi.

Bojning ishlab chiqarish tuzilmasiga ta'sirining keltirilgan nazariy modeli bozor munosabatlari sharoitlarida tashqi iqtisodiy aloqalarni erkinlashtirish foydasiga yana bir dalildir. Biroq amaliyotda hammasi bunday onson emas. Erkin savdoning o'zaro foydaliligiga qaramay, xalqaro ayirboshlashni erkinlashtiril-gandan ko'rilgan ijobiy samara hamkorlar o'rtasida vaqt jihatidan noteng taqsimlanadi. Dastlab bunday samarani kuchli tomon, so'ngra kuchsiz tomon oladi. Ushbu vaqtinchaliklar quyidagi holatlar natijasi hisoblanadi. Kuchli iqtisodiyotda tuzilma, odatda, ko'p darajada xalqaro mehnat taqsimoti talablariga muvofiq keladi, kuchsiz iqtisodiyotda, tabiiyki kam darajada muvofiq keladi. Mana shuning uchun ham kuchli iqtisodiyot ichki bozor himoyasi susaytirilishidan darhol foyda oladi. Kuchsiz iqtisodiyot esa qayta qurishning muayyan davrini bosib o'tishi kerak, sarmoya va ishchi kuchining tarmoqlararo ko'chishi faollashishini, tarmoq shuningdek investitsiyalarni takror ishlab chiqarish va texnologik tuzilmalari maqbullashishini kutishi lozim, bu narsa so'zsiz ijtimoiy muammolar keskinlashishi bilan birgalikda yuz beradi.

O'tish iqtisodiyotida, odatda, milliy ishlab chiqaruvchilarning xorijiy ishlab chiqaruvchilar bilan teng huquqli raqobati uchun zarur shart-sharoitlar mavjud bo'lmaydi. Erkin bozor kuchlarining harakati mahsulot importi bilan raqobatlashuvchi milliy ishlab chiqaruvchilarning xonavayron bo'lishiga olib keladi hamda ish bilan ta'minlanishni pasaytiradi, mahsulotni pirovard qayta ishlovchi tarmoqlarni emiradi va bu bilan iqtisodiyotning xom ashyoviy yunaltirilganligini konservatsiyalaydi. Bu tarkibiy qayta qurish jarayonlarini bojxona siyosati vositalari bilan davlat tomonidan tartibga solishni taqozo etadi.

Proteksionistik chora-tadbirlar milliy sanoatning mustahkamlanishiga ko'maklashadi. Amaliyotning ko'rsatishicha mamlakatlarda proteksionistik chora-tadbirlarning vaqtincha joriy etilishi o'zini oqlashini ko'rsatadi, chunki ular tug'ilib kelayotgan o'z industriyasi tajriba to'playotgan va ishlab chiqarish chiqimlari tarifga tayanmasdan import mahsulot raqobatiga qarshi turish imkonini beruvchi darajagacha pasaygan paytda ushbu vaqt mobaynida zamonaviy sanoat mahsulotlari importini jilovlab turadi.

Jahonning yangi rivojlangan ko'pchilik mamlakatlari industrilashtirishni proteksionizmdan boshlashdi va erkin savdoga asta sekin o'tishdi. Ushbu yo'lda ular aralash savdo rejimlariga ega bo'lishdi, ya'ni eksport qiluvchilarni eksport subsidiyalari orqali rag'batlantirish, maqsadli kreditlar, shuningdek ishlab chiqarish asbob-uskunalar va yarim tayyor mahsulotlar importining soliqlardan ozod qilinishi. Ayni bir vaqtda ular tayyor sanoat tovarlari importiga 30-70 foiz tariflar belgilashdi.

Ushbu mamlakatlar hukumatlari, shuningdek rivojlaiishni jadallashtirishga maqsadli va subsidiyali kreditlarni tanlangan tarmoqlarga berish, foydaning o'sishi va ishlab chiqaruvchi sarmoya samarasi maqsadlarida depozitlar va kreditlar buyicha nisbatan past foiz stavkalari belgilash, importning o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishlarni himoya qilish, amaliy tadqiqotlarga davlat investitsiyalari, eksportga yo'naltirilgan tarmoqlar va korxonalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va ularga alohida ustunlik berish, tashqi bozorlarni o'rganish bo'yicha tashkilotlarni rivojlantirish va eksport tovarlarni oldinga siljitish orqali muntazam ravishda aralashib turishdi. Tanlangan tovarlar bo'yicha eksport bozorlarini egallash strategiyasi sarmoyaning va ko'nikmalarning yuqori sur'atlarda jamlanishi, rissurslardan samarali foydalanish hamda mehnat unumdorligining o'sishi bilan birga qo'shib olib borildi.

Tarkibiy qayta qurishni amalga oshirish va yangi tarmoqlar rivojlanishini qo'llab-quvvatlash zaruriyatidan tashqari, o'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlarda importga doir boj tariflarini tartibga solish vositalaridan foydalanilishi maqsadga muvofiq keladigan bir qancha sabablar mavjuddir. Ulardan biri - byudjetni to'ldirish bo'yicha bojxona siyosati oldida turgan vazifadir. Davlat byudjeti daromadi manbai sifatida tarif himoyasidan foydalanish foyda keltirishi va hatto iqtisodiy siyosatning boshqa vositalariga nisbatan samaraliroq vosita bo'lishi mumkin. Aholining turmush darajasi past bo'lgan yosh, mustaqil davlat uchun hukumatning ijtimoiy ehtiyojlarni soliqlar yig'ish hisobiga ta'minlashga qodir emasligi asosiy muammo bo'lishi mumkin. Mavritaniya kabi kambag'al mamlakat, agar yuqumli kasalliklar, qishlok xo'jalik erlarining melioratsiyasi, boshlang'ich ta'limni rivojlantirish, milliy mudofani mustahkamlash ustidan nazorat kabi xizmatlar hajmini ko'paytirish imkoniga ega bo'lsa, ko'prok ijtimoiy afzalliklarga ega bo'ladi. Ayni vaqtda, o'tish iqtisodiyotidagi ko'pchilik mamlakatlarning ma'muriy resurslari daromad soliqlarini samarali yig'ishini ta'minlash uchun etarlicha emas, ularda umumiy soliq madaniyati past.

Ushbu mamlakatlarda amal qiluvchi soliq tizimi samaradorligi, modomiki ishlab chiqarish, iste'mol, daromad va mulkni ishonchli belgilash va nazorat qilish imkoniyati hali yo'q ekan, ta'minlanishi mumkin emas.

Bunday hollarda import bojlari milliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoya qilish usuligina emas, balki davlat daromadlarining g'oyatda muhim manbaiga ham aylanadi. Shu sababli ko'p jihatdan milliy daromad darajasi past bo'lgan mamlakatlar davlat byudjetining 1/4 dan 3/5 gacha qismi bojlar hisobiga ta'minlanadi. Davlat daromadlari boj tizimiga bog'liqligining ushbu ulushi rivojlangan mamlakatlar uchun xuddi shunday ko'rsatkichdan ustundir. Garchi, yosh davlatlarning iqtisodiy siyosati amalda bayon qilingan qonuniyatdan farqlansa ham,

fakt faktligicha qoladi. Ushbu mamlakatlarda tarif iqtisodiy siyosatning muqobil tadbirlariga qaraganda katta ijtimoiy afzalliklarni ta'minlashga qodirdir.

O'tish iqtisodiyotiga yangi bojlar joriy etishning ehtimol tutilgan oqibatlariga baho berilar ekan, import qiymatining qisqarishi eksport qiymatining xuddi shu taxlit qisqarishiga olib kelishini hisobga olish zarurdir.

Eksport uchun ishlab chiqarishda import qilinadigan xom ashyo, materiallar, ehtiyot qismlar va boshqalardan foydalaniladi. Import tovarlariga va ularning o'rnini bosuvchi mahalliy tovarlarga narxlar o'sishiga olib keluvchi savdo to'siqlari eksport tovarlarining ishlab chiqarish chiqimlarini oshiradi. Misol sifatida neft importiga kvotalar joriy etilishi natijasida (1959-1973 yy.) AQShga olib kelinadigan kimyoviy mahsulotlar narxining o'sishini, shuningdek po'lat import qilinishiga cheklashlar tufayli Amerika avtomobillari narxlari o'sishi tamoyilini keltirish mumkin. Binobarin, importni cheklash Amerika tovarlarining narxga raqobatbardoshligini muayyan darajada pasaytirishga va ularni jahon bozoridan siqib chiqarishga olib keladi.

Importga cheklashlar joriy etilganda qolgan mamlakatlar javob choralari ko'rishlari mumkin. Hukumatlar hamma joyda import tomonidan raqobatdan himoyalashni talab qiluvchi ayrim tarmoqlarning bosimiga duch keladi. Agar O'zbekiston avtomobillar importiga qattiq cheklashlar joriy etar ekan, boshqa mamlakatlar hukumatlariga proteksionistik talablarga, ayniqsa respublikadan avtomobillarni eksport qilishga nisbatan, qarshi turish qiyinroq bo'lar edi. Javob choralari O'zbekistondan eksportning yanada qisqarishiga olib kelur edi.

O'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlarda importga nisbatan cheklash siyosati uchun va unga qarshi keltirilgan dalillar o'z-o'zidan nazariy shart-sharoitlarga asoslanadi va aniq miqdoriy baho bermaydi. Aniq bir mamlakat uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish maqsadida maxsus iqtisodiy tadqiqotlar zarurdir, ular asosida o'ziga xos shart-sharoitlarni va mazkur milliy xo'jalik rivojlanishi maqsadlarini hisobga oluvchi bojxona siyosatini ko'rish mumkin.

Har qanday holatda bojxona siyosatining bir kontseptsiyasidan boshqasiga o'tish asta-sekin amalga oshirilishi kerak. Bojlar bilan himoyalangan tarmoqlarda firmalar ular pasaytirilishi to'g'risida oldindan ogohlantirilsa, u holda kapital qo'yilmalar va ish o'rinlarining qisqarishi xonavayronlikka olib kelmaydi. Asosiy sarmoyaning tabiiy eskirishi, odatdagi (bir tomonlama) kadrlar qo'nimsizligi o'z-o'zidan xorijiy raqobat ta'siri ostida ishlab chiqarishning qisqarishiga olib kelishi mumkin. Boshqa so'z bilan aytganda, asta-sekinlik barcha tarkibiy chiqimlarni yo'qqa chiqarishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi bojxona siyosatining printsiplari Jahon Bojxona Tashkiloti hujjatlarida qayd qilingan bojxona siyosatining xalqaro tajribasiga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov tomonidan ishlab chiqilgan O'zbekistonning tashqi va ichki siyosatining asosiy printsiplariga asoslanadi.

1. Xalqaro huquq normalarining ichki davlat normalariga qaraganda ustunligini tan olish printsiipi. Bunda bojxona qonun hujjatlarida xalqaro huquq normalarining ichki davlat normalariga qaraganda ustunligini tan olishidan iboratdir (O'zbekiston Respublikasi bojxona kodeksining 4-moddasining 3-qismi). O'zbekiston jahon hamjamiyatiga qo'shilar ekan, o'z qiyofasini yo'qotmaslikka intiladi, bunda xalqaro

huquqiy normalar va standartlarga rioya qilishga tayyordir. O'zbekiston Respublikasining Birlashgan Millatlar Tashkilotiga, Jahon Bojxona Tashkilotiga va boshqalarga a'zo bo'lib kirishi O'zbekiston xalqaro hamjamiyatning ajralmas qismiga aylanganligini, bojxona ishi sohasida muhim jahon muammolarini hal qilishda faol ishtirok etish uchun katta imkoniyatlar ochilganligini anglatadi.

2. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan bojxona siyosati yagonaligi printsipti. U joylarda turlicha bojxona siyosati o'tkazilishidan voz kechishni, O'zbekiston Respublikasining butun bojxona hududiga yagona bojxona siyosati tatbiq etilishini anglatadi.

3. Ikki tomonlama va ko'p tomonlama aloqalar o'rnatilishi va rivojlanishi printsipti. Ushbu printsipti O'zbekiston Respublikasining bojxona ishi sohasida xalqaro hamkorlikda faol ishtirok etishga intilishi orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida bojxona ishi umumqabul qilingan xalqaro normalar va amaliyot bilan uyg'unlashish va birxillashish yo'nalishida rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi xalqaro tashkilotlar doirasida hamkorlik chuqurlashishi tarafdoridir.

4. O'z milliy davlat maifaatlari yuqoriligi sharoitida o'zaro manfaatlar va savdo engilliklarini har tomonlama hisobga olish printsipti.

Ayrim iqtisodiy muammolarni hal etish, mustaqil iqtisodiy siyosat o'tkazish va bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun chuqur islohotlarni amalga oshirish, iqtisodiyotning barqarorlashuvi, rivojlanish sur'atlari muayyan darajada hozircha ijtimoiy-siyosiy vaziyatga va qo'shni mamlakatlardagi iqtisodiy vaziyatga bog'liqdir. Bojxona siyosati, agar u hamkor davlatlarning joriy manfaatlarini hisobga olsa, muayyan murosalariga borsa, o'z samaradorligini oshiradi. Biroq davlatlarning milliy xavfsizligi manfaatlarini shubha ostiga qo'yilishi kerak emas.

5. Kamsitmaslik printsipti. Davlat o'z iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida bojxona siyosati vositalari orqali ko'pincha u yoki bu milliy bozorda cheklash choralaridan foydalanadi. Ushbu choralar kamsitmaslik shaklida amalga oshirilishi kerak, ya'ni barcha qatnashuvchi davlatlarga nisbatan o'tkazilishi, ayrim mamlakatlarga nisbatan tanlab o'tkazilmasligi zarur.

6. Bir tomonlama xarakatlarning qabul qilinmasligi. Milliy bozorni himoya qilish bo'yicha qarorlar ko'p tomonlama maslahatlashuvlardan keyin qabul qilinishi kerak.

7. Demokratizm printsipti. Bojxona siyosatini ishlab chiqishda va uni amalga oshirishda demokratizm printsipti bojxona ishi sohasida fuqarolarning, xo'jalik sub'ektlarining huquqlari himoya qilinishi ta'minlanishini taqozo etadi. Bojxona organlari ularga yuklangan vazifalarni bajarishda jamoat tartibini himoya qilish buyicha chora-tadbirlar amalga oshirilishiga, aholining axloqiyliigi, insonning hayoti va sog'lig'i, hayvonlar va o'simliklar muhofazasi, atrof va tabiiy muhit himoyasi, tashqaridan olib kiriladigan tovarlardan milliy iste'molchilarni himoya qilishga ko'maklashadi.

Tayanch so'z va iboralar

1. Bojxona siyosati
2. Bojxona siyosati kontseptsiyasi
3. Bojxona siyosati strategiyasi va taktikasi
4. Qisman cheklashlar
5. Proteksionizm siyosati
6. Erkin savdo siyosati
7. Taqchil bozorni to'ldirish siyosati
8. Savdo urushi
9. Yagona bojxona siyosati

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Bojxona siyosatining umumiy xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Proteksionizm siyosati deganda nima tushuniladi?
3. Bojxona siyosati qanday yo'nalishlarda amalga oshiriladi?
4. Bojxona siyosatining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
5. Bojxona siyosatining printsiplari nimalardan iborat?

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 2,3,4,5,6,7,9,10,11,16,22,23.

Qo'shimcha adabiyotlar: 30,36,39,45,49,51.

4-mavzu: Bojxona nazorati (2 soat)

4.1. Bojxona nazoratining umumiy qoidalari

Bojxona nazorati bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan quyidagi yo'llar bilan o'tkaziladi:

– bojxona maqsadlari uchun zarur bo'lgan hujjatlar va ma'lumotlarni tekshirish;

– jismoniy va mansabdor shaxslarni ogzaki so'rab-surishtirish;

– bojxona ko'rigidan o'tkazish;

– tovarlar, transport vositalari, binolar va boshqa joylarni bojxona tomonidan qiyoslash;

– tovarlar va transport vositalarini hisobga olish;

– bojxona nazoratidan o'tkazilishi lozim bo'lgan tovarlar va transport vositalari turishi mumkin bo'lgan yoxud nazorat qilish bojxona organlari zimmasiga yuklatilgan faoliyat amalga oshirilayotgan hududlar, binolar va boshqa joylarni tekshirish;

– qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shakllarda. Bojxona nazorati o'tkazilayotganida inson, hayvonot va o'simliklar hayoti va sogligi uchun xavfsiz bo'lgan hamda tovarlar va transport vositalariga ziyon etkazmaydigan texnikaviy va boshqa vositalar qo'llanilishi mumkin.

Bojxona nazoratini o'tkazish qoidalari qonun hujjatlarida belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan hamda shartli chiqarib yuborilgan tovarlar va transport vositalari bojxona nazoratidan o'tkazilishi lozim.

Bojxona organlari erkin bojxona zonalari va erkin omborlarda turgan tovarlar ustidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda bojxona nazoratini amalga oshirishga haqlidir.

Bojxona organlari bojxona hududidan bojxona organining ruxsatisiz chiqib ketgan transport vositalarini majburiy ravishda to'xtatish, dengiz, daryo va havo kemalarini majburiy ravishda orqaga qaytarishga haqlidir, chet el kemalari va boshqa davlatlarning hududida turgan kemalar bundan mustasno.

Bojxona nazorati: bojxona xududiga olib kirishda - tovarlar va transport vositalari bojxona chegarasini kesib o'tgan paytdan e'tiboran; bojxona xududidan tovarlar va transport vositalarini olib chiqishda - bojxona deklaratsiyasi qabul qilib olingan paytdan e'tiboran boshlanadi.

Bojxona nazorati, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, tovarlar va transport vositalari saqlangan bojxona rejimiga muvofiq chiqishga ruxsat berilgan paytdan e'tiboran yoxud ular bojxona chegarasini kesib o'tgan paytdan e'tiboran tugallanadi.

Bojxona nazorati zonalari bojxona chegaralari bo'ylab, bojxona rasmiylashtiruv joylarida, bojxona organlari joylashgan erlarda va bojxona organlari tomonidan belgilanadigan boshqa joylarda tuziladi.

Bojxona nazorati zonalarini tuzish va belgilash tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona nazorati zonalarida ishlab chiqarish, tijorat faoliyatini va boshqa faoliyatni amalga oshirishga, shuningdek ularning chegaralari orqali transport vositalari, tovarlar va shaxslarni olib o'tishga bojxona organlarining ruxsati bilan va nazorati ostida yo'l qo'yiladi.

Bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o'tuvchi yoki nazorat qilish bojxona organlari zimmasiga yuklatilgan faoliyatni amalga oshiruvchi shaxslar bu organlarga ro'yxati va taqdim etish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadigan hujjatlar va ma'lumotlarni topshiradilar.

Bojxona nazoratini amalga oshirish uchun bojxona organlari banklardan, boshqa moliya-kredit muassasalaridan va xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan eksport-import operatsiyalari hamda nazorat qilish bojxona organlari zimmasiga yuklatilgan faoliyatning boshqa turlariga doir ma'lumotlarni olishga haqlidir.

Bojxona nazorati uchun zarur bo'lgan hujjatlar shaxslar tomonidan kamida uch yil saqlanishi lozim.

Tovarlar va transport vositalarini bojxona ko'rigidan o'tkazish tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tishning qonuniyligini aniqlash, ularni hisobga olish, boj, soliqlar, yigimlar olish, shuningdek olib kirish, olib chiqish va tranzit qilish taqiqlangan tovarlar bojxona chegarasi orqali o'tishining hamda bojxona hududi orqali tranzit tartibida o'tishining oldini olish uchun bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Tovarlar va transport vositalariga nisbatan vakolatlarga ega bo'lgan shaxslar tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish paytida hozir bo'lishga haqlidir, bojxona organlari mansabdor shaxslarining talabiga ko'ra esa tekshirish paytida hozir bo'lishlari va bojxona organlarining mansabdor shaxslariga zarur yordam ko'rsatishlari shart.

Tovarlar va transport vositalariga nisbatan vakolatlarga ega shaxs bo'lmagan taqdirda, transport vositasini boshqaruvchi shaxs bojxona maqsadlari uchun vakolatli shaxs deb hisoblanadi.

Tovarlar va transport vositalariga nisbatan vakolatlarga ega bo'lgan shaxslar yo'qligida bojxona organlari quyidagi hollarda tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirishga haqli:

– ular tovarlar va transport vositalari taqdim etilganidan so'ng o'n kun o'tganidan keyin kelmagan bo'lsa;

– davlat xavfsizligi, jamoat tartibiga, inson hayoti va sogligiga, hayvonot va o'simliklar, atrof tabiiy muhitga, O'zbekiston Respublikasining badiiy, tarixiy va arxeologik boyliklari saqlanishiga xavf mavjud bo'lganda va kechiktirib bo'lmaydigan boshqa holatlarda;

– tovarlar xalqaro pochta jo'natmalari orqali yuborilgan bo'lsa; tovarlar va transport vositalari ular joylashtirilgan bojxona rejimini buzgan holda bojxona hududida qoldirilgan bo'lsa.

Shaxsni ko'zdan kechirish bojxona chegarasi orqali o'tayotgan yoxud bojxona nazorati zonasida yoki xalqaro aloqa uchun ochiq aeroportning tranzit zonasida

turgan jismoniy shaxs qonun hujjatlarini buzish ob'ektlari hisoblanuvchi tovarlarni o'z yonida yashiryapti va ko'rsatmayapti deb hisoblashga asoslar bo'lgan taqdirda, bojxona organi mansabdor shaxsining qaroriga binoan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'tkaziladi.

Bojxona nazorati ostida bo'lgan hujjatlar, tovarlar, transport vositalari, binolar va boshqa joylarni bojxona qiyoslashidan o'tkazish ularga plombalar, muhrlar qo'yish, raqamli, harfiy va boshqa markalar bosish, qiyoslash belgilarini qo'yish, shtamplar bosish, namunalar va nusxalar olish, tovarlar va transport vositalarini ta'riflash, ularning chizmalarini tayyorlash, masshtabli tasvirlar, fotosuratlar, illyustratsiyalar tayyorlash, tovarlarga ilova qilingan va boshqa hujjatlardan hamda o'zga qiyoslash vositalaridan foydalanish orqali ta'minlanadi.

Qiyoslash vositalari faqat bojxona organlari tomonidan yoki ularning ruxsati bilan o'zgartirilishi, olib tashlanishi yoki yo'q qilinishi mumkin, tovarlar va transport vositalarining yo'q bo'lib ketishi, ularga qayta tiklab bo'lmaydigan darajada putur etkazilishi yoki ularning jiddiy buzilishi xavfi tugilgan hollar bundan mustasno. qiyoslash vositalari o'zgartirilganligi, olib tashlanganligi yoki yo'q qilinganligi to'grisida bojxona organlariga darhol ma'lum qilinadi va bunday xavf mavjud bo'lganligini isbotlovchi dalillar taqdim etiladi. Bojxona nazorati ostida bo'lgan hujjatlar, tovarlar, transport vositalari, binolar va boshqa joylarni bojxona qiyoslashidan o'tkazish ularga plombalar, muhrlar qo'yish, raqamli, harfiy va boshqa markalar bosish, qiyoslash belgilarini qo'yish, shtamplar bosish, namunalar va nusxalar olish, tovarlar va transport vositalarini ta'riflash, ularning chizmalarini tayyorlash, masshtabli tasvirlar, fotosuratlar, illyustratsiyalar tayyorlash, tovarlarga ilova qilingan va boshqa hujjatlardan hamda o'zga qiyoslash vositalaridan foydalanish orqali ta'minlanadi.

Qiyoslash vositalari faqat bojxona organlari tomonidan yoki ularning ruxsati bilan o'zgartirilishi, olib tashlanishi yoki yo'q qilinishi mumkin, tovarlar va transport vositalarining yo'q bo'lib ketishi, ularga qayta tiklab bo'lmaydigan darajada putur etkazilishi yoki ularning jiddiy buzilishi xavfi tugilgan hollar bundan mustasno. qiyoslash vositalari o'zgartirilganligi, olib tashlanganligi yoki yo'q qilinganligi to'grisida bojxona organlariga darhol ma'lum qilinadi va bunday xavf mavjud bo'lganligini isbotlovchi dalillar taqdim etiladi.

Bojxona organlari bojxona nazorati ostida turgan tovarlar va transport vositalarini, shuningdek boj to'lovlari to'lanmagan yoki boj to'lovlari yuzasidan bojxona imtiyozlari berilgan tovarlarni inventarizatsiyadan o'tkazishga haqlidir.

Bojxona organlari qonun hujjatlariga muvofiq shaxslarning nazorat qilish bojxona organlari zimmasiga yuklatilgan faoliyatini tekshirishga haqlidir.

Bojxona organlari bojxona nazoratini o'tkazishda, qoida tariqasida, nazoratning qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash uchun etarli bo'lgan shakllarini qo'llaydilar.

Bojxona nazoratining ayrim shakllarini qo'llamaslik yoki ulardan ozod qilish shaxslar qonun hujjatlariga rioya etish majburiyatidan ozod qilinishini bildirmaydi.

Zarurat bo'lganda bojxona organlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, bojxona nazoratining Bojxona kodeksida belgilangan barcha shakllaridan foydalanishlari mumkin.

Bojxona nazoratining muayyan shakllaridan ozod qilish O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalariga muvofiq amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi deputatlari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a'zolarining shaxsiy bagaji, agar mazkur shaxslar xizmat vazifalarini bajarish bilan bogliq holda O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasidan o'tayotgan bo'lsalar, bojxona tekshiruvidan ozod qilinadi.

Chet el harbiy kemalari, jangovar va harbiy-transport havo kemalari, shuningdek o'zi yurib kelayotgan harbiy texnikasi bojxona tekshiruvidan ozod qilinadi.

Tovarlar va transport vositalari chiqishiga ruxsat berilganidan keyin, agar qonun hujjatlari buzilgan deb taxmin qilish uchun asoslar mavjud bo'lsa, tovarlar va transport vositalari bojxona nazoratidan o'tkazilishi mumkin.

Ko'rsatib o'tilgan hollarda bojxona organlari tovarlar va transport vositalari mavjudligini tekshirishga, ularni takroran bojxona tekshiruvidan o'tkazishga, bojxona deklaratsiyasida ko'rsatilgan ma'lumotlarni qayta tekshirishga, ushbu tovarlar bilan amalga oshiriladigan tashqi iqtisodiy va keyingi tijorat operatsiyalariga daxldor hujjatlar va boshqa ma'lumotlarni tekshirishga haqlidir. Tekshirish deklarant turgan joyda, ko'rsatib o'tilgan operatsiyalarga bevosita yoki bilvosita aloqasi bo'lgan yoki zarur hujjatlarga ega bo'lgan har qanday boshqa shaxs turgan joylarda o'tkazilishi mumkin. ruqubuzarlik aniqlangan taqdirda shaxslar qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Bojxona organlarining mansabdor shaxslari xizmat guvohnomasi asosida bojxona nazoratidan o'tkazilishi kerak bo'lgan tovarlar va transport vositalari, bojxona nazorati uchun zarur bo'lgan hujjatlar mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan yoxud nazorat qilish bojxona organlari zimmasiga yuklangan faoliyat amalga oshirilayotgan hudud va binolarga kira olish huquqiga ega, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida yoki xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Bojxona organlari bojxona nazoratini o'tkazishda yordam ko'rsatish uchun qonun hujjatlariga muvofiq mutaxassislar va ekspertlarni jalb etishi mumkin.

4.2. Tovarlarini bojxona nazorati ostida saqlash va realizatsiya qilish

Bojxona omborlari va erkin omborlar - tovarlarni bojxona nazorati ostida saqlashga mo'ljallangan, maxsus ajratilgan va jihozlangan binolar yoki boshqa joylardir. Boshqa tovarlarga zarar etkazishi mumkin bo'lgan yoki alohida shart-sharoitlarda saqlanishi talab etiladigan tovarlar faqat maxsus moslashtirilgan omborlarga joylashtirilishi lozim.

Bojxona ombori O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxsi yoxud bojxona organi tomonidan ta'sis etiladi. Erkin ombor O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxsi tomonidan ta'sis etiladi. Bojxona omborlari saqlash sharoitlariga ko'ra tovarlarni vaqtincha saqlash va (yoki) bojxona ombori rejimlarida saqlash uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Bojxona omborlari foydalanish mumkinligi jihatidan har qanday shaxslar foydalanishi uchun ochiq bo'lishi hamda muayyan shaxslar, qoida tariqasida, ombor egalari foydalanishi uchun mo'ljallangan yopiq omborlar bo'lishi mumkin.

Bojxona omborlari va erkin omborlarni ochish tartibi hamda ularga qo'yiladigan talablar qonun hujjatlarida belgilanadi. Bojxona omborlari va erkin omborlar - tovarlarni bojxona nazorati ostida saqlashga mo'ljallangan, maxsus ajratilgan va jihozlangan binolar yoki boshqa joylardir. Boshqa tovarlarga zarar etkazishi mumkin bo'lgan yoki alohida shart-sharoitlarda saqlanishi talab etiladigan tovarlar faqat maxsus moslashtirilgan omborlarga joylashtirilishi lozim.

Bojxona ombori O'zbekiston Respublikasining yuridik va (yoki) jismoniy shaxsi yoxud bojxona organi tomonidan ta'sis etiladi.

Erkin ombor O'zbekiston Respublikasining yuridik yoki jismoniy shaxsi tomonidan ta'sis etiladi.

Bojxona omborlari saqlash sharoitlariga ko'ra tovarlarni vaqtincha saqlash va (yoki) bojxona ombori rejimlarida saqlash uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Bojxona omborlari foydalanish mumkinligi jihatidan har qanday shaxslar foydalanishi uchun ochiq bo'lishi hamda muayyan shaxslar, qoida tariqasida, ombor egalari foydalanishi uchun mo'ljallangan yopiq omborlar bo'lishi mumkin.

Bojxona omborlari va erkin omborlarni ochish tartibi hamda ularga qo'yiladigan talablar qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona omborlari va erkin omborlarning egalari quyidagilarga majburdirlar:

- 1) omborlarni bojxona nazoratini ta'minlash maqsadida jihozlash;
- 2) tovarlarning asralishini ta'minlash;
- 3) saqlashga qo'yilgan tovarlar va transport vositalarini olish imkoniyatini istisno etish, bojxona nazorati bundan mustasno;
- 4) bojxona nazorati amalga oshirilishiga to'sqinlik qilmaslik;
- 5) hisob-kitob ishlarini yuritish hamda saqlab turilgan tovarlar va transport vositalari to'grisida bojxona organlariga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda hisobotlar taqdim etish;
- 6) litsenziya shartlariga rioya etish;
- 7) bojxona organlarining qonuniy talablarini bajarish va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlarni ado etish. Bojxona omborlari va erkin omborlar

egalarining omborga tovarlar va transport vositalarini joylashtiruvchi shaxslar bilan o'zaro munosabatlari shartnoma asosida quriladi.

Bojxona omborlarining egalari bo'lgan bojxona organlarining bojxona omborlariga tovarlar va transport vositalarini joylashtiruvchi shaxslar bilan o'zaro munosabatlari qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Vaqtincha saqlash rejimiga joylashtirilgan tovarlar:

– ombor egasi tomonidan, tovarlarga nisbatan vakolatlarga ega bo'lgan boshqa shaxs va ularning vakillari tomonidan ko'zdan kechirilishi va o'lchab chiqilishi mumkin. Bojxona organining ruxsati bilan tekshirish va qiyoslash uchun tovarlardan namunalar hamda nusxalar olinishi mumkin;

– ularning o'zgarmas holatda saqlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan operatsiyalar amalga oshirilishi, shu jumladan shikastlangan o'rovi tuzatilishi mumkin.

Bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan tovarlar ustida ularning asralishini ta'minlash, bojxona organining ruxsati bilan sotishga va tashishga tayyorlash bo'yicha operatsiyalar amalga oshirilishi mumkin. Operatsiyalarning ro'yxati hamda ularni amalga oshirish tartibi qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladi.

Erkin omborga joylashtirilgan tovarlar bilan ishlab chiqarish va tijorat operatsiyalarini Bojxona kodeksiga muvofiq amalga oshirishga yo'l qo'yiladi, ularni chakana sotish bundan mustasno. Ushbu tovarlar uchun qonun hujjatlarida nazarda tutilgan ayrim taqiq va cheklovlar belgilab qo'yilishi mumkin.

Bojxona organlari Bojxona kodeksi va boshqa qonun hujjatlarining qoidalariga rioya etmagan ayrim shaxslarga tovarlar bilan operatsiyalar o'tkazishni taqiqlab qo'yishlari va ularning tovarlardan foydalanishini rad etishlari mumkin.

Bojxona ombori va boj olinmaydigan savdo do'koni egalari omborda saqlanayotgan va do'konda realizatsiya qilinayotgan tovarlar hamda transport vositalarining boj to'lovlari to'lanishi uchun javobgar bo'ladilar, ushbu moddada nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Agar bojxona ombori egasi bilan tovarlar va transport vositalarini vaqtincha saqlash rejimiga joylashtiruvchi shaxs o'rtasidagi shartnomada ushbu shaxsning boj to'lovlarini to'lash uchun javobgarligi nazarda tutilgan bo'lsa, ular solidar javobgar bo'ladilar.

Bojxona organining roziligi bilan boj to'lovlarini to'lash uchun javobgarlik tovarlarni bojxona ombori rejimida saqlash uchun joylashtirgan shaxs zimmasiga yuklanishi mumkin.

Agar bojxona organi bojxona omborining egasi bo'lsa, tovarlar va transport vositalarini shu omborga joylashtirgan shaxs boj to'lovlarini to'lash uchun javobgar bo'ladi, bunday shaxs bo'lmagan taqdirda - ularning mulkdori yoki egasi hisoblanuvchi shaxs javobgar bo'ladi. Agar erkin omborga joylashtirilgan tovarlardan boj to'lovlari undirilsa, to'lovlar to'lanishi uchun ularni omborga joylashtirgan shaxs javobgar bo'ladi.

Bojxona ombori va erkin ombor, shuningdek boj olinmaydigan savdo do'koni quyidagi hollarda tugatiladi:

– egalarining xohishiga ko'ra; litsenziyalarning amal qilish muddati o'tganida;

- litsenziyalar bekor qilinganida yoki ularning amal qilishi tugatilganida;
- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa hollarda.

Tugatish to'grisidagi qaror qabul qilingan sanadan e'tiboran bojxona omborida yoki erkin omborda yoxud boj olinmaydigan savdo do'konida turgan tovarlarni saqlash vaqtincha saqlash rejimiga muvofiq amalga oshiriladi.

Litsenziya bekor qilinganida tovarlar bojxona ombori yoki erkin ombor yoxud boj olinmaydigan savdo do'koniga joylashtirilgan sanadan e'tiboran qayta bojxona rasmiylashtiruvidan o'tkazilishi lozim, ularning egalaridan esa, saqlab turganlik evaziga bojxona organlari tomonidan ta'sis etilgan bojxona omborlari uchun belgilangan miqdorda tovarlarning tugatilayotgan omborda yoki magazinda turgan butun davri uchun bojxona yigimlari undiriladi.

Litsenziya chaqirib olinganida litsenziyaning amal qilishini tugatish to'g'risida qaror qabul qilingan sanadan e'tiboran tovarlar qayta bojxona rasmiylashtiruvidan o'tkazilishi lozim, ularning egalaridan esa, saqlab turganlik evaziga bojxona organlari tomonidan ta'sis etilgan bojxona omborlari uchun belgilangan bojxona yigimlari undirila boshlaydi.

Bojxona ombori va erkin ombor, boj olinmaydigan savdo do'koni tugatilganda, shuningdek bojxona ombori, boj olinmaydigan savdo do'koniga berilgan litsenziyaning amal qilishi to'xtatib turilganda tovarlarni saqlashga joylashtirishga hamda ularni realizatsiya qilishga yo'l qo'yilmaydi. Bunday hollarda tovarlarni bojxona ombori va erkin ombordan, shuningdek boj olinmaydigan savdo do'konidan chiqarish Bojxona kodeksiga muvofiq amalga oshiriladi.

Erkin omborga berilgan litsenziyaning amal qilishi to'xtatib turilganda chet el tovarlarini omborga joylashtirish boj, soliqlar to'langan va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilgan holda amalga oshiriladi, boj, soliqlardan ozod qilish yoxud ularni qaytarish esa O'zbekiston tovarlariga nisbatan qo'llanilmaydi.

Tugatilayotgan bojxona ombori va boj olinmaydigan savdo do'konida bo'lgan tovarlar va transport vositalari vaqtincha saqlash rejimida turishining umumiy muddati uni tugatish to'grisidagi qaror qabul qilingan sanadan e'tiboran ikki oydan, erkin omborda esa - olti oydan oshmasligi lozim.

4.3. Tovarlar va transport vositalarini bojxona nazorati ostida tashish

Bojxona nazorati ostida turgan, shu jumladan bojxona hududi orqali tranzit rejimida olib o'tilayotgan tovarlar va transport vositalari yuk jo'natuvchi bojxona organidan yuk kelib tushuvchi bojxona organiga ushbu tovarlar va transport vositalarini tashish uchun qabul qilgan yuk tashuvchining javobgarligi ostida tashilishi mumkin.

Yuk kelib tushuvchi bojxona organiga topshirilishi lozim bo'lgan hujjatlar qaysi tovarlar va transport vositalariga tegishli bo'lsa, o'sha tovarlar va transport vositalari bilan bir xil tartibda etkaziladi.

Tashuvchi quyidagi hollarda tovarlar va transport vositalarini tashish uchun qabul qilmaslikka haqli:

- bojxona va transport hujjatlari belgilangan tartibni buzgan holda rasmiylashtirilgan bo'lsa;

- bojxona tomonidan transport vositasiga va tovarlar joylangan o'rov-idishlarga qo'yilgan ta'minlov choralari tashilayotgan tovarlarga ana shu ta'minlov choralari buzmasdan tegish imkoniyatini istisno etmasa.

Tovarlar, transport vositalari va ularga oid hujjatlarni tashish uchun qabul qilib olgan tashuvchi:

- ularni jo'natuvchi bojxona organi tomonidan belgilangan manzilga, yo'nalishda va muddatda, tabiiy eskirish yoxud normal tashish va saqlash sharoitlaridagi kamayish oqibatidagi o'zgarishlarni istisno etganda, ularning o'rov-idishlari yoki holatini o'zgartirmasdan, eltib berishdan boshqa maqsadda foydalanmasdan etkazib berishi;

- tovarlar, transport vositalari va ularga oid hujjatlarni yuk kelib tushadigan bojxona organida ko'rsatishi, bu organ mansabdor shaxslarining talabiga binoan esa - tovarlar va transport vositalarini amalda taqdim etishi;

- bojxona nazorati ostida turgan tovarlar bilan bir vaqtda boshqa tovarlarni tashimasligi shart.

Yuk eltib beriladigan joyiga etib kelganidan keyin tashuvchi bojxona organining ruxsatisiz tovarlar va transport vositasini to'xtash joyida qarovsiz qoldirish, to'xtash joyini o'zgartirish, yo'lovchilarni tushirish, tovarlar bilan biron-bir ortish-tushirish va o'rash-joylash operatsiyalarini o'tkazish, qiyoslash vositalarini o'zgartirish, olib tashlash yoki yo'q qilish huquqiga ega emas.

Agar tashuvchi, yo'lovchilarning va transport vositasi ekipajining hayoti hamda sogligi chinakam xavf ostida qolganligini, tovarlar va transport vositasining yo'q qilinishi, qaytarib bo'lmaydigan tarzda qo'ldan ketishi yoki jiddiy buzilishi xavfi mavjud bo'lganligini isbotlasa, ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlaridagi talablarni buzganlik uchun javobgarlik yuzaga kelmaydi. Ko'rsatilgan talablar buzilishiga sabab bo'lgan holatlar to'grisida tashuvchi darhol bojxona organini xabardor qilishi shart.

Agar tashuvchi yoxud uning transport vositasi Bojxona kodeksining talablariga rioya etilishini kafolatlay olmasa, bojxona organi transport vositasi faqat tegishlicha jihozlangan yoki bojxona kuzatuviga olingan yoxud bojxona to'lovlari to'lanishini

ta'minlovchi garov summalari kiritilgan yoki tovarlar bojxona tashuvchisi tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tashilgan taqdiridagina tovarlarning bojxona nazorati ostida olib o'tilishiga yo'l qo'yishga haqli. Ayrim toifadagi tovarlarni tashuvchilar uchun qonun hujjatlarida boshqacha talablar belgilanishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi hududi orqali olib o'tilayotgan tovarlar va transport vositalarining but saqlanishi uchun tashuvchi javobgar bo'ladi.

Tovarlar bojxona organining ruxsatisiz berib yuborilgan, yo'qotilgan yoki yuk kelib tushadigan bojxona organiga eltib berilmagan taqdirda, tashuvchi, tegishli ravishda erkin muomalaga yoki eksportga chiqarish rejimlarida to'lanishi lozim bo'lgan boj to'lovlarini to'lashi shart, tovarlar halokat yoki engib bo'lmas kuch ta'siri oqibatida yo'q bo'lgan yoxud qaytarib bo'lmaydigan tarzda qo'ldan ketgan, yoxud kamomad tabiiy eskirish yoki normal tashish va saqlash sharoitida kamayish tufayli yuzaga kelgan yoxud organlar yoki mansabdor shaxslarning qonunga xilof xatti-harakatlari natijasida egalikdan chiqib ketgan hollar bundan mustasno. O'zbekiston Respublikasidan tashqarida ro'y bergan bunday hollar O'zbekiston Respublikasining diplomatiya vakolatxonalari yoki konsullik muassasalari tomonidan belgilangan tartibda tasdiqlanishi lozim.

Falokat yuz bergan yoki engib bo'lmas kuch ta'sir etgan taqdirda tashilayotgan tovarlar transport vositasidan tushirilishi mumkin. Bu holda tashuvchi tovarlarning but saqlanishini ta'minlash va ulardan biron-bir tarzda foydalanilishiga yo'l qo'ymaslik uchun zarur choralarni ko'rishi, ishning holatlarini, tovarlar va transport vositalarining qaerda ekanligini eng yaqin bojxona organiga darhol xabar qilishi, tovarlarning eng yaqin bojxona organiga tashib keltirilishini yoki bojxona organining mansabdor shaxslari tovarlar turgan joyga olib kelinishini ta'minlashi shart.

Bojxona organi bunday hollarda bojxona nazoratini ta'minlash uchun ko'riladigan chora-tadbirlarni belgilaydi.

Ushbu moddada nazarda tutilgan chora-tadbirlar ko'rilishi munosabati bilan tashuvchining qilgan xarajatlari bojxona organi tomonidan qoplanmaydi.

Ushbu modda qoidalari Bojxona kodeksi 84 - moddasining uchinchi qismida ko'rsatilgan dengiz, daryo yoki havo kemalari O'zbekiston Respublikasi hududida noiloj to'xtash yoki qo'nishga majbur bo'lgan hollarda ham qo'llaniladi.

Bojxona tashuvchisi tovarlar tashishni bojxona kuzatuvini qo'llamagan va bojxona to'lovlari to'lanishini ta'minlovchi garov summalarini kiritmagan holda bojxona nazorati ostida amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxsidir.

Bojxona tashuvchisi Bojxona kodeksi asosida tashuvchiga nisbatan qo'yiladigan talablarga rioya etishi, shuningdek:

– bojxona tashuvchisini ro'yxatga olgan bojxona organining faoliyat zonasidagi bojxona rasmiylashtiruvi joyiga juda bo'lmaganda bitta transport vositasi 24 soat ichida etib kelishini ta'minlay oladigan zarur miqdordagi maxsus jihozlangan transport vositalariga ega bo'lishi;

– bojxona nazorati ostida tashishlarning hisobini yuritishi va bojxona organlariga tegishli hisobot taqdim etishi shart.

Bojxona tashuvchisining tovarlarni jo'natuvchi bilan o'zaro munosabatlari shartnoma asosida yo'lga qo'yiladi.

Yuridik shaxslarning bojxona tashuvchisi sifatidagi faoliyati ustidan nazorat olib borish tartibi O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

4.4. Amalga oshirilishini nazorat qilish bojxona organlariga yuklatilgan faoliyat turlari bilan shug'ullanish xuquqini beruvchi ruxsatnomalar

Bojxona organi O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslariga bojxona ombori, boj olinmaydigan savdo do'koni, erkin omborni ta'sis etish uchun besh yil muddatga litsenziya beradi. Litsenziya besh yildan kam muddatga faqat litsenziya talabgorining arizasiga binoan berilishi mumkin.

Agar bojxona ombori bojxona organlari tomonidan ta'sis etilsa, litsenziya olish talab qilinmaydi.

Bojxona ombori, boj olinmaydigan savdo do'koni, erkin omborni ta'sis etish uchun berilgan litsenziya bojxona organi yoki sud tomonidan bekor qilinishi, uning amal qilishi esa to'xtatib turilishi yoki tugatilishi mumkin.

Bojxona ombori, boj olinmaydigan savdo do'koni, erkin omborni ta'sis etish uchun litsenziya berish, uni qayta rasmiylashtirish, litsenziyaning amal qilish muddatini uzaytirish, amal qilishini to'xtatib turish va tugatish, shuningdek litsenziyani bekor qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Tovarlarni bojxona hududida qayta ishlash va tovarlarni bojxona nazorati ostida qayta ishlash uchun litsenziya quyidagi shartlar bilan beriladi:

- olib kirilgan tovarlarni qayta ishlash mahsulotlarida qiyoslash mumkin bo'lsa, qonun hujjatlarida belgilangan hollar bundan mustasno;
- qayta ishlash O'zbekiston tovarlarini qayta ishlash mahsulotlari ko'rinishida olib chiqishga yoxud ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishga yordam bersa;
- bojxona ishi to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlash yuzasidan bojxona organlari belgilashi mumkin bo'lgan boshqa talablar bajarilgan bo'lsa.

Tovarlarni bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash uchun litsenziya quyidagi shartlar bilan beriladi:

- qonun hujjatlarida o'zgacha tartib nazarda tutilmagan hollarda bojxona organi qayta ishlash mahsulotlari olib chiqilgan tovarlar qayta ishlash natijasida vujudga kelganini aniqlash mumkin deb hisoblasa;
- tovarlarni bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti manfaatlariga zarar etkazmasa.

Yuridik shaxs bojxona brokeri sifatida faoliyat olib borish huquqini beradigan litsenziyani olishi uchun quyidagilar talab etiladi:

- shtatda bojxona rasmiylashtiruvi bo'yicha mutaxassisga ega bo'lish;
- o'z faoliyatini sugurtalash shartnomasini tuzish; bunday faoliyatni amalga oshirish uchun moddiy-texnika jihozlariga ega bo'lish;
- bojxona nazoratidan o'tkazilishi lozim bo'lgan tovarlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarni aniq va to'liq aks ettiruvchi hisob-kitoblar va hisobotlar yuritilishini ta'minlaydigan shart-sharoitlarga ega bo'lish;
- qonun hujjatlarida belgilangan boshqa talablarga javob berish.

Bojxona tashuvchisi sifatida faoliyat olib borish huquqini beradigan litsenziyani olish uchun quyidagilar talab etiladi:

– bojxona tashuvchisi ro'yxatga olingan bojxona organining faoliyat zonasidagi bojxona rasmiylashtiruv joyiga juda bo'lmaganda bitta transport vositasi 24 soat ichida etib kelishini ta'minlay oladigan maxsus jihozlangan transport vositalariga ega bo'lish;

– o'z faoliyatini sugurtalash haqida shartnoma tuzish; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa talablarga javob berish.

Agar litsenziya belgilangan tartibni buzgan holda yoki litsenziya to'liq bo'lmagan yoxud noto'g'ri ma'lumotlar asosida berilgan bo'lib, ular litsenziya berish to'grisida qaror qabul qilish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan bo'lsa, litsenziya bekor qilinadi. Bekor qilish to'grisidagi qaror litsenziya berilgan sanadan e'tiboran amal qiladi.

Litsenziyaning bekor qilinishi to'g'risidagi qaror mazkur qarorni qabul qilgan bojxona organi tomonidan litsenziyatga yozma shaklda, qaror qabul qilingan kundan e'tiboran uch kundan kechiktirmay asoslangan dalillar bilan etkaziladi. Litsenziyat litsenziyani bekor qilish to'g'risidagi qarorni olgan kundan e'tiboran o'n kun ichida litsenziya bojxona organiga qaytarilishi va yo'q qilinishi kerak.

Litsenziyaning amal qilishi quyidagi hollarda tugatiladi:

– litsenziyat litsenziyaning amal qilishini tugatish to'g'risida ariza bilan murojaat qilganda;

– yuridik shaxs tugatilganda tugatilgan paytdan e'tiboran yoki uning faoliyati qayta tashkil etish natijasida tugatilganida qayta tashkil etilgan paytdan e'tiboran, uning o'zgartirilishi bundan mustasno;

– yakka tartibdagi tadbirkor davlat ro'yxatidan o'tganligi to'g'risidagi guvohnomaning amal qilishi tugatilganda;

– yakka tartibdagi tadbirkorning muomala layoqati belgilangan tartibda cheklanganda yoki u muomalaga layoqatsiz deb topilganda;

– litsenziyat litsenziya talablari va shartlarini muntazam ravishda yoki bir marotaba qo'pol ravishda buzganda;

– litsenziyat litsenziyaning amal qilishini to'xtatib turishiga olib kelgan holatlarni bojxona organi belgilagan muddatda bartaraf etmaganda;

– bojxona organining litsenziya berish to'g'risidagi qarorining qonunga xilofligi aniqlanganda;

– litsenziyaning amal qilish muddati tugaganda.

Litsenziyaning amal qilishini tugatish to'g'risidagi qaror mazkur qarorni qabul qilgan bojxona organi tomonidan litsenziyatga yozma shaklda, qaror qabul qilingan kundan e'tiboran uch kundan kechiktirmay asoslangan dalillar bilan etkaziladi. Litsenziyat litsenziyaning amal qilishini tugatish to'g'risidagi qarorni olgan kundan e'tiboran o'n kun ichida litsenziya bojxona organiga qaytarilishi va yo'q qilinishi kerak.

Bojxona organining litsenziyaning amal qilishini tugatish to'g'risidagi qarori ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinishi lozim.

Tugatish to'g'risidagi qaror qabul qilingan sanadan e'tiboran litsenziyaning amal qilishi tugatiladi.

Litsenziya amal qilishining tugatilishi sud tomonidan asossiz deb topilgan hollarda bojxona organi litsenziat oldida u ko'rgan zarar miqdorida javobgar bo'ladi.

Litsenziyaning amal qilishi bojxona organining qaroriga binoan quyidagi hollarda to'xtatib turilishi mumkin:

- litsenziat litsenziya talablari va shartlarini buzganligi aniqlanganda;
- bojxona organining litsenziat zimmasiga aniqlangan qoidabuzarliklarni bartaraf etish majburiyatini yuklovchi qarorlari litsenziat tomonidan bajarilmaganda;
- yuridik shaxs qayta tuzilganda litsenziyani qayta rasmiylashtirish muddatiga.

Litsenziyaning amal qilishini to'xtatib turish to'g'risidagi qaror mazkur qarorni qabul qilgan bojxona organi tomonidan litsenziatga yozma shaklda, qaror qabul qilingan kundan e'tiboran uch kundan kechiktirmay asoslangan dalillar bilan etkaziladi.

Bojxona organi litsenziat tomonidan litsenziyaning amal qilishini to'xtatib turishga olib kelgan holatlarni bartaraf etishi uchun muddat belgilashi shart. Ko'rsatilgan muddat olti oydan oshib ketishi mumkin emas.

Litsenziyaning amal qilishi to'xtatib turilishiga olib kelgan holatlarni litsenziat bartaraf etgan taqdirda, litsenziyaning amal qilishini to'xtatib turgan bojxona organi ko'rsatilgan holatlar bartaraf etilganligi to'g'risidagi tasdiqnomani olgan kundan e'tiboran o'n kunlik muddat ichida litsenziyaning amal qilishini tiklash to'g'risida qaror qabul qilishi shart.

Litsenziya berish to'g'risidagi takroriy ariza litsenziyani bekor qilish yoki litsenziyaning amal qilishini tugatish to'g'risida qaror chiqarilgan kundan e'tiboran ikki yil o'tganidan keyin buning uchun asos bo'lgan sabablar bartaraf etilgan taqdirda ko'rib chiqilishi mumkin.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati besh yilga beriladi.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati bojxona organi tomonidan bekor qilinishi yoki uning amal qilishi to'xtatib turilishi yoxud tugatilishi mumkin.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati, agar bunday attestat belgilangan tartibni buzgan holda berilgan bo'lsa yoki attestat uni berish to'g'risidagi qarorning qabul qilinishida muhim ahamiyat kasb etgan, biroq to'liq bo'lmagan yoxud noto'g'ri ma'lumotlar asosida berilgan bo'lsa, bekor qilinadi. Bekor qilish to'g'risidagi qaror malaka attestati berilgan sanadan e'tiboran amal qiladi.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati amal qilishi bojxona organi tomonidan:

- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisga nisbatan bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risida qo'zg'atilgan jinoyat ishi mavjud bo'lgan taqdirda olti oygacha bo'lgan muddatga;
- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassis o'z majburiyatlarini insof bilan bajarganligiga shubha qilish uchun etarli asoslar bo'lgan taqdirda ikki oygacha bo'lgan muddatga to'xtatib turilishi mumkin.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati amal qilishi quyidagi hollarda ham to'xtatib turiladi:

- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassis sifatida foydalanish uchun u bilan tuzilgan mehnat shartnomasi bekor qilinganda;

- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassis bilan mehnat shartnomasi tuzgan bojxona brokeri tomonidan bojxona brokeri sifatida faoliyat yuritish shartlariga rioya etilmaganda;

- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassis bilan mehnat shartnomasi tuzgan yuridik shaxs tugatilgan yoki qayta tashkil etilganda.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati amal qilishi to'xtatib turilishiga sabab bo'lgan holatlar bartaraf etilgan taqdirda malaka attestatining amal qilishini to'xtatib turgan bojxona organi mazkur holatlar bartaraf etilganligi to'g'risida tasdiq olingan kundan e'tiboran uch kunlik muddat ichida attestatning amal qilishini tiklash to'g'risida qaror qabul qilishi shart.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati amal qilishi quyidagi hollarda tugatiladi:

- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassis o'zining malaka attestati amal qilishini tugatish to'g'risida ariza bilan murojaat qilganda;

- bojxona organi tomonidan belgilangan muddat ichida bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati amal qilishi to'xtatib turilishiga sabab bo'lgan holatlar bartaraf etilmaganda;

- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati amal qilishi muddati tugaganda.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati amal qilishini tugatish to'g'risida qaror qabul qilingan sanadan e'tiboran bunday attestatning amal qilishi tugatiladi.

Sudning qaroriga binoan ham bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati bekor qilinishi yoki uning amal qilishi tugatilishi mumkin.

Malaka attestati berish to'g'risidagi takroriy ariza malaka attestati bekor qilingan, uning amal qilishi tugatilgan kundan e'tiboran olti oy o'tganidan keyin, buning uchun asos bo'lgan sabablar bartaraf etilgan taqdirda yoki sud belgilagan muddat o'tganidan keyin ko'rib chiqilishi mumkin.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestatini berish, attestatni bekor qilish, uning amal qilishini to'xtatib turish yoki tugatish tartibi, shuningdek bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassislarga qo'yiladigan talablar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Litsenziya, malaka attestati berganlik uchun, shuningdek ularni qaytadan ro'yxatdan o'tkazganlik yoki amal qilishini tiklaganlik uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan miqdorlarda yigimlar undiriladi.

Litsenziya bekor qilingan, chaqirib olingan yoki malaka attestati bekor qilingan, litsenziyaning amal qilishi tugatilgan, haqiqiy emas deb topilgan taqdirda ko'rsatib o'tilgan yigimlar qaytarilmaydi.

Tayanch so'z va iboralar

1. Bojxona nazorati
2. Bojxona nazoratida saqlash
3. Bojxona nazorati ostida realizatsiya qilish
4. Bojxona nazorati ostida tashish

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Tovar va transport vositalarini olib kirish tartibi qay tarzda olib boriladi?
2. Bojxona nazoratining qanday shakllari mavjud?
3. Dastlabki qarorlar qanday qabul qilinadi?
4. Yuklar va xalqaro pochta jo'natmalari qanday tartibda bojxona ko'rigidan o'tkaziladi?
5. Bojxona yuk deklaratsiyasi tushunchasi nima?

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 2,7,8,14,16,18,21,25.

Qo'shimcha adabiyotlar: 31,35,38,41,46,49.

5-mavzu. Bojxona rejimlari (2 soat)

5.1. Bojxona rejimlari haqida tushuncha va ularni qo'llanilishi

Tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tish ularning bojxona rejimlariga muvofiq amalga oshiriladi. Quyidagi turdagi bojxona rejimlari (bundan buyon matnda rejim) belgilanadi:

- 1) erkin muomalaga chiqarish (import);
- 2) reimport;
- 3) eksport;
- 4) reeksport;
- 5) tranzit;
- 6) vaqtincha olib kirish (olib chiqish);
- 7) vaqtincha saqlash;
- 8) bojxona ombori;
- 9) erkin bojxona zonasi;
- 10) erkin ombor;
- 11) boj olinmaydigan savdo do'koni;
- 12) bojxona hududida qayta ishlash;
- 13) bojxona nazorati ostida qayta ishlash;
- 14) bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash;
- 15) yo'q qilish;
- 16) davlat foydasiga voz kechish.

Shaxs, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, tovarlar va transport vositalarining xususiyati, miqdori, qaysi mamlakatda ishlab chiqarilgani yoki qaysi maqsadga mo'ljallanganligidan qat'i nazar, istalgan rejimni tanlashga yoki uni boshqasiga o'zgartirishga haqli.

Rejimlarning qo'llanish tartibi O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

Erkin muomalaga chiqarish. Erkin muomalaga chiqarish shunday rejimki, bunda bojxona hududiga olib kirilgan tovarlar ularni ushbu hududdan olib chiqib ketish majburiyatisiz bu erda doimiy qoladi.

Rejim import bojlarini, soliqlarni va boshqa boj to'lovlarini to'lashni, iqtisodiy siyosat choralari hamda boshqa chora-tadbirlarga rioya etishni nazarda tutadi.

Reimport. Reimport shunday rejimki, bunda eksport rejimida bojxona hududidan olib chiqilgan O'zbekiston tovarlari import bojlarini, soliqlarni to'lamasdan, shuningdek ularga nisbatan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda ushbu moddaning ikkinchi qismida belgilangan muddatlarda qayta olib kiriladi.

Olib chiqilgan paytdan boshlab o'n yil ichida bojxona hududiga qaytarib olib kirilgan, tabiiy eskirish yoxud normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlar hamda qonun hujjatlarida belgilanadigan boshqa hollarni istisno etganda, olib chiqilgan paytda qanday bo'lsa, shunday holatda turgan tovarlar reimport rejimiga joylashtiriladi.

Tovarlarni eksport rejimida olib chiqilayotganda to'langan eksport boji va soliqlar summasi, bu tovarlar olib chiqilgan paytdan boshlab uch yil ichida reimport rejimida qaytarib olib kirilgan taqdirda, bojxona organining taqdimnomasi bo'yicha qonun hujjatlarida belgilanadigan tartibda qaytariladi.

Tovarlar reimport qilinganda tovarlarni olib o'tayotgan shaxs tovarlarni olib chiqish chogida to'lov tarzida yoki boshqa imtiyozlar tufayli olgan summalarni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qaytaradi.

Eksport. Eksport shunday rejimki, bunda tovarlar bojxona hududidan tashqariga ularni ushbu xududga qaytarib olib kirish majburiyatisiz olib chiqiladi. Eksport rejimiga joylashtirilgan tovarlar O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida Bojxona kodeksida nazarda tutilgan hollarda bu xududdan tashqariga amalda olib chiqib ketilmagan holda turishi mumkin.

Tovarlarni eksport rejimida olib chiqish eksport boji va boshqa bojxona to'lovlari to'langan, iqtisodiy siyosat choralari rioya etilgan va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa talablar bajarilgan taqdirda amalga oshiriladi.

Eksport rejimida olib chiqilayotganda tovarlar soliqlardan ozod etiladi yoxud to'langan soliqlar summasi qonun hujjatlariga muvofiq qaytarilishi lozim.

Tovarlar eksport rejimida chiqarilayotganda tovarlar bojxona hududidan tashqariga, tovarlar holatining tabiiy eskirish yoki normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlarni istisno etganda, bojxona deklaratsiyasi qabul qilingan kunda qanday bo'lsa, shunday holatda olib chiqilishi lozim.

Reeksport. Reeksport shunday rejimki, bunda chet el tovarlari bojxona hududidan olib chiqiladi.

Agar tovarlar bojxona organiga keyinchalik reeksport rejimida olib chiqib ketishga mo'ljallangan tovar sifatidagina ma'lum qilingan bo'lsa, ular bojxona hududiga olib kirilayotganda import bojlari, soliqlar hamda iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmaydi. Bunday tovarlarni amalda olib chiqish bojxona deklaratsiyasi qabul qilingan kundan boshlab olti oydan kechiktirmay amalga oshiriladi. Amalda olib chiqib ketilmagan taqdirda import bojlari, soliqlar, shuningdek ular yuzasidan foizlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda to'lanadi.

Tovarlar reeksport rejimida olib chiqilayotganda eksport bojlari, soliqlar undirilmaydi, olib chiqish chogida amal qilib turgan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmaydi, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Tovarlar reeksport rejimida olib chiqilayotganda to'langan import bojlari va soliqlar qaytarilishi va ayni bir paytda quyidagi talablarga rioya etilishi lozim:

– reeksport qilinayotgan tovarlar olib kirilgan paytda qanday bo'lsa, shunday holatda bo'lsa, tabiiy eskirish yoki normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlar bundan mustasno;

– reeksport rejimida tovarlarni olib chiqish ular olib kirilgan paytdan boshlab ikki yil ichida amalga oshirilayotgan bo'lsa;

– reeksport qilinayotgan tovarlardan daromad olish maqsadida foydalanilmagan bo'lsa.

Tranzit. Tranzit shunday rejimki, bunda tovarlar O'zbekiston Respublikasining ikki bojxona organi o'rtasida, shu jumladan chet davlat xududi orqali, boj, soliqlar

undirilmasdan, shuningdek tovarlarga nisbatan iqtisodiy siyosat choralarini qo'llanmasdan bojxona nazorati ostida olib o'tiladi.

Tovarlarni tranzit rejimida O'zbekiston Respublikasi hududi orqali olib o'tish bojxona organining ruxsati bilan istalgan yo'llar va yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida va xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish). Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) shunday rejimki, bunda bojxona hududida yoki undan tashqarida tovarlardan bojdan, soliqlardan to'la yoki qisman ozod etilgan holda va tovarlarga nisbatan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan foydalanishga yo'l qo'yiladi.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtiriladigan tovarlar o'zgartirmasdan qaytarilishi lozim, tabiiy eskirish yoxud normal tashish va saqlash sharoitlarida kamayish oqibatidagi o'zgarishlar bundan mustasno.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtiriladigan tovarlarni boj va soliqlar to'lashdan to'la yoki qisman ozod qilish qonun hujjatlarida belgilanadi.

Tovarlarni vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirishga, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, ularni qayta olib chiqish yoki qayta olib kirish majburiyati taqdim etilgan, bojxona to'lovlari to'lanishi ta'minlangan, tovarlarning aynanligi ta'minlangan taqdirda bojxona organining ruxsati bilan yo'l qo'yiladi.

Vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirilmaydigan tovarlarning ro'yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Tovarlarni vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirish mumkin bo'lgan muddat. Tovarlarni vaqtincha olib kirish (olib chiqish) rejimiga joylashtirish mumkin bo'lgan muddat bojxona organlari tomonidan bunday olib kirish (olib chiqish)ning maqsadlari va holatlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi va uzaytiriladi, biroq tovarlar bunday rejimda turishining umumiy muddati ikki yildan oshmasligi kerak. Tovarlarning ayrim toifalari uchun qonun hujjatlariga muvofiq ancha uzoqroq muddatlar belgilanishi mumkin.

Tovar belgilangan muddat tugagunga qadar unga nisbatan vakolati bo'lgan shaxs tomonidan bojxona hududidan tashqariga olib chiqilishi yoki u erga olib kirilishi yoxud boshqa bojxona rejimiga joylashtirilishi lozim. Bu talablarga rioya etilmagan taqdirda tovar bojxona organi egalik qiladigan bojxona omboriga vaqtincha saqlash rejimiga joylashtiriladi.

Agar tovarlar halokat oqibatida yoki engib bo'lmas kuch ta'sirida yo'q bo'lganligi yoki mutlaqo yo'qolganligi, tabiiy eskirishi yoki normal tashish va saqlash sharoitida kamayishi tufayli etishmasligi yoxud chet davlat organlari yoki mansabdor shaxslarining O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga xilof xatti-harakatlari natijasida shaxsning egaligidan chiqib ketganligi O'zbekiston Respublikasining chet eldagi diplomatiya vakolatxonalarini yoki konsullik muassasalari tomonidan tasdiqlansa, tovarlarni vaqtincha olib chiqqan va ularni belgilangan muddatda qaytarib olib kirmagan shaxs bojxona organlari oldida javobgar bo'lmaydi.

Vaqtincha saqlash. Vaqtincha saqlash shunday rejimki, bunda olib kirilgan tovarlar va transport vositalari bojxona organiga taqdim etilgan paytdan boshlab chiqarishga ruxsat berilgunga qadar tanlangan rejimiga muvofiq bojxona omborida

boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan vaqtincha saqlanadi. Bojxona kodeksiga muvofiq vaqtincha saqlash rejimiga boshqa tovarlar va transport vositalari ham joylashtirilishi mumkin.

Tovarlar va transport vositalarini vaqtincha saqlash rejimiga joylashtirishda qisqa deklaratsiya qo'llaniladi.

Tovarlarning vaqtincha saqlash rejimida turish muddati ikki oydan oshmasligi lozim, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Vaqtincha saqlash rejimiga joylashtirilgan tovarlar bilan qilinadigan operatsiyalar ro'yxati va ularni amalga oshirish tartibi Bojxona kodeksida belgilanadi.

Bojxona ombori. Bojxona ombori shunday rejimki, bunda olib kirilgan tovarlar saqlash davrida import boji, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan bojxona nazorati ostida saqlanadi, eksport rejimida olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar esa bojxona nazorati ostida Bojxona kodeksining 26-moddasida nazarda tutilgan imtiyozlar berilgan holda saqlanadi.

O'zbekiston Respublikasiga olib kirish, O'zbekiston Respublikasidan olib chiqish, O'zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit olib o'tish man etilgan tovarlar hamda ro'yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadigan boshqa tovarlar bojxona ombori rejimiga joylashtirilishi mumkin emas.

Tovarlar bojxona ombori rejimida uch yil mobaynida turishi mumkin. Ushbu muddat tovarlarning ayrim toifalari va ayrim shaxslar uchun qonun hujjatlari bilan cheklanishi mumkin, lekin u bir yildan kam bo'lmasligi kerak.

Belgilangan muddat tugagunga qadar tovarga nisbatan vakolatga ega bo'lgan shaxs tomonidan tovarni boshqa bojxona rejimiga joylashtirish so'ralishi kerak. Bu talablarga rioya etilmagan taqdirda, tovar bojxona organiga qarashli bojxona omboriga vaqtincha saqlash rejimiga joylashtiriladi.

Bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan tovarlar bilan qilinadigan operatsiyalar ro'yxati va ularni amalga oshirish tartibi Bojxona kodeksida belgilanadi. Bojxona ombori shunday rejimki, bunda olib kirilgan tovarlar saqlash davrida import boji, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan bojxona nazorati ostida saqlanadi, eksport rejimida olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar esa bojxona nazorati ostida Bojxona kodeksining 26 - moddasida nazarda tutilgan imtiyozlar berilgan holda saqlanadi.

O'zbekiston Respublikasiga olib kirish, O'zbekiston Respublikasidan olib chiqish, O'zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit olib o'tish man etilgan tovarlar hamda ro'yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadigan boshqa tovarlar bojxona ombori rejimiga joylashtirilishi mumkin emas.

Tovarlar bojxona ombori rejimida uch yil mobaynida turishi mumkin. Ushbu muddat tovarlarning ayrim toifalari va ayrim shaxslar uchun qonun hujjatlari bilan cheklanishi mumkin, lekin u bir yildan kam bo'lmasligi kerak.

Belgilangan muddat tugagunga qadar tovarga nisbatan vakolatga ega bo'lgan shaxs tomonidan tovarni boshqa bojxona rejimiga joylashtirish so'ralishi kerak. Bu talablarga rioya etilmagan taqdirda, tovar bojxona organiga qarashli bojxona omboriga vaqtincha saqlash rejimiga joylashtiriladi.

Bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan tovarlar bilan qilinadigan operatsiyalar ro'yxati va ularni amalga oshirish tartibi Bojxona kodeksida belgilanadi.

Agar tovarlarni amalda chetga olib chiqish vaqtida to'lovlardan ozod qilish yoki to'langan summani qaytarish nazarda tutilgan bo'lsa, bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan va eksport rejimiga ko'ra olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar bojdan, soliqlardan ozod qilinadi yoxud to'langan summalar qaytariladi. Bu tovarlar bojxona ombori rejimiga joylashtirilgan kundan boshlab uch oydan kechikmay olib chiqilishi lozim.

Tovarlar belgilangan muddatlarda amalda olib chiqilmagan taqdirda boj, soliqlar, shuningdek ularning foizlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda to'lanadi.

Erkin bojxona zonasi va erkin ombor. Erkin bojxona zonasi va erkin ombor shunday rejimlarki, bunda chet el tovarlari muayyan hududlar va joylarda boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan joylashtiriladi va ishlatiladi, O'zbekiston tovarlari esa eksport rejimiga muvofiq olib chiqishda qo'llaniladigan shartlarga ko'ra joylashtiriladi va ishlatiladi.

Erkin bojxona zonasi va erkin ombor rejimlari qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi.

Tovarlar erkin bojxona zonasi va erkin ombor rejimlarida cheklanmagan muddatlargacha turishi mumkin.

Erkin bojxona zonalari va erkin omborlarda, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, tovarlar bilan ishlab chiqarish va tijorat operatsiyalarini bajarishga yo'l qo'yiladi, ularning chakana savdosi bundan mustasno.

Bojxona kodeksining va boshqa qonun hujjatlarining qoidalariga rioya etmayotgan ayrim shaxslarga bojxona organlari tovarlar bilan operatsiyalarni amalga oshirishni taqiqlab qo'yishi hamda erkin bojxona zonalari va erkin omborlarga moneliksiz kirib chiqishni rad etishi mumkin.

Erkin bojxona zonasi rejimi amal qilayotgan hududda binolar, imoratlar va inshootlar barpo etishga bojxona organi bilan kelishgan holda yo'l qo'yiladi.

Erkin bojxona zonasi va erkin ombor rejimlarida turgan tovarlarni erkin muomalaga yoki eksportga chiqarish rejimlariga joylashtirganda, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, boj, soliqlar hamda iqtisodiy siyosat choralari tovarlarning kelib chiqishiga qarab qo'llaniladi.

Tovarning kelib chiqishi to'grisidagi sertifikat bo'lmagan taqdirda tovarga: olib chiqilayotganda eksport boji, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanish maqsadlarida O'zbekiston tovari deb, boshqa maqsadlarda esa chet el tovari deb qaraladi.

Erkin bojxona zonasi yoki erkin ombor rejimlariga joylashtirilayotgan va eksport rejimida O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqishga mo'ljallangan tovarlar, agar tovarlarni amalda olib chiqishda eksport boji va soliqlardan ozod qilish yoki to'langan summalar qaytarish nazarda tutilgan bo'lsa, eksport bojidan, soliqlardan ozod qilinadi yoxud to'langan summalar qaytariladi. Bunday tovarlarni amalda olib chiqish boj, soliqlar qaytarilgan yoki ulardan ozod qilingan kundan boshlab olti oydan kechiktirmay amalga oshirilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqilishi lozim bo'lgan tovarlar erkin bojxona zonalari hududidan va erkin omborlardan bojxona hududiga qaytarilganda yoxud belgilangan muddatlarda ular amalda olib chiqib ketilmagan taqdirda, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda boj, soliqlar, shuningdek ularning foizlari to'lanadi.

Boj olinmaydigan savdo do'koni. Boj olinmaydigan savdo do'koni shunday rejimki, bunda tovarlar bojxona hududining bojxona organlari Bojxona kodeksiga muvofiq belgilaydigan joylarida boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmasdan bojxona nazorati ostida turadi hamda realizatsiya qilinadi.

Boj olinmaydigan savdo do'koni rejimiga bojxona hududiga olib kirish hamda undan olib chiqish va O'zbekiston Respublikasi hududida realizatsiya qilish taqiqlangan tovarlar joylashtirilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi hududida realizatsiya qilinishi cheklangan tovarlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda boj olinmaydigan savdo do'koni rejimida realizatsiya qilinishi mumkin.

Boj olinmaydigan savdo do'koni rejimiga joylashtirilgan tovarlar boj olinmaydigan maxsus savdo do'konlarida realizatsiya qilinadi.

Tovarlarni qayta ishlash. Tovarlarni qayta ishlashga quyidagilar kiradi:

– tovarlarni bevosita qayta ishlash yoki ularga ishlov berish, shu tovarlarning va foydalanilayotgan boshqa tovarlarning yo'qoladigan o'ziga xos xususiyatlarini qayta ishlash mahsulotlarida saqlab qolgan holda;

– yangi tovarlarni tayyorlash, shu jumladan tovarlarni ularning asosiy xususiyatlarini qayta ishlash mahsulotlarida saqlab qolgan hodda montaj qilish, yig'ish yoki qismlarga ajratish;

– tovarlarni ta'mirlash, shu jumladan ularni tiklash, yangilash va tartibga keltirish, ularning shikastlangan yoki eskirib qolgan tarkibiy qismlarini (elementlarini) almashtirish yoki tiklash, shuningdek nuqsonlarini bartaraf etish;

– tovarlarni qayta ishlashga yordam beradigan yoxud bunday ishni engillashtiradigan boshqa tovarlardan to'liq yoki qisman foydalanish.

Ayrim tovarlarga nisbatan qayta ishlash rejimidan foydalanishga doir cheklovlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma ariza beruvchining yozma murojaatiga asosan bojxona organi tomonidan quyidagi hollarda beriladi:

– tovarlarni ularning qayta ishlash mahsulotlarida qiyoslash mumkin bo'lsa, qonun hujjatlarida belgilanadigan hollar bundan mustasno;

– qayta ishlash jarayonining texnik-iqtisodiy asoslari vakolatli organ bilan kelishilgan bo'lsa;

– tovarlarni bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlariga zarar etkazmasligi haqida vakolatli organning xulosasi bo'lsa;

– alohida xususiyatga ega bo'lgan tovarlar ro'yxatiga kiritilgan tovar yoki qayta ishlash mahsulotini olib kirish va olib chiqish uchun vakolatli organning maxsus ruxsatnomasi bo'lsa;

– bojxona ishi haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlashga doir boshqa talablar bajarilgan bo'lsa.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish yoki bunday ruxsatnoma berishni rad etish haqidagi qaror uni qabul qilish uchun barcha zarur hujjatlar olingan kundan e'tiboran o'ttiz kun ichida bojxona organi tomonidan qabul qilinib, ariza beruvchi bu haqda yozma ravishda xabardor etiladi.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish, agar ariza beruvchi tomonidan lozim darajada rasmiylashtirilmagan hujjatlar taqdim etilgan bo'lsa yoki taqdim etilgan hujjatlarda noto'g'ri yoxud buzib ko'rsatilgan ma'lumotlar bo'lsa, shuningdek Bojxona kodeksi talablariga rioya etilmagan boshqa hollarda rad etilishi mumkin.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish rad etilgan taqdirda, bojxona organi bu haqda ariza beruvchini rad etish sabablarini hamda ariza beruvchi ko'rsatilgan sabablarni bartaraf etib, hujjatlarni takroriy ko'rib chiqish uchun taqdim etishi mumkin bo'lgan muddatni ko'rsatgan holda yozma ravishda xabardor qiladi.

Tovarlarni qayta ishlash uchun ruxsatnoma berish rad etilishiga asos bo'lgan sabablarni ariza beruvchi bartaraf etgan bo'lsa, hujjatlarni takroriy ko'rib chiqish ariza va barcha zarur xujjatlar olingan kundan e'tiboran o'n kundan oshmaydigan muddat ichida bojxona organi tomonidan amalga oshiriladi.

Bojxona hududida qayta ishlash. Bojxona xududida qayta ishlash shunday rejimki, bunda tovarlar O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga import bojlari, soliqlar to'lanmagan va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanmagan holda bojxona nazorati ostida qayta ishlash uchun olib kirilib, keyinchalik qayta ishlash mahsulotlari olib chiqiladi yoki ular o'zga rejim ostida joylashtiriladi.

Bojxona hududida qayta ishlash rejimi ostida har qanday tovarlar joylashtirilishi mumkin, ana shunday rejim ostida joylashtirilishi qonun hujjatlari bilan taqiqlangan tovarlar bundan mustasno.

Chet ellik yuridik yoki jismoniy shaxs tomonidan O'zbekiston Respublikasi hududida olingan O'zbekiston tovarlari bojxona hududida qayta ishlash rejimi ostida joylashtirilishi mumkin. Mazkur tovarlar O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga amalda olib chiqib ketilmagan holda eksport rejimi ostida joylashtirilib, keyinchalik bojxona hududida qayta ishlash rejimida deklaratsiyalanadi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirilgan tovarlar va qayta ishlash mahsulotlari ularni olib chiqish paytida eksport bojlari va soliqlardan ozod qilinadi. Mazkur tovarlar va qayta ishlash mahsulotlariga nisbatan iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmaydi.

Qayta ishlash mahsulotlari erkin muomalaga chiqarilganda import bojlari va soliklar qayta ishlash uchun foydalanilgan tovarlarning qiymati hamda ularga nisbatan qo'llanilgan to'lovlar stavkalariga qarab to'lanadi.

Qayta ishlash mahsulotlarini O'zbekiston tovarlari bilan almashtirishga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda yo'l qo'yiladi.

Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash. Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash shunday rejimki, bunda tovarlar eksport bojlari, soliqlar to'lanmagan va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanmagan holda qayta ishlash uchun olib chiqilib,

keyinchalik qayta ishlash mahsulotlari erkin muomalaga chiqarish rejimida olib kiriladi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida erkin muomalada bo'lgan har qanday tovarlar bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimi ostida joylashtirilishi mumkin, olib kirilishi (olib chiqilishi) qonun hujjatlari bilan taqiqlangan tovarlar bundan mustasno.

Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimidan quyidagi hollarda foydalanish mumkin emas:

- agar tovarlarni olib chiqish import bojlari va soliqlarning to'langan summalarini qaytarishni, import bojlari va soliqyaardan ozod qilishni yoki olib chiqish chog'ida to'lovlar olishni talab qilish uchun asos bo'lsa;

- import bojlari va soliklardan ozod etishning amal qilib turgan vaqti mobaynida, agar uning amal qilishi tovarlarni erkin muomalaga chiqarishda ularni qayta ishlash uchun olib chiqilgunga qadar foydalanilgan bo'lsa;

- qonun hujjatlarida belgilangan boshqa hollarda.

- qayta ishlash mahsulotlarini chet el tovarlari bilan almashtirishga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yo'l qo'yiladi.

Olib kirilayotgan qayta ishlash mahsulotlarini erkin muomalaga chiqarish rejimida bojxona rasmiylashtiruvchi chog'ida import bojlari va soliklar qayta ishlash qiymatiga hamda qayta ishlash mahsulotlariga nisbatan qo'llaniladigan bojlar va soliqlar stavkalariga qarab to'lanadi.

Qayta ishlash uchun olib chiqilgan tovarlar qaytarib olib kirilganda import bojlari va soliklar to'lanmaydi.

Qayta ishlash mahsulotlari, agar qayta ishlashdan maqsad olib chiqilgan tovarlarni qonun hujjatlari yoki shartaomaga binoan beg'araz ta'mirlashdan iborat bo'lganligiga bojxona organi belgilangan tartibda ishonch hosil qilsa, import bojlari va soliqlardan ozod qilinadi, tovarlarni erkin muomalaga dastlabki chiqarishda nuqsoni mavjudligi hisobga olingan hollar bundan mustasno.

Tovarlarni qayta ishlash uchun olib chiqqan va tovarlarni qaytarmagan yoki qayta ishlash mahsulotlarini belgilangan muddatda olib kirmagan shaxs Bojxona kodeksi 23-moddasining uchinchi qismida nazarda tutilgan hollarda javobgar bo'lmaydi.

Tovarlarni qayta ishlash muddati bojxona organi tomonidan belgilanadi va bu muddat ikki yildan ortiq bo'lishi mumkin emas. O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tovarlarning ayrim toifalariga nisbatan qayta ishlashning bir muncha uzaytirilgan muddatlarini belgilashi mumkin.

Tovarlarni qayta ishlash muddatini belgilashda tovarlarni qayta ishlash jarayoni qancha davom etishi va qayta ishlash mahsulotlarini tasarruf etish hisobga olinadi.

Tovarlarni qayta ishlash muddati tovarlarni bojxona hududida qayta ishlash rejimi ostida yoki bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimi ostida joylashtirilgan kundan e'tiboran, tovarlar alohida tovar turkumlari qilib olib kirilganda (olib chiqilganda) esa tovarlarning birinchi turkumi tegishli rejim ostida joylashtirilgan kundan e'tiboran o'ta boshlaydi.

Tovarlarni qayta ishlash mahsulotlarida bojxona maqsadlari uchun qiyoslash ishlab chiqarishda foydalaniladigan xom ashyo, materiallar va butlovchi buyumlar haqidagi, shuningdek qayta ishlash mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi texnologiyalar haqidagi mufassal ma'lumotlarni taqdim etish yo'li bilan yoki qayta ishlash vaqtida bojxona nazoratini olib borish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bojxona hududida tovarlarni qayta ishlash mahsulotlarida qiyoslashga nisbatan qo'yiladigan talablar O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

Tovarlarni qayta ishlash mahsulotlarida qiyoslash quyidagi hollarda talab etilmaydi:

- qayta ishlash chog'ida ishlab chiqarishning uzluksiz turkumlariga taalluqli texnologiya jarayonidan foydalanilayotgan bo'lsa;

- qayta ishlash chog'ida qayta ishlash amalga oshirilayotgan mamlakatdan boshqa mamlakatlarning bojxona hududida xuddi shunday va (yoki) ayni bir xil qayta ishlash mahsuloti ishlab chiqarilishini istisno etuvchi noyob texnologiya jarayonidan foydalanilayotgan bo'lsa.

Olib kirilayotgan qayta ishlash mahsulotlarini qiyoslash uchun bojxona organlari tovarlarning ishlab chiqarilgan joyi haqidagi sertifikatlardan, shuningdek mazkur tovarlarni O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqarida qayta ishlashga taalluqli boshqa hujjatlardan foydalanishlari mumkin.

Qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normasi muayyan miqdordagi tovarlarni qayta ishlash natijasida hosil bo'ladigan qayta ishlash mahsulotlarining miqdori yoki ularning foizdagi ifodasidir. qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normasi qayta ishlash uchun ruxsatnoma berilayotganda qayta ishlash amalga oshiriladigan sharoitlarni hisobga olgan holda bojxona organlari tomonidan belgilanadi yoki ular bilan kelishib olinadi. qayta ishlash mahsulotlarini tavsiflash, ularning sifati va miqdori qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normalari asosida belgilanadi.

Ekspert tashkilotlarining xulosalari asosida bojxona organlari qayta ishlash mahsulotlari chiqishining majburiy normalarini, agar bu bojxona maqsadlarida zarur bo'ladigan bo'lsa yoki tovarlarni qayta ishlashni amalga oshirishga yordam beradigan bo'lsa, belgilashga haqli.

Qayta ishlash mahsulotlarining chiqishi normalari qayta ishlash uchun beriladigan ruxsatnomada ko'rsatiladi.

Tovarlarni qayta ishlashga ruxsatnoma olgan shaxs tovarlarni qayta ishlashni Bojxona kodeksining 34-moddasiga muvofiq belgilangan muddat tugaydigan kundan kechiktirmasdan:

- bojxona hududida qayta ishlash rejimidan foydalangan taqdirda - qayta ishlash mahsulotlarini, qayta ishlanmagan tovarlar qoldiqlari va tovarlarni qayta ishlash natijasida hosil bo'lgan chiqindilarni O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqariga olib chiqqan holda;

- bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimidan foydalangan taqdirda - qayta ishlash mahsulotlarini, qayta ishlanmagan tovarlar qoldiqlari va tovarlarni qayta ishlash natijasida hosil bo'lgan chiqindilarni O'zbekiston Respublikasi bojxona hududiga olib kirgan holda tugallashi shart.

Qayta ishlash olib kirilgan tovarlar, ularni qayta ishlash mahsulotlari va chiqindilarni erkin muomalaga chiqarish rejimida, olib chiqilgan tovarlar, ularni qayta ishlash mahsulotlari va chiqindilarni esa, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lsa, Bojxona kodeksida belgilangan shartlar asosida eksport rejimida joylashtirish bilan tugallanishi ham mumkin. Tovarlarini qayta ishlashga ruxsatnoma olgan shaxsning arizasiga binoan bojxona organi tovarlar, ularni qayta ishlash mahsulotlari va chiqindilarni bojxona hududida qayta ishlash rejimining yoki bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimining amal qilishini tugallashga, agar buning uchun sabablar asosli deb topilgan bo'lsa hamda basharti ayni shu rejimlar talablariga rioya etiladigan bo'lsa, ruxsat berishi mumkin. Bunday holda qayta ishlash rejimlarining amal qilishi yangi rejimlarning amal qilishi muddatiga to'xtatib qo'yiladi.

Qayta ishlash mahsulotlarini bojxona chegarasi orqali bir necha turkum qilib olib o'tishda qayta ishlash mahsulotlari miqdorining ruxsatnomada ko'rsatilganiga muvofiqligini tekshirib turish vaqti-vaqti bilan, ammo uch oyda kamida bir marta va qayta ishlash mahsulotlarining oxirgi turkumi bojxona chegarasi orqali olib o'tilgan kundan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmay amalga oshirilishi mumkin. Agar ana shunday tekshirib ko'rish natijasida qayta ishlashga ruxsatnoma olgan shaxs bojxona to'lovlarini to'lashi shart bo'lsa, bunda mazkur to'lovlarning summasiga, basharti bu summalar ularni to'lash zarurligi haqida bojxona organi tomonidan qaror qabul qilingan kundan e'tiboran o'n qun ichida to'lanadigan bo'lsa, penya hisoblab chiqarilmaydi.

Yo'q qilish. Yo'q qilish shunday rejimki, bunda chet el tovarlari boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda bojxona nazorati ostida yo'q qilinadi, shu jumladan ular foydalanish uchun yaroqsiz holga keltiriladi.

Tovarlarini yo'q qilishga bojxona organining ruxsati bilan yo'l qo'yiladi. Ruxsatnoma qonun hujjatlarida belgilangan tartibda beriladi.

Tovarlarini yo'q qilish manfaatdor shaxs tomonidan o'z hisobidan amalga oshiriladi.

Tovarlarini yo'q qilish natijasida hosil bo'lgan chiqindilar bojxona nazorati ostida turgan chet el tovarlari sifatida tegishli rejimga joylashtiriladi.

Yo'q qilib tashlash uchun ruxsatnoma berish rad etilgan taqdirda tovarlar ularni olib kirgan shaxs hisobidan O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketiladi.

Davlat foydasiga voz kechish.

Davlat foydasiga voz kechish shunday rejimki, bunda shaxs tovarlarga nisbatan boj, soliqlar va iqtisodiy siyosat choralari qo'llanilmagan holda ulardan davlat foydasiga voz kechadi.

Tovarlarini davlat foydasiga voz kechish rejimiga joylashtirishga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda bojxona organining ruxsati bilan yo'l qo'yiladi.

Tovarlardan davlat foydasiga voz kechish davlatning xarajatlar qilishiga sabab bo'lmaydi.

5.2. Bojxona munosabatlarida tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalash tartibi

Tovarlar va transport vositalari muayyan bojxona rejimiga joylashtirilguniga qadar qisqa deklaratsiya qo'llanilishi mumkin.

Bojxona organining ruxsati bilan qisqa deklaratsiya sifatida transport, tijorat hujjatlari va boshqa hujjatlardan, shu jumladan xalqaro tashishlarni amalga oshirish chogida qo'llaniladigan, chet tillarda tuzilgan hujjatlardan foydalanilishi mumkin.

Qisqa deklaratsiya tashuvchi tomonidan tovarlar va transport vositalarini ko'rsatish bilan bir vaqtda yoki bojxona organining ruxsati bilan tovarlar va transport vositalari ko'rsatilganidan keyin yigirma to'rt soat ichida topshiriladi.

Agar tovarlar ko'rsatilgan muddat ichida muayyan bojxona rejimiga joylashtirilsa, qisqa deklaratsiya topshirilmaydi.

Tashuvchi tomonidan qisqa deklaratsiya topshirish vakolati berilgan shaxs bo'lmasa, kapitan, haydovchi yoki transport vositasini boshqaruvchi boshqa shaxs bojxona organlari uchun shunday shaxs deb hisoblanadi.

Tashuvchining vakili qisqa deklaratsiyani rasmiylashtirishda bojxona organlariga yordam ko'rsatishi shart.

Qisqa deklaratsiyaning shakli va unda ko'rsatilishi lozim bo'lgan ma'lumotlarning ro'yxati va uni berish tartibi bojxona organlari tomonidan belgilanadi.

Olib kirilgan tovarlar va transport vositalari muayyan bojxona rejimiga joylashtirilguniga qadar ular uchun, shu jumladan boj to'lovlari to'lanishi uchun bojxona organlari oldida tashuvchi javobgar bo'ladi, Bojxona kodeksi 84 - moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan hol bundan mustasno.

O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasidan olib o'tilayotgan yoki bojxona rejimi o'zgartirilayotgan tovarlar va transport vositalari, shuningdek boshqa tovarlar va transport vositalari uchun qonun hujjatlarida belgilangan hollarda bojxona organiga deklaratsiya topshirilishi lozim.

Deklaratsiyalash tovarlar va transport vositalari to'grisidagi, ular joylashtiriladigan bojxona rejimlari haqidagi aniq ma'lumotlarni, bojxona maqsadlari uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlarni belgilangan shaklda bayon etish orqali amalga oshiriladi.

Deklaratsiyalashning shakli va tartibi, shuningdek bojxona deklaratsiyasida ko'rsatiladigan ma'lumotlarning ro'yxati qonun hujjatlarida belgilanadi.

Tovarlar uchun bojxona rasmiylashtiruvidan o'tkazilayotgan bojxona organiga deklaratsiya topshiriladi.

Tovarlar tashiydigan transport vositalari tovarlar bilan bir vaqtda deklaratsiyalanadi.

Yuksiz transport vositalari va yo'lovchilar tashiyotgan transport vositalari O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasini kesib o'tish vaqtida deklaratsiyalanadi.

Dengiz, daryo va havo kemalari o'zi etib kelgan O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidagi port yoki aeroportda yoxud o'zi jo'nab ketgan O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidagi port yoki aeroportda deklaratsiyalanadi.

Bojxona deklaratsiyasi bojxona organlari tomonidan belgilangan muddatlarda topshiriladi. Bu muddatlar tovarlar va transport vositalari ko'rsatilgan kundan e'tiboran o'n besh kundan oshmasligi lozim.

Jismoniy shaxslar tomonidan notijorat maqsadlardagi tovarlarni qo'l yuki va bagaj holida bojxona chegarasidan olib o'tishda bojxona deklaratsiyasi tovarlarni ko'rsatish bilan bir vaqtda topshiriladi.

Bojxona hududiga kirib kelayotgan transport vositalari O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasini kesib o'tganidan keyin ko'pi bilan uch soat, bojxona hududidan chiqib ketayotgan transport vositalari esa O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasini kesib o'tishiga ko'pi bilan uch soat qolganida deklaratsiyalanadi.

Ushbu moddada ko'rsatilgan muddatlar bojxona organlari belgilaydigan tartibda va shartlarda uzaytirilishi mumkin.

Bojxona organi bojxona deklaratsiyasini qabul qilishni rad etishga haqli emas.

Bojxona deklaratsiyasi qabul qilinganligi rasmiylashtirilgan paytdan boshlab u yuridik ahamiyatga molik faktlardan dalolat beruvchi hujjatga aylanadi.

Bojxona deklaratsiyasini taqdim etish bilan bir vaqtda bojxona organiga boshqa zarur hujjatlar ham topshiriladi. Bojxona organi bojxona deklaratsiyasi va taqdim etilgan hujjatlarda bayon etilgan ma'lumotlarni tekshirish uchun qo'shimcha ma'lumotlarni so'rab olishga haqli. Ko'rsatib o'tilgan hujjatlar va qo'shimcha ma'lumotlar ro'yxati qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona organi etishmayotgan hujjatlar va ma'lumotlarni taqdim etish muddatlarini belgilashga haqli.

Bojxona organining ruxsati bilan xalqaro tashishlarda qo'llaniladigan chet tillarda tuzilgan hujjatlar taqdim etilishi mumkin.

Bojxona deklaratsiyasida ko'rsatilgan ma'lumotlar bojxona organining ruxsati bilan deklarant tomonidan o'zgartirilishi yoki to'ldirilishi, topshirilgan bojxona deklaratsiyasi esa qaytarib olinishi mumkin.

O'zgartirish, to'ldirish yoki qaytarib olish faqatgina: bojxona deklaratsiyasini tekshirish boshlanguniga qadar; tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirish boshlanguniga qadar; ko'rsatilgan ma'lumotlarning noto'g'ri ekanligi bojxona organi tomonidan aniqlanganiga qadar amalga oshirilishi mumkin. Bojxona deklaratsiyasini o'zgartirish yoki to'ldirish uning amal qilish doirasini kengaytirishi yoki toraytirishi mumkin emas. Bojxona organlarining mansabdor shaxslari o'z tashabbusi bilan, shaxsning topshirigi yoki iltimosiga binoan yozma bojxona deklaratsiyasini to'ldirishga, bojxona deklaratsiyasida ko'rsatilgan ma'lumotlarni o'zgartirish yoki to'ldirishga haqli emas, bojxona organlarining vakolatiga kiritilgan ma'lumotlarni bojxona deklaratsiyasiga kiritish hollari, shuningdek agar mashinada ishlov berish uchun foydalaniladigan kodli ma'lumotlar bojxona deklaratsiyasida kodsiz ko'rinishda mavjud bo'lsa, kodli ma'lumotlarni o'zgartirish yoki to'ldirish bundan mustasno.

Agar deklarant alohida sabablar tufayli batafsil bojxona deklaratsiyasini taqdim eta olmasa, bojxona organi qonun hujjatlarida belgilanadigan tartibda muvaqqat yoki to'liq bo'lmagan bojxona deklaratsiyasini taqdim etish uchun ruxsat berishga haqli, bunda muvaqqat yoki to'liq bo'lmagan bojxona deklaratsiyasida bojxona maqsadlari

uchun zarur bo'lgan asosiy ma'lumotlar bayon etilishi va etishmayotgan ma'lumotlar bojxona organi belgilaydigan muddatlarda taqdim etilishi shart qilib qo'yiladi.

Ayni bir shaxs tomonidan ayni bir xil tovarlar va transport vositalari muntazam ravishda olib o'tilsa, bojxona organi muayyan davr mobaynida O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan barcha tovarlar va transport vositalariga bitta bojxona deklaratsiyasi berilishiga ruxsat etishi mumkin.

Davriy bojxona deklaratsiyasini topshirish hollari va tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona organlari tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalashning soddalashtirilgan tartibini belgilab qo'yishga haqli.

5.3. Deklarantning huquq va majburiyatlari

Tovarlar va transport vositalarini olib o'tuvchi shaxs yoki bojxona brokeri deklarant bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shaxsi deklarant bo'lishi mumkin, jismoniy shaxslar tomonidan bojxona chegarasi orqali notijorat maqsadlarida tovarlar olib o'tish hollari va bojxona organlari belgilaydigan boshqa hollar bundan mustasno.

Deklarant, u bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o'tuvchi shaxs yoki bojxona brokeri bo'lishidan qat'i nazar, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan barcha vazifalarni bajaradi va to'liq javobgar bo'ladi.

Deklarant bojxona deklaratsiyasini topshirgunga qadar bojxona nazorati ostida tovarlar va transport vositalarini ko'zdan kechirishga, bojxona organining ruxsati bilan namunalar va nusxalar olishga haqli. Agar tovarlarga doir bojxona deklaratsiyasida hisobga olingan bo'lsa, namunalar va nusxalar olinganida ular haqida alohida bojxona deklaratsiyasi taqdim etilmaydi.

Tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalash chogida deklarant:

- Bojxona kodeksida nazarda tutilgan tartibga muvofiq tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalashga va bojxona organiga bojxona deklaratsiyasini topshirishga;

- bojxona organining talabiga binoan deklaratsiyalanayotgan tovarlar va transport vositalarini ko'rsatishga;

- bojxona organiga bojxona rasmiylashtiruvini uchun zarur bo'lgan hujjatlar va qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etishga;

- bojxona to'lovlarini to'lashga; bojxona organlariga bojxona rasmiylashtiruvini amalga oshirishda yordam berishga majburdir.

- qonun hujjatlarida deklarantning boshqa huquq va majburiyatlari ham nazarda tutilgan bo'lishi mumkin.

Bojxona brokeri o'zini vakil qilgan shaxs hisobidan va uning topshirig'iga binoan bojxona rasmiylashtiruvini bo'yicha operatsiyalarni o'z nomidan o'tkazuvchi hamda bojxona ishi sohasida boshqa vositachilik vazifalarini bajaruvchi O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxsidir.

Bojxona brokeri bilan uni vakil qilgan shaxsning o'zaro munosabatlari shartnoma asosida yo'lga qo'yiladi.

Bojxona brokerining bojxona organlari oldidagi huquqlari va majburiyatlari uni vakil qilgan shaxs bilan tuzilgan shartnomada cheklab qo'yilishi mumkin emas.

Yuridik shaxs bojxona brokeri sifatida faoliyat olib borish uchun:

- xodimlar shtatida bojxona rasmiylashtiruvini bo'yicha mutaxassisga ega bo'lishi;

- Bojxona kodeksi 100-moddasi ikkinchi qismining beshinchi xatboshisida nazarda tutilgan hollarda fuqarolik javobgarligini sug'urtalash haqida shartnoma tuzishi shart.

Yuridik shaxslarning bojxona brokeri sifatidagi faoliyati ustidan nazorat olib borish tartibi O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi tomonidan belgilanadi.

Bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassis bojxona organi tomonidan berilgan bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestati bo'lgan, O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxsi - deklarant bilan mehnat shartnomasi tuzgan va shu deklarant nomidan bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha harakatlarni amalga oshiradigan O'zbekiston Respublikasining jismoniy shaxsidir.

Deklarant bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning bojxona organlari oldidagi majburiyatlarini cheklab qo'yishi mumkin emas.

5.4. O'zbekistonda bojxona rejimlari takomillashtirish masalalari

Bojxona kodeksida bayon etilgan bojxona rejimlaridan biri vaqtincha olib kirish (olib chiqish) bojxona rejimi bo'lib bugungi kunda bu rejimda tovarlarni rasmiylashtirishda ma'lum muammolar mavjud. Bu muammolar mustaqillikning dastlaki kunlaridan boshlab davom etib kelmoqda.

Bojxona kodeksida vaqtincha olib kirish bojxona rejimiga kiritilgan tovarlar va transport vositalarini rasmiylashtirish masalalari keng yoritilmagan va juda qisqa ta'rif berilgan, moddalarda rasmiylashtirish qoidalari to'liq aks ettirilmagan.

Vaqtincha olib kirish rejimiga joylashtirilgan tovarlarni boj va soliqlar to'llashdan to'la yoki qisman ozod qilish kandy va qaysi holatlarida amalga oshirilish anik ko'rsatilmagan.

Bugungi kunga qadar, ushbu bojxona rejimini muvofikashtiruvchi, uning qonun-qoida va tartiblarni o'zida anik jamlab turuvchi yo'riqnoma io'lab chikilgan bo'lsada, vakolatli organlardan ro'yxatdan o'tkazilmagan. Bu xol vaktincha olib kirayotgan (olib chikilayotgan) tovarlar va trasport vositalarini rasmiylashtirishga bojxona xodimlarining o'z vazifalarini okilona bajarishda va anik karor kabul kilishlarida kiyinchiliklar tugdirmokda, shuningdek yuridik hamda jismoniy shaxslar oldida ma'lum muammolarning kelib chikishiga sabab bo'lmokda.

Kiota Konventsiyasiga 31ta ilova kiritilgan bo'lib, ularning xar biri bojxona faoliyatining ma'lum bir soxalarini, masalan, erkin muomala uchun bojxona tekshiruvi, bojxona tranziti, yo'lovchilarning bojxonada rasmiylashtirilishi kabilarni kamrab oladi. Konventsiya axdlashuvchi tomonlarning bir-birlariga katta imtiyozlar berishidagi xukuklarini ham kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Butunjaxon Bojxona Tashkilotiga va Evropa hamjiiyatiga a'zo mamalakatlar o'rtasidagi sherikchilik va hamkorlik to'g'risidagi Shartnomaga a'zo bo'lganligi sababli bojxona konunlarini yukoridagi konventsiya tartiblaridan kelib chikkan xolda, unga moslashtirib ishlab chikishi va uni ko'llashi mumkin. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Kiota Konventsiyasiga a'zo emas.

O'zbekiston Respublikasidagi "Tashki iktisodiy faoliyat to'g'risida"gi, "Erkin iktisodiy zonalar to'g'risida"gi va boshka ko'plab konunlar bojxona ishiga u yoki bu darajada daxildordir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan u yoki bu masalalar bo'yicha konun kuchiga ega bo'lgan karorlar ham kabul kilinishi mumkin va ular ham bojxona soxasining xukukiy manbaliridan sanaladi.

Mazkur Konventsiyada bojxona rejimlari, ularni o'zgatirish tartiblari juda keng va tushunarli xolda belgilangan. Ushbu konventsiyaning taxriri kabul kilingan, lekin kuchga kiritilmagan, chunki uni kuchga kiritish shartlaridan biri bu konventsiyaga 63ta davlat a'zo bo'lib kirishi zarurligidir. Shundagina, bu konventsiya kuchga kiritiladi. Ushbu shartlarning bajarilishi va konventsiyaning kuchga kirishi 5-6 yilga cho'zilishi mumkin.

Bugungi kunda Kiota Konventsiyasining yangi taxririga atigi 10 davlat a'zo bo'lgan xolos. Rivojlangan davlatlar AKSh, Frantsiya, Germaniya va shunga o'xshash davlatlarning birortasi ham bu konventsiyaga a'zo bo'lganicha yo'q.

O'zbekiston Respublikasi Butunjaxon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lishi borasida ishlar davom ettirilmokda va Kiota Konventsiyasiga a'zo bo'lish ham aynan bunga hamoxang bo'ladi. Bu borada, O'zbekiston Respublikasi xukumati va Davlat Bojxona Ko'mitasi raxbariyati tomonidan sa'y-xarakatlar olib borilmokda.

Vaktincha olib kirish (olib chikish) bojxona rejimi bo'yicha muammolarni echishda O'zbekiston Respublikasining 1990 yil 26 iyundagi "Vaktincha olib kirish xakida"gi Istanbul Konventsiyasiga a'zo bo'lishi maqsadga muvofik bo'lardi.

Konventsiyaning 13 nizomi mavjud bo'lib, biror bir davlat yoki bojxona xududi mazkur Konventsiyasiga ko'shilish yoki rasmiy tasdiklash to'g'risida izox bermasdan uni imzolashda, rasmiy tasdiklashda o'zi kabul kiladigan Nizomni ko'rsatadi, bunda "A" Nizomni va kamida yana bitta nizomni kabul kilishi lozim. U keyinchalik bir yoki bir necha boshka Nizomlarni kilishi to'g'risida depozitariylarni xabardor kilishi mumkin.

"Vaktincha kirish" bojxona rejimi borasida amaliyotda ma'lum kiyinchiliklarga duch kelinayotganligi bu soxada mavjud konun va me'yoriy aklarni kayta ko'rib chikishni takazo etadi.

Bu ko'yidagi yo'nalishlarda olib borilishi zarur:

1. Respublikamiz tashki iktisodiy alokalarini yanada rivojlantirish, xalkaro bojxona tashkilotlari bilan hamkorlikni yanada tarakkiy ettirishga va takomillashtirishga sabab bo'luvchi bojxona siyosatini yuritish.

2. Bojxona organlari faoliyatining xukukiy asoslarini xalkaro bojxona xukuki normalari asosida yanada takomillashtirish.

3. "Bojxona tartiblarini soddalashtirish va muvofiklashtirish to'g'risida"gi 1973 yil 18 mayda imzolangan Kiota Konventsiyasiga O'zbekiston Respublikasining a'zo bo'lib kirishi borasidagi olib borilayotgan sa'y-xarakatlarni davom ettirish va unga a'zo bo'lshga erishish.

4. Vaktincha olib kirish (olib chikish) bojxona rejimi bo'yicha muammolarni tezrok xal etish maqsadida O'zbekiston Respublikasining 1990 yil 26 iyundagi "Vaktincha olib kirish xakida"gi Istanbul Konventsiyasiga a'zo bo'lib kirishini ta'minlash.

5. Bojxona konunchiligi yaratilish davrida O'zbekiston Respublikasi a'zo bo'lishi kutilayotgan Xalkaro xukuk normalari va konventsiyalar talablarini nazarda tutgan xolda ishlab chikilshi zarur, bu xolat bojxona konunchiligiga kayta o'zgartirishlar kiritilishi muammosini kamaytiradi.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda "Biz davlat kudratiga, xokimiyat va boshkaruvga karab emas, aksincha ularning ish tizimi kanchalik samara berayotganiga, ular faoliyatining konuniy asoslari kay darajada shakllanishiga karab baxo berishimiz kerak".

Tayanch so'z va iboralar

1. Erkin muomalaga chiqarish (import)
2. Reimport
3. Eksport
4. Reeksport
5. Tranzit
6. Vaqtincha olib kirish (olib chiqish)
7. Vaqtincha saqlash
8. Bojxona ombori
9. Erkin bojxona zonasi
10. Erkin ombor
11. Boj olinmaydigan savdo do'koni
12. Bojxona hududida qayta ishlash
13. Bojxona nazorati ostida qayta ishlash
14. Bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash
15. Yo'q qilish
16. Davlat foydasiga voz kechish

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Bojxona rejimlari deganda nimani tushunasiz?
2. Bojxona rejimlarining qanday turlari bor?
3. Bojxona rejimlarini qo'llanilishini tushuntirib bering?
4. Bojxonada tovarlar va transport vositalarini deklaratsiyalash deganda nimani tushunasiz?
5. Deklaratsiyalash shakllarini ayting.
6. Tovarlar va transport vositalari qaerda deklaratsiyalanadi?
7. Deklaratsiyalar qanday muddatlarda topshiriladi?
8. Deklarantning xukuk va majburiyatlarini sanang.

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 4,6,8,17,14,25,27.

Qo'shimcha adabiyotlar: 30,35,40,41,45,48.

6-mavzu. Bojxona to'lovlari (2 soat)

6.1. Boj tarifini shakllantirishning mohiyati va xususiyatlari

“Boj tarifi to'g'risida”gi qonun boj tarifini shakllantirish va qo'llanish tartibini, shuningdek O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan olib o'tilayotgan tovarlardan boj undirish qoidalarini belgilaydi.

“Boj tarifi to'g'risida”gi qonunning asosiy vazifalari O'zbekiston Respublikasining jahon iqtisodiyoti bilan samarali integratsiyalashuvi uchun shart-sharoit yaratish va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir.

Boj tarifi-bojxona chegarasidan olib o'tiladigan, O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatining Tovar nomenklaturasi (bundan keyin matnda Tovar nomenklaturasi deb yuritiladi) printsiplari va qoidalariga muvofiq holda bir tizimga solingan tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan boj stavkalarining to'plamidir.

Tovar nomenklaturasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Boj-O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan tovarlar olib o'tilayotganda bojxona organlari tomonidan undiriladigan to'lov.

O'zbekiston Respublikasida import boji, eksport boji, mavsumiy va alohida (maxsus, antidemping, kompensatsiya) boj qo'llaniladi. Alohida bojlarning qo'llanilish tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasida boj stavkalarining quyidagi turlari qo'llaniladi:

- boj undiriladigan tovarlarning bojxona qiymatiga nisbatan foizlarda hisoblanadigan advalor stavkalar;
- boj undiriladigan tovarlar birligi uchun belgilangan miqdorda hisoblanadigan xos stavkalar;
- bojning advalor hamda xos turlarini o'z ichiga oladigan aralash stavkalar.

Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida boj tarifi to'grisidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi. Import boji xalqaro shartnomalarga muvofiq belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi savdo-iqtisodiy aloqalarda eng ko'p qulaylik berish tartibini qo'llayotgan mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlar uchun undiriladigan import boji stavkalarining eng kam yoki eng ko'p miqdori qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladi.

Savdo-iqtisodiy aloqalarda eng ko'p qulaylik berish tartibi nazarda tutilmagan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan yoki qaysi mamlakatda ishlab chiqarilganligi aniqlanmagan tovarlar uchun undiriladigan import bojining stavkalari ikki baravar oshiriladi, ushbu qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasi tomonidan tarif preferentsiyalari beriladigan hollar bundan mustasno.

Import va eksport bojining stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda joriy etiladi.

Mavsumiy bojlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanib, tovarlar olib kirish va olib chiqishni tezkor tartibga solish uchun qo'llaniladi. Bunda boj tarifida nazarda tutilgan boj stavkalari qo'llanilmaydi. Mavsumiy bojlar ular belgilangan vaqtdan e'tiboran olti oydan ortiq amal qilishi mumkin emas.

Maxsus bojlar, bosharti, o'xshash yoki bevosita raqobat qiluvchi tovarlar bojxona hududiga O'zbekiston Respublikasidagi tovar ishlab chiqaruvchilarga ziyon etkazadigan yoki ziyon etkazishi mumkin bo'lgan miqdorda va shartlarda olib kirilayotgan bo'lsa, himoya chorasi sifatida, shuningdek boshqa davlatlar tomonidan qilinayotgan O'zbekiston Respublikasining huquqlarini cheklovchi va manfaatlarini kamsituvchi boshqa harakatlarga javob chorasi sifatida qo'llaniladi.

Dempingga qarshi bojlar quyidagi hollarda qo'llaniladi:

– tovarlar bojxona hududiga ularning olib chiqilgan davlatda ayni vaqtda amalda bo'lgan real qiymatidan past narxda olib kirilsa, agar bunday olib kirish O'zbekiston Respublikasining shunga o'xshash tovarlarni ishlab chiqaruvchilariga moddiy ziyon etkazsa yoki etkazish xavfini tugdirsa yoxud O'zbekiston Respublikasida xuddi shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish yoki kengaytirishga to'sqinlik qilsa;

– tovarlar bojxona hududidan uning O'zbekiston Respublikasida ayni vaqtda amalda bo'lgan real qiymatidan past narxda olib chiqilayotgan bo'lsa, agar bunday olib chiqish O'zbekiston Respublikasining shunga o'xshash tovarlarni ishlab chiqaruvchilariga moddiy ziyon etkazsa yoki etkazish xavfi bo'lsa yoxud O'zbekiston Respublikasining ishlab chiqaruvchilari o'rtasida normal raqobat o'rnatilishiga to'sqinlik qilsa.

Kompensatsiya bojlari quyidagi hollarda qo'llaniladi:

– O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga ishlab chiqarish yoki olib chiqish paytida bevosita yoxud bilvosita subsidiyalardan foydalanilgan tovarlar olib kirilsa, agar bunday olib kirish O'zbekiston Respublikasining o'xshash tovarlar ishlab chiqaruvchilariga moddiy ziyon etkazsa yoki etkazish xavfi bo'lsa yoxud O'zbekiston Respublikasida xuddi shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish yoki kengaytirishga to'sqinlik qilsa;

– bojxona hududidan ishlab chiqarish yoki olib chiqish paytida bevosita yoxud bilvosita subsidiyalardan foydalanilgan tovarlar olib chiqilsa, agar bunday olib chiqish O'zbekiston Respublikasining manfaatlariga moddiy ziyon etkazsa yoki etkazish xavfi bo'lsa.

Alohida bojlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat boshqaruvi organlari tashabbusi bilan o'tkaziladigan tekshiruv natijalariga binoan qo'llaniladi.

Alohida bojlarning stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan har bir holat bo'yicha maxsus belgilanadi va ularning miqdori tekshiruv natijasida aniqlangan bahoni demping tarzida arzonlashtirishga, subsidiyalar va aniqlangan zarar miqdoriga mutanosib bo'lishi kerak.

6.2. Bojxona to'lovlarning mohiyati va turlari

Tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali olib o'tishda va Bojxona kodeksida nazarda tutilgan boshqa hollarda quyidagi bojxona to'lovlari to'lanadi:

- boj;
- qo'shilgan qiymat soligi;
- aktsiz soligi;
- bojxona hududida qayta ishlash rejimidan va bojxona hududidan tashqarida qayta ishlash rejimidan foydalanish bilan bog'liq ruxsatnomalarni berganlik uchun yig'imlar;
- bojxona rasmiylashtiruv bo'yicha mutaxassisning malaka attestatini berganlik, bunday attestatni qayta rasmiylashtirganlik va uning amal qilish muddatini uzaytirganlik uchun yig'imlar;
- bojxona rasmiylashtiruv uchun bojxona yigimi;
- tovarlarni saqlaganlik uchun bojxona yigimi;
- tovarlarni bojxona kuzatuviga olganlik uchun bojxona yigimi;
- dastlabki qarorni qabul qilganlik uchun haq.
- qonun hujjatlarida boshqa bojxona to'lovlari ham belgilanishi mumkin.

Bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlarga qonun hujjatlariga muvofiq boj, qo'shilgan qiymat soligi va aktsiz soligi solinadi.

Tovarlar qaytarib olib chiqilgan taqdirda ilgari to'langan boj, qo'shilgan qiymat soligi va aktsiz soligi summolari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda qaytarilishi lozim.

quyidagi harakatlar uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan miqdorlarda bojxona yigimlari undiriladi:

- tovarlar va transport vositalarini, shu jumladan kuzatuvchisiz bagajda, xalqaro pochta jo'natmalari va yuklarda olib o'tilayotgan notijorat maqsadlaridagi tovarlarni bojxona rasmiylashtiruvdan o'tkazganlik uchun;
- tovarlar va transport vositalarini belgilangan joylardan tashqarida va bojxona organlarining belgilangan ish vaqtidan tashqari vaqtda bojxona rasmiylashtiruvdan o'tkazganlik uchun;
- tovarlar va transport vositalarini bojxona organlari egaligidagi bojxona omborlari va vaqtincha saqlash omborlarida saqlaganlik uchun;
- tovarlarni bojxona kuzatuviga olganlik uchun.

6.3. Bojxona to'lovlarini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi

Tovarlar va transport vositalarining qonun hujjatlarida belgilanadigan bojxona qiymati bojni, aktsiz soligini va tegishli boj yigimlarini hisoblab chiqarish uchun asos bo'ladi.

qo'shilgan qiymat soligini hisoblab chiqarish uchun tovarning bojxona qiymati asos bo'lib, unga to'lanishi lozim bo'lgan boj, aktsizga tortiladigan tovar bo'yicha esa, aktsiz soligining summasi ham qo'shiladi.

Bojxona to'lovlari deklarant tomonidan to'lanadi. har qanday manfaatdor shaxs, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, to'lovchining o'rniga bojxona to'lovlarini to'lashga haqli.

Bojxona to'lovlari bojxona deklaratsiyasi qabul qilingunga qadar yoki qabul qilinishi bilan bir vaqtda to'lanadi. Tovarlar notijorat maqsadlari uchun olib o'tilayotganda bojxona to'lovlari bojxona deklaratsiyasini qabul qilish bilan bir vaqtda to'lanadi.

Bojxona to'lovlarini to'lash muddatining o'tishi bojxona deklaratsiyasini topshirish muddati tugaganidan keyingi kundan boshlanadi.

Bojxona to'lovlari bojxona organiga, xalqaro pochta jo'natmalarida yuborilayotgan tovarlarga nisbatan esa, - aloqa korxonalariga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda to'lanadi.

Bojxona to'lovlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoidalar nazarda tutilgan bo'lmasa, O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasida to'lanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi jismoniy shaxslar tomonidan olib kirilayotgan tovarlardan olinadigan qo'shilgan qiymat solig'i, boj va yig'implar o'rniga yagona bojxona to'lovi to'lashni nazarda tutuvchi bojxona to'lovlarini undirishning soddalashtirilgan tartibini belgilashi mumkin. (o'zR 30.08.2002 y. qonuni taxriridagi qism)

To'lovchiga bojxona organining qaroriga asosan to'lovlarni kechiktirib yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati, bojxona to'lovlarining to'lanishi Bojxona kodeksining 111 - moddasida nazarda tutilgan tartibda ta'minlangan taqdirda, berilishi mumkin.

Bojxona to'lovlarini to'lashni kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash bojxona deklaratsiyasi qabul qilingan kundan boshlab ikki oydan oshmasligi lozim.

Kechiktirish va bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati berilgan taqdirda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda foizlar undiriladi.

Ishlab chiqaruvchi korxonalariga eksport maxsuloti ishlab chiqarish maqsadida foydalaniladigan import qilinayotgan moddiy-texnika resurslari uchun qo'shilgan qiymat soligi bo'yicha uni to'lashni foiz undirilmagan holda to'qson kunlik muddatga kechiktirish imkoniyati beriladi.

Moddiy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasidagi mikrofirmalar va kichik korxonalariga, fermer xo'jaliklariga, shuningdek yuridik shaxs maqomidagi dehqon xo'jaliklariga o'z ehtiyojlari uchun import qilayotgan uskunalar, xom ashyo va moddiy resurslar uchun bojxona to'lovlari to'lashni (bojxona rasmiylashtiruvi uchun bojxona yig'implari bundan mustasno) foiz undirilmagan holda to'qson kunlik muddatga kechiktirish imkoniyati beriladi.

Bojxona to'lovlarini to'lashdan bo'yin tovlayotgan shaxslarga bojxona to'lovlarini kechiktirib yoki bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyati berilmaydi.

Bojxona to'lovlarini to'lash tovarlar va transport vositalarini garovga qo'yish, uchinchi shaxsning kafolati yoxud tegishli summalarni bojxona organining depozit hisobvaragiga o'tkazish yo'li bilan ta'minlanadi.

Garovga qo'yuvchi bojxona organining roziligisiz garov narsasini tasarruf etishga haqli emas.

Garovga qo'yilgan tovarlar va transport vositalari, agar bojxona organi boshqacha qaror qabul qilmasa, garovga qo'yuvchining egaligida qoladi.

Garovni rasmiylashtirish va undiruvni garov narsasiga qaratish qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Bojxona to'lovlari to'lanishini ta'minlovchi omil sifatida bankning yoki O'zbekiston Respublikasida bank operatsiyalarini o'tkazish huquqiga ega bo'lgan boshqa moliya-kredit muassasasining kafolatidan foydalanish mumkin.

Tovarlar erkin muomala yoki eksport uchun bojxonaning chiqarish rejimlariga muvofiq chiqariladigan hollarda to'lanishi lozim bo'lgan bojxona to'lovlarining summasi bojxona organining depozit hisobvaragiga o'tkaziladi. Summalar depozit hisobvaragida saqlangan vaqt uchun foizlar qo'shilmaydi. Tegishli summalarni depozit hisobvaragiga o'tkazish va ularni qaytarish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Bojxona kodeksiga muvofiq to'lanmagan bojxona to'lovlari bojxona organi tomonidan so'zsiz tartibda undiriladi, tovarlarni notijorat maqsadlarida olib o'tadigan jismoniy shaxslardan undiriladigan to'lovlar bundan mustasno bo'lib, ular qonun hujjatlarida belgilangan tartibda undiriladi.

To'lanmagan bojxona to'lovlari, to'lamaganlik fakti qachon aniqlanganligidan qat'i nazar, undirilishi lozim.

qarzdorlik vaqti uchun boqimonda summasidan qonun hujjatlarida belgilangan miqdorda so'zsiz tartibda penya undiriladi.

Bojxona to'lovlarini to'lashdan bo'yin tovlangan yoki to'lovchida pul mablaglari bo'lmagan taqdirda undiruv qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

Ortiqcha to'langan yoki undirilgan bojxona to'lovlarining, shuningdek bojxona rejimlariga muvofiq qaytarilishi lozim bo'lgan bojxona to'lovlarining summalari qaytarilishi yoxud to'langan paytdan boshlab yoki bunday to'lovlar undirilgan paytdan boshlab bir yil mobaynida to'lovchining talabnomasi bo'yicha qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda bo'lgusi to'lovlar hisobiga o'tkazilishi lozim. Bojxona to'lovlari qaytarilganda ular uchun foizlar to'lanmaydi.

Tayanch so'z va iboralar

1. Boj tarifi
2. Boj tarifi turlari
3. Bojxona to'loalari
4. Bojxona boji
5. Bojxona yig'imi
6. Aktsiz solig'i
7. Qo'shilgan qiymat solig'i

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Boj tarifini shakllantirishning mohiyati va xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Bojxona to'lovlarining mohiyatini tushuntirib bering?
3. Bojxona to'lovlarining qanday turlari mavjud?
4. Bojxona to'lovlarini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 3,5,9,10,16,19,20,21.

Qo'shimcha adabiyotlar: 35,38,40,43,44.

7-mavzu: Bojxona qiymati (6 soat)

7.1. Bojxona qiymati haqida tushuncha va uni belgilash usullari

Olib kelinadigan tovarlarning bojxona qiymatini belgilash undirilishi bojxona organlariga yuklatilgan bojxona boji, yigimlar va boshka tulovlarni xisoblash, shuningdek, bojxona statistikasini yuritish, bojxonaga doyr boshka maqsadlarda tovarlar qiymatini belgilash, shu jumladan, bojxonaga oid xukukbuzarliklar uchun O'zbekiston Respublikasi konunlarida nazarda tutilgan choralarning qo'llanilishi uchun real bazani (negizni) aniklash maqsadida amalga oshiriladi. Bundan tashkari, tovarlarning bojxona qiymatini belgilash tizimidan valyuta nazoratini amalga oshirish uchun zarur bulgan axborotlarni to'plash va taxlil etish maqsadida ham foydalanilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida joriy etiladigan tovarlarning bojxona qiymati xalkaro amaliyotda qo'llaniladigan bojxonada baxolashning umumiy koidalariga asoslanadi.

Bojxona qiymati deklarant tomonidan O'zbekiston Respublikasi bojxona organiga tovarni bojxonada rasmiylashtirish paytida bayon kilinadi (deklaratsiyalanadi). Bojxona qiymatining deklaratsiyalanishi bojxona qiymati deklaratsiyalarining belgilangan shakllari (BKD-1 va BKD-2 shakllari) buyicha amalga oshiriladi. Bunda bojxona qiymati deklaratsiyasi bojxona qiymati 1000 AQSh dollariga teng yoki undan kam bulgan tovarlarga doyr bitimlar uchun tuldirilmaydi. BKD tuldirilmaydigan tovarlar yuzasidan bojxona qiymati schyot-fakturalar, invoyslar, tovartransport yukxatlari va tovarlarning bojxona qiymatini anik belgilashga imkon beradigan boshka xujjatlardan foydalanib belgilanadi.

Tovarning bojxona qiymati deklarant tomonidan bojxona qiymatini belgilashning keltirilgan usullariga binoan belgilanadi.

Bojxona qiymatining tugri belgilanishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasining tovarni bojxonada rasmiylashtirishni amalga oshiruvchi bojxona organlari amalga oshiradi.

Tovarlarning bojxona qiymatini belgilash kuyidagi usullarni izchil tartibda qo'llash yuli bi-lan amalga oshiriladi:

- olib kirilayotgan tovar yuzasidan tuzilgan bitimning qiymatiga karab bax,olash;
- aynan bir xil tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga karab baxolash;
- uxshash tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga karab baxrlash;
- qiymatlarni chegirib tashlash asosida;
- qiymatlarni kushish asosida;
- rezervdagi usul.

Olib kelinadigan tovarga doyr bitim qiymati buyicha baxrlash usuli bojxona qiymatini belgilashning asosiy usuli x,isoblanadi. Mabodo asosiy usuldan foydalanish mumkin bulmasa, sanab utilgan usullarning keyingilari izchil tartibda qo'llaniladi.

Bunda, agar oldingi usuldan foydalanish yuli bilan bojxona qiymatini belgilab bulmasa, xar bir nav-batdagi usul qo'llaniladi.

Qo'llanishdagi izchilligi deklarantning xoxishiga kura uzgartirilishi mumkin bulgan 4 va 5-usullardan tashkari, boshka usullarni qo'llashdagi kursatilgan izchillik uzgartirilishi mumkin emas.

Qiymatli negizdagi bitimlar uchun 1-usul olib kelinadigan tovarga doyr bitim qiymati buyicha baxolash bojxona qiymatini belgilashning asosiy usuli xisoblanadi.

2 va 3-usullar ilgari 1-usulga kura baxolangan xuddi shuningdek yoki shunga uxshagan tovarlarga doyr bitim baxrsidan bojxona qiymatini belgilash uchun asosiy baza sifatida foydalanishga asoslangan. Bunda deklarant amalda mavjud bulgan savdo bitimlarining narxi va tovarlarning O'zbekiston Respublikasi chegarasi orkali olib utilishlari haqidagi xujjatlar asosida tasdiklangan ma'lumotni qo'llaydi.

1997 yilda qonunning tegishli moddalarida ko'rsatilgan, O'zbekiston Respublikasi SIF-chegarasi shartlari asosida olib kelingan tovarlar 1998 yilning birinchi choragida xuddi shuningdek va shunga o'xshagan tovarlar sifatida qo'llanilishi mumkin.

Qiymatlarni chegirish va qo'shish asosidagi usullar (4 va 5-usullar) bojxona qiymatini hisob-kitob qilishning printsiplial jixatdan boshqacha negizini nazarda tugadi: 4-usul tovarlar dastlabki xolati o'zgartirilmadan (yoki, mabodo qayta ishlashning tovarlar narxiga ta'siri belgilanishi mumkin bo'lsa, qayta ishlangan xolatida) sotiladigan narxga asoslanadi; 5-usul tovar eksport qilingan mamlakatda uning ishlab chiqarilishi va olib chiqib ketilishiga ketgan xarajatlar xaqidagi ma'lumotlarga asoslanadi. Bunday usullarning qo'llanilishi zarur axborotni olihdagi muayyan qiyinchiliklar bilan bog'liqligi sababli ularni qo'llanish izchilligi deklarant tomonidan o'zgartirilishi mumkin.

6-usul rezerv usul hisoblanadi, chunki u bojxona qiymatini belgilash uchun bundan oldingi usullardan xech birini qo'llab bo'lmaganida qo'llaniladi. Bu usulga ko'ra bojxona qiymati bojxona organlarida mavjud bo'lgan narxlarga oid axborotga asoslanadi. Bojxona xizmatlari bojxona qiymati deklaratsiyalarida mavjud bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, umumlashtirish va bir tizimga solishni ta'minlashi zarur.

Mobodo bojxana xodimi import qilinadigan tovarlarning bojxonadagi baxolanishini mustaqil amalga oshiradigan bo'lsa, u, shuningdek, 1-5-usullar shartlarini tavlqin qilishda jiddiy qayshqoqlikni nazarda tutadigan 6-rezerv usulidan foydalanishi ham mumkin.

7.2. Olib kiriladigan tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab bojxona bahosini chiqarish usuli

To'lov bevosita yoki bilvosita bo'lishi va valyuta haqidagi amaldagi qonunlarga zid kelmaydigan xar qanday shaklda amalga oshirilishi mumkin. Sotuvchining xaridor oldidagi qarzini uzish hisobiga import tovarlarning etkazib berilishi bilvosita to'lovga misol sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Ana shu talabga muvofiq ravishda bojxona qiymati faqat uning bojxona qiymati deklaratsiyasida ko'rsatilgan hamma elementlari tegishli xujjatlar bilan tasdiqlanganida 1-usulga ko'ra aniqlanishi mumkin, shu jumladan:

a) bitim narxi tovar etkazib beriladigan tovarga xaq to'lash uchun schyot yoki hisob-faktura orqali;

b) bitim qiymatiga qo'shimcha hisoblanmalar – to'lov, tovarga ilova qilinadigan, tijoratchilik xujjatlari orqali;

v) xarajatlarning xisobdan chiqariladigan (chiqarib tashlanadigan) summolari – to'lov, tovarga ilova qilinadigan tijoratchilik, bojxonaga doir xujjatlar orqali.

1-usul xujjatlar asosida tasdiqlanmaydigan xollarda qo'llanilishi mumkin emas.

Tovarning u eksport qilingan mamlakatdan chegara orqali O'zbekiston Respublikasiga olib o'tilishi va xaridordan ana shu tovar o'rniga pullik xisob-kitoblar (to'lovlar)ning qabul qilingan shakllariga muvofiq, teng keladigan pul summasini yoki tovarni olish uchun asos bo'ladigan, qiymatga doir baholash yoki uning hisob-kitob usulini o'z ichiga olgan shartnoma (kontrakt) ning mavjudligi 1-usulni qo'llanish sharti xisoblanadi.

Misol – xaridorlar qatori mavjudligida bojxona qiymatining belgilanishi.

Sotuvchi: 1-xaridor: 2-xaridor: 3-xaridor

(A) Xitoy (B) Kanada (V) AQSh (S) O'zbekiston

10000\$ 15000\$ 20000\$?

Tovar Xitoydagi sotuvchidan Kanada va AQShdagi sotuvchilar orqali O'zbekistonga kelib tushadi va erkin muomalaga chiqarish uchun deklaratsiya qilinadi. Bunda bitim narxi quyidagi tarzda o'zgaradi:

A dan B ga - 10000 AQSh dollari;

B dan V ga - 15000 AQSh dollari;

V dan S ga - 20000 AQSh dollari.

Xaridorlar qatori mavjudligida tovarni O'zbekiston Respublikasining bojxona xududida erkin muomalaga o'tkazadigan shaxsning xarid narxi bitim narxi sifatida olinadi. Ushbu misolda 3 (S)-xaridorning 20000 AqSh dollariga teng xarid narxini bitim narxi sifatida qabul qilish kerak bo'ladi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan qoidalarni hisobga olgan xolda 1 -usul qiymatga doir negizga ega bo'lmagan tashqi iqtisodiy bitimlarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas:

a) tovarning bepul etkazib berilishi.

Misol: sotuvchi xaridorga namuna sifatida 5 ta kresloni etkazib berdi. Bu xolda oldi-sotdi shartnomasi yo'qligi (bo'lmaganligi) sababli;

b) tovar konsignatsiya shartlari asosida etkazib berilgan. Etkazib beruvchi o'z agentiga bir turkum kartoshkani etkazib beruvchi uchun foydaliroq, shartlar asosida

sotish uchun etkazib beradi. Bu xolda agent kartoshkani sotib olmaydi, ya'ni uning egasiga aylanmaydi; kartoshkani sotishdan foydani etkazib beruvchi oladi (agentga uning sotishga doir xarajatlari va ish xaqi to'lanishi xisobga olingan xolda);

v) tovarning vositachiga sotilmasdan vositachi orqali etkazib berilishi. Yuridik shaxs bo'lgan kompaniya Belgiyada joylashgan va Toshkentda o'z nomidan faoliyat ko'rsatmaydigan o'z filialiga ega. Ular o'rtasidagi tovar etkazib berilishi oldi-sotdi bitimi tushunchasiga kirmaydi;

d) tovarlarning barter yoki kompensatsion operatsiyalar doirasida etkazib berilishi, agar tovarlar narxi ko'rsatilmagan bo'lsa;

e) tovarlarning ijara shartnomalari (lizing) bo'yicha etkazib berilishi. Bu xolda tovarga mulkchilik qilish xuquqi ijaraga beruvchidan ijarachiga o'tmaydi, mulkdor tovardan foydalanganlik xuquqi uchun foydaning bir qismini oladi va tovarni muayyan vaqtdan so'ng uning egasiga (ijaraga beruvchiga) qaytarishi mumkin;

j) tovarlarning vaqtinchalik olib kelish maqsadida etkazib berilishi. Masalan, mulkdor (etkazib beruvchi) tomonidan muayyan vaqtdan so'ng etkazib beruvchiga qaytarilishi lozim bo'lgan mashina iste'molchiga vaqtinchalik olib kelish shartlari asosida etkazib beriladi;

k) tovarlarning kontraktida nazarda tutilgan kafolatlar xisobiga etkazib berilishi. Etkazib berilgan uskuna uchun kafolat muddati davomida ayrim mexanizmlar ishdan chiqdi. Ularni almashtirish uchun yangi detallar etkazib beriladi.

Tovarlarining tasarruf etilishi yoki ulardan xaridor tomonidan foydalanilishiga doir cheklashlar.

Import qiluvchining olib kelinadigan tovarlarga doir xuquqlariga nisbatan muayyan cheklashlar mavjud bo'lganida 1-usul qo'llanilmaydi. Shu sababli 1-usulning qo'llanilishiga imkon bermaydigan cheklashlarni va ushbu usulning qo'llanilishi ruxsat qilinadigan cheklashlarni aniq farqlay bilish zarur.

Konunchilikka ko'ra xaridorning baxolanayotgan tovarlarga doir xuquqlariga nisbatan cheklashlar mavjud bo'lganida ham 1-usulning qo'llanilishi ruxsat etiladigan cheklashlarning faqat uchta turi belgilangan:

a) O'zbekiston Respublikasi qonunlariga ko'ra

belgilangan cheklashlar. Bunday xolda quyidagi tarzda cheklashlar nazarda tutiladi: masalan, muayyan tovarni import qilish xuquqiga ega bo'lgan shaxslar doirasiga nisbatan cheklashlar va xokazo. Jumladan, yadroviy, kimyoviy, zaxarlovchi moddalar, giyoxvandlik moddalari importi faqat qat'iy cheklangan doiradagi tashkilotlarga ruxsat etiladi;

b) tovarlar qaytadan sotilishi mumkin bo'lgan jug'rofiy mintaqaga doir cheklashlar. Bunday xolda tovarning qaytadan sotilishi bo'yicha ayrim shaxslar uchun xududiy cheklashlar nazarda tutiladi. Masalan, sotuvchi tovarni O'zbekiston xududida o'z sotuvchilariga sotadi va butun xududni ularning har birida bittadan aloxida sotuvchi mavjud 10 ta qismga bo'ladi. Bunda sotuvchilarning har biri tovarni faqat muayyan xududda sotishi mumkinligi to'g'risidagi shart qo'yiladi;

v) tovar qiymatiga jiddiy ta'sir qilmaydigan cheklashlar. Agar narxga jiddiy ta'sir etadigan shart mavjudligi xaqida bayon qilinsa, unda 1-usulning qo'llanilishi faqat bunday shart natijasida narxning miqdoriy o'zgarishi xujjatlar asosida belgilangan xoldagina mumkin bo'ladi. Agar narxga miqdoriy ta'sir qilishni

belgilash va xujjatlar asosida tasdiqlash mumkin bo'lmasa, unda baxolashning boshqa usullariga o'tish kerak bo'ladi.

Masalan, sotuvchi tibbiy apparatni xaridor undan O'zbekiston Respublikasida faqat xayriya maqsadlarida foydalanadi, degan shart bilan sotadi. Bunday holda 1-usul qo'llanilishi mumkin emas, chunki xaridorning tovardan foydalanish xuquqiga nisbatan cheklash mavjud va bu xildagi shart bitim qiymatiga ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun baxolashning boshqa usullari qo'llanilishi kerak.

Cheklashlarning 1-usuldan foydalanish imkoniyatiga ta'sir etishi nuqtai nazaridan olganda, bunday cheklashlarni baxolashdagi asosiy mezon - u yoki bu shartning bitim qiymatiga ta'sir etish darajasidir. Cheklash bitim narxiga jiddiy ta'sir qilmaydigan holda u 1-usulning qo'llanilishiga to'sqinlik qilmaydi.

Agar xaridor xuquqiga nisbatan yana qandaydir boshqa cheklashlar mavjud bo'lsa, unda 1-usul qo'llanilmaydi.

Sotuv yoki narx bojxona qiymatining belgilanishiga to'sqinlik qiladigan qandaydir shartlar yoki muloxazalar predmeti bo'la olmaydi.

Bunday shart shuni nazarda tutadiki, tovar narxining uning sotilishi yoki etkazib berilishidagi tovarning qiymatiga ta'sirini belgilash mumkin bo'lmagan shartlarga bog'liq, bo'lmaydigan xollarda ham 1-usul qo'llanilishi mumkin.

Bunday, holda bitim shartlarini ko'rib chiqishda, shuningdek, umumiy qabul qilingan tusga ega bo'lgan va tashqi iqtisodiy faoliyatning barcha qatnashchilariga tegishli bo'ladigan (yoki ularga taqdim etilishi mumkin bo'lgan) etkazib berish shartlarini va tanlangan tusdagi hamda umumiy qabul qilinmagan etkazib berish shartlarini farqlay bilish lozim.

Quyida tashqi iqtisodiy faoliyatda mavjud bo'lgan, 1-usul qo'llanilishi ruxsat etiladigan tovar etkazib berishning umumiy qabul qilingan shartlari keltirilmoqda:

- tovar etkazib berishlarning barcha umumiy qabul qilingan shartlari (avvalo, INKOTERMS-1990 ga kiritilgan etkazib berish shartlaridir);

- bitimlarni tuzish va tovar etkazib berilishini amalga oshirishning «ekspertni jalb etish (ekspert xulosasi mavjudligi) sharti bilan xarid qilish», «tovarni muayyan sanagacha etkazib berish sharti bilan xarid qilish» singari umumiy qabul qilingan shartlari, shuningdek, tashqi savdo operatsiyalari uchun umumiy qabul qilingan xisoblanadigan va bitim narxiga ta'sir qilmaydigan (tovar soniga qarab, mazkur sotuvchining «ishonchliligi» sababli chegirmalar qilish va shu kabi chegirmalar turlari) boshqa shartlar. Masalan, agar mazkur xaridorga tovarni xar doim ayni shu sotuvchidan sotib olganligi uchun tovar qiymatidan chegirma qilinishi umumiy qabul qilingan amaliyot xisoblanadigan bo'lsa, unda bunday chegirma va binobarin, bitim qiymati e'tirof etilishi lozim va 1-usul qo'llanilishi mumkin;

- xaridorning sotuvchiga O'zbekiston Respublikasida tayyorlangan texnik ishlanmalar yoki chizmalarni taqdim etishi;

- xaridorning u import «qiladigan tovarlarning sotilishiga doir qandaydir harakatlarni o'z hisobidan (ehtimol, hatto sotuvchi bilan kelishuvga ko'ra) amalga oshirish, masalan, xaridor xaqini to'laydigan reklamaga oid faoliyat.

Bitimning tuzilishida, agar baxolanadigan tovarlar qiymatini belgilashga va binobarin, bitim qiymatining bojxona maqsadlari uchun qabul qilinishiga to'sqinlik

qiladigan shartlar bitim shartlari sifatida ilgari surilgan bo'lsa, bunday xolda 1-usulning qo'llanilishi mumkin bo'lmaydi. quyidagilar ana shunday shartlarga kiradi:

- sotuvchi import qilinadigan tovarlarga narxni xaridor, shuningdek, muayyan miqdorlardagi boshqa turdagi tovarlarni ham tovarning xar bir turiga narx ko'rsatilmasidan sotib oladi degan shart asosida belgilaydi. Masalan, 5000 pul birligi summasidagi charm buyumlari etkazib berilyapti. Etkazib beruvchi import qiluvchining qiymati noma'lum bo'lgan 2 ming juft poyabzalni ham qo'shimcha ravishda sotib olishini shart qilib qo'yadi;

- import qilinadigan tovarlar narxi ana shunday tovarlar xaridorining import qilinadigan tovarlarning sotuvchisiga sotadigan boshqa tovarlarning narxi yoki narxlariga bog'lik bo'ladi. Masalan, sotuvchi 1000 pul birligi summasidagi elektr tovarlarini sotyapti. Xaridor esa ushbu sotuvchiga bunday tovarlarni ishlab chiqarish uchun releni sotyapti. Bunda sotuvchi relening narxi - 10000 pul birligi degan shartni qo'yadi. Shunday qilib, elektr uskunalari narxi rele narxining ta'siri «sinovidan o'tadi»;

- narx import qilinadigan tovarlarga aloqasi bo'lmagan haq to'lash shakli negizida belgilanadi. Masalan, import qilinadigan tovarlar sotuvchi tayyor mahsulotlarning muayyan miqdorini olish sharti asosida etkazib beradigan yarim tayyor mahsulotlardan iborat bo'ladi. Sotuvchi 10000 pul birligiga yog'och-taxta sotayapti. Xaridor yog'och-taxtadan jami 1000 dona stolni ishlab chiqaradi. Sotuvchi shunday shart qo'yadi: xaridor yog'och-taxta uchun haq, to'lash hisobiga 500 ta stolni etkazib beradi, stollar qiymati belgilanmagan;

- oldi-sotdi shartnomasi faqat ushbu sotuvchidan sotib olish shartini nazarda tutadi;

- oldi-sotdi shartnomasi bitim qiymatini tovarlarni uzaro sotish (etkazib berish) sharti asosida belgilaydi,

Bunday shartlar mavjud bo'lganida ularning bitim qiymatiga ta'sir qilgan yoki qilmaganligini va bunday ta'sirni miqdoriy jihatdan belgilash mumkin yoki mumkin emasligini aniqlash kerak bo'ladi. Faqat shartning qiymatga ta'siri miqdoriy jihatini belgilash mumkin bo'lsa va bayon qilingan narx xaqiqatda to'langan yoki to'lanishi lozim bo'lgan narx bo'ladigan bo'lsagina, 1-usulni qo'llash mumkin.

Tovarlarning qandaydir tarzda keyinchalik qayta sotilishi, xaridor tomonidan tasarruf etilishi yoki foydalanilishidan olingan tushumning hech qanday kismi, agar faqat qiymatning lozim darajadagi o'zgartirilishi amalga oshirilmasa, bevosita yoki bilvosita sotuvchiga o'tmaydi. Mabodo tuzilgan shartnoma shartlariga ko'ra xaridor tovarning qayta sotilishi, tasarruf etilishi yoki foydalanilishidan so'ng olingan tushumning bir qismini sotuvchiga o'tkazishi kerak bo'lsayu, lekin bunday kism miqdori yoki uni belgilash usuli shartnomada ko'rsatilmagan holda 1-usulni qo'llanish mumkin emas. Biroq, agar shartnoma shartlariga ko'ra tushumning beriladigan qismi miqdorini hisoblab chiqish mumkin bo'lsa, unda bojxona qiymati ikki bosqichda belgilanadi: birinchi bosqichda bojxona qiymati tovar olib kelinishi paytida

1 -usulga ko'ra belgilanadi va uning chiqarilishi bojxona organining belgisi qo'ilib belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Tovarning sotilishi, tasarruf etilishi yoki foydalanilishidan so'ng import qiluvchi olingan summa miqdori va sotuvchiga

beriladigan summa xaqidagi hujjatlarni taqdim etadi. Ana shu ma'lumotlar asosida bojxona qiymati va binobarin, olinishi lozim bo'lgan bojxona to'lovlari summasi o'zgartiriladi.

Import qiluvchi va eksport qiluvchi o'zaro bir-biriga bog'liq shaxslar bo'lmagan xolatlarda, ularning bog'liqligi bitimning qiymatiga ta'sir qilmagan va bu deklarant tomonidan tasdiqlangan xollar bundan mustasnodir.

Qonunning 18-moddasiga muvofiq shaxslar quyidagi xollarga muvofiq, kelganida o'zaro bir-biriga bog'liq deb xisoblanadi:

– bitim katnashchilaridan bittasi (jismoniy shaxs) yoki bitim qatnashchilaridan birining mansabdor shaxsi ayni bir vaqtda bitimda qatnashayotgan boshqa shaxsning mansabdor shaxsi bo'lsa;

– bitim katnashchilari korxonaga birgalikdagi egalik qiluvchi shaxslar bo'lsa;

– bitim qatnashchilari mehnat munosabatlari orqali o'zaro bog'liq bo'lsa;

– bitim qatnashchilaridan biri bitimda qatnashayotgan boshqa shaxs ustav kapitalining ovoz xuquqini beruvchi kamida besh foiziga teng bo'lgan ulush (pay) yoki aktsiya egasi bo'lsa;

– bitimning xar ikkala qatnashchisi bevosita yoki bilvosita uchinchi shaxs nazorati ostida bo'lsa;

– bitim qatnashchilari birgalikda bevosita yoki bilvosita uchinchi shaxsni nazorat qilsalar;

– bitim qatnashchilaridan biri bitimda qatnashayotgan boshqa shaxsning bevosita yoki bilvosita nazorati ostida bo'lsa;

– bitim qatnashchilari yoki ularning mansabdor shaxslari qarindoshlar bo'lsalar.

Sotuvchi bilan xaridorning o'zaro bog'liqligi, shuningdek, bunday bog'liqlikning bitim narxiga ta'siri xaqidagi ma'lumotlar deklarant tomonidan ko'rsatiladi.

Sotuvchi bilan xaridor o'rtasida aloqa mavjudligining o'zi bitimning bayon qilingan qiymatini tan olmaslik va 1-usulni qo'llashni rad qilish uchun asos bo'la olmaydi.

Bunday xolda o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lgani yoki bo'lmagani va uning bitim qiymatiga ta'sir qilgani yoki qilmaganini aniqlash zarur. Agar ta'sir aniqlanmagan bo'lsa, unda bitim qiymati bojxona organi tomonidan qabul qilish mumkin bo'lgan qiymat sifatida qabul qilinadi. Agar bojxona organida qiymatga ta'sir mavjud bo'lgan deb hisoblash uchun asos bo'lsa, unda bojxona organlari bu xaqda import qiluvchiga (deklarantga) xabar qiladi va unga bunday emasligini isbotlash va bayon qilingan qiymatni hujjatlar asosida tasdiqlash uchun imkon beradi.

Shubha tug'iladigan barcha xollarda tegishli bitimga doir ma'lumotlar bojxona organlari tomonidan xisobga olib qo'yiladi.

Sotuvchi bilan xaridor o'rtasida o'zaro bog'liqlik bo'lgan xollarda bojxona organlari quyidagicha asosiy xarakterlarni amalga oshiradi:

1) Bundan ilgari shu firma bilan bitimlar bo'lgan-bo'lmaganligi va ular yuzasidan qanday muloxazalar bo'lganligini tekshirish; bojxona organida mavjud bo'lgan ushbu bitimga bevosita yoki bilvosita tegishli, axborotni tahlil etish.

Bojxona organlari zarur axborotga ega bo'lgan o'zaro bog'liq bo'lmagan shaxslar o'rtasidagi xuddi shuningdek yoki shunga o'xshagan bitimlar yoxud 4 yoki 5-usullarga ko'ra belgilangan bojxona qiymati bilan nazoratli taqqoslashlarni mustaqil ravishda amalga oshirishi mumkin. Mabodo bunday axborot o'zaro bog'liqlik bitim qiymatiga ta'sir qilmagan deb xulosa chiqarish uchun etarli bo'ladigan xolda bayon qilingan qiymat bojxona organi tomonidan deklarantdan qo'shimcha axborotni so'ramasdan qabul qilinadi va bojxona qiymatini belgilash uchun 1-usul qo'llaniladi. Bundan keyin boshqa tekshiruv o'tkazilmaydi.

2) Bunday o'zaro bog'liqlikning tovar qiymatiga ta'sirini taxlil etish. Taxlil etish jarayonida sotuvchi bilan xaridorning tijorat munosabatlarining tusi va tashkil etilishi; tovarni sotish shartlari; buyurtmalar qay tarzda berilganligi; tovar qiymati qanday xisoblangani, narxning qanday belgilangani va xisob varaqqa yozilgani; xaq to'lash qay tarzda amalga oshirilgani, to'lovlarning qanday o'tkazilganligi va shu kabilar ko'rib chiqiladi.

Mabodo tekshiruv (taxlil etish) jarayonida sotuvchi bilan xaridor garchi o'zaro bog'liq shaxslar bo'lsada, ularning bir-biridan tovarlarni sotib olishi va sotishi ular o'rtasida go'yo bunday bog'liqlik bo'lmagani xolda sodir etiladigani tarzdagi kabi yuz berishi aniqlansa, unda bunday o'zaro munosabatlar qiymatga ta'sir qilmagan deb qabul qilinadi. Masalan, agar qiymatning ushbu sanoat tarmog'idagi narxni belgilashga doir oddiy amaliyotga muvofiq yoki sotuvchining sotish narxini u bilan bog'liq, bo'lmagan xaridorlarga sotishidagi kabi yo'l bilan tayinlashi aniqlansa, unda bu xol kontragentlarning o'zaro munosabatlari qiymatga ta'sir ko'rsatmaganligini tasdiqlaydi.

Mabodo tekshiruv sotuvchi bilan xaridorning o'zaro bog'liqligi bitim qiymatiga ta'sir qilmaganligini tasdiqlasa, bunday qiymat qabul qilish uchun mumkin deb e'tirof etiladi va bojxona qiymatini belgilash uchun 1-usul qo'llaniladi. Aks xolda 2-6-usul-lar qo'llaniladi.

3) Deklarantga o'zaro bog'liqlikning bitim qiymatiga ta'siri bo'lmaganligini isbotlash imkoniyatini berish va deklarant taqdim etgan dalillarni ko'rib chiqish;

4) Mabodo bojxona organida deklarant bayon qilgan bitim qiymatini qabul qilmaslikka asos bo'lgani holda bunday asoslarni yozma ravishda bayon qilish va asoslash; import qiluvchining talabiga ko'ra unga tegishli ma'lumotnomani taqdim etish;

5) Import qiluvchining xoxishiga ko'ra shaxslar o'zaro bog'liqligining bitim qiymatiga ta'sirining tahlili natijalarini kutib o'tirmasdan bojxona qiymatini belgilashning boshqa usullariga o'tish;

6) Ushbu firmani maxsus hisobga olib qo'yish.

Shuni hisobga olish kerakki, bojxona organi o'zaro bog'liqlik mavjudligi va uning bitim qiymatiga ta'siri yuzasidan etarli asoslangan shubxalar bo'lmaganida firmani maxsus nazorat ostiga olib qo'yishi mumkin. Bunday nazorat firmaning boshqa bitimlarni rasmiylashtirishidagi faoliyatini kuzatish uchun kerak va faqat ana

shundan keyin zarur bo'lganida va zarur axborotlar to'planganida tekshiruv o'tkaziladi.

Shuni nazarda tutish kerak bo'ladiki, tekshiruvning o'tkazilishi va o'zaro bog'liq shaxslar o'rtasidagi bitim xolatlarini o'rganish sotuvchi bilan xaridor o'rtasida o'zaro bog'liqlik aniqlangan hamma holatlarda ham amalga oshirilavermaydi. Bu tarzda o'rganish faqat bojxona organida qiymatning qabul qilish uchun maqbulligi yuzasidan etarli asoslangan shubhalar mavjud bo'lganidagina talab etiladi. qiymatning qabul qilish uchun maqbulligi yuzasidan bojxona organida shubha uyg'onmaganida bunday narx import qiluvchiga qo'shimcha axborotlarni so'rab murojaat qilmasdan qabul qilinadi (masalan, agar bojxona organi bundan ilgari mazkur kontragentlar o'rtasidagi mavjud aloqani o'rgangan yoki ular haqida-gi zarur ma'lumotlarga ega bo'lsa, shunday qilinadi).

Mabodo bojxona organida sotuvchi bilan xaridorning o'zaro bog'liqligi munosabatlari hususida shubha uyg'onsa, unda deklarant o'zaro bog'liqlikning bitimga ta'sir qilmaganligi va u bayon qilgan qiymatning xaqiqatan ham to'langanligini isbotlash xuquqiga ega bo'ladi. o'zaro bog'liq, shaxslar o'rtasidagi bitim qiymatining qabul qilish uchun maqbul deb e'tirof etilishi va unga nisbatan 1-usulning qo'llanilishi mumkin bo'lishi uchun deklarant u bayon qilgan qiymatning xaqiqatan ham to'langanligi yoxud baxolanayotgan to-varlar bo'yicha bitim qiymatining quyidagilarga juda yaqinligini xujjatlar asosida tasdiqlashi lozim:

a) xaridorlar bilan bog'liq bo'lmagan (ya'ni, o'zaro bog'liq bo'lmagan shaxslar) sotuvchilar tomonidan xuddi shuningdek yoki shunga o'xshagan tovarlar sotilishidagi bitim qiymatiga;

b) xuddi shuningdek yoki shunga o'xshagan tovarlarning 4-usulga ko'ra xisoblab chiqilgan bojxona qiymatiga;

v) xuddi shuningdek yoki shunga o'xshagan tovarlarning 5-usulga ko'ra hisoblab chiqilgan bojxona qiymatiga;

g) shu paytgacha bojxona organi qabul qilgan «nazoratli» qiymatga.

Bunday taqqoslashlar faqat deklarant tashabbusiga ko'ra amalga oshiriladi va baholanadigan tovarlarga doir bitim shartlariga solishtirib ko'rish maqsadida qo'llaniladi. Taqqoslashlar o'tkazilishida taqqoslanadigan bitimlar shartlaridagi farqlarni hisobga olib zarur o'zgartirish qilinishi lozim.

Bitimning bir qiymati yoki bojxona qiymatining boshqa qiymatga qanchalik «juda yaqinligini» belgilashda qator omillarni e'tiborga olish kerak bo'ladi. Bunday omillar import qilinadigan tovarlar tusini; tarmoqning o'ziga xos xususiyatlarini; tovar import qilinadigan mavsumni, shuningdek, farqning qiymatda tijorat mohiyatiga ega yoki ega emasligi faktini hisobga olishi zarur. Bunday omillarning turli xollarda bir xil bo'lmasligi uchun universal andoza, masalan, qayd qilingan foiz kabi andozaning qo'llanilishi xar bir aloxida holda mumkin bo'lmaydi. Masalan, bir xildagi tovarga tegishli holatda qiymatlardagi unchalik jiddiy bo'lmagan farq, qabul qilinmasligi mumkin, ayni bir vaqtda esa boshqa bir xildagi tovarga tegishli holatda qiymatlardagi ancha jiddiy farqning bema'lol qabul qilinishi ham mumkin.

Shunday qilib, har bir alohida holatda maxsus tekshiruv o'tkazilishi va ushbu ishga tegishli vaziyat asosida qaror qabul qilinishi lozim.

Ko'rib chiqilayotgan bitim shartlarining muvofiqligini hisobga olgan holda bojxona qiymatini aniqlashning 1-usuli qo'llanilishi mumkinligi belgilanganidan so'ng bayon qilingan qiymatning o'zgartirilishi qonunning 14-moddasiga muvofiq amalga oshiriladi.

haqiqatan ham to'langan yoki to'lanishi lozim bo'lgan qiymatning, ya'ni xaridor sotuvchiga haqini to'lagan amaldagi xarajatlarning belgilanishi xar doim bojxona qiymatini belgilash uchun asosiy nuqta bo'ladi.

har qanday xolda ham deklarant bitim qiymatini tasdiqlash uchun BKD-1ni to'ldirishda, haqi to'langani yoki yo'qligidan qat'i nazar, sotuvchining ushbu tovarga haq to'lanishi uchun taqdim etgan hisobvaraqlarni taqdim qilishi shart.

Agar bojxonada rasmiylashtirish paytigacha tovarga haq to'lanishi amalga oshirilgan bo'lsa, unda sotuvchi taqdim etgan va xaridor xaqini to'lagan xisobvaraqlar uning isboti sifatida taqdim qilinadi. Bunda xaridorning haqi to'langan hisobvaraqlar bo'yicha foydalangan amaldagi chegirmalari (masalan, to'lov shartlariga ko'ra chegirmalar) hisobga olinadi.

Mabodo yukning bojxonada rasmiylashtirilishi paytigacha xaridor sotuvchi taqdim etgan hisobvaraqlarning haqini to'lamagan bo'lsa, unda bojxona organiga haqi to'lanmagan hisobvaraqlar taqdim etiladi va shu hisobvaraqlar bo'yicha BKD-1 shaklida ko'rsatilgan summaning hisobvaraqlardagi summaga muvofiqligi tekshiriladi. haqi to'lanmagan hisobvaraqlar bo'yicha to'lov shartlariga doir chegirmalar e'tirof etilmaydi. hisobvaraqlarning haqi to'langanidan keyin bojxona qiymatining o'zgartirilishi amalga oshirilishi mumkin.

Hisobvaraqlar bo'lmaganida 1-usul qo'llanilmaydi va bojxona qiymatining belgilanishi boshqa usullarga ko'ra amalga oshiriladi. Mabodo taqdim etilgan hisobvaraqlar bojxona organida shubha uyg'otsa unda bojxona organi bitim qiymatini tasdiqlaydigan boshqa hujjatlarni talab qilishi shart.

Bojxona organi deklarant taqdim etgan xujjatlarga binoan bitim qiymatini e'tirof qilganidan so'ng tovarning bojxona qiymatini hisob-kitob qilish uchun unga qo'shimcha hisoblanmalar yoki chegirmalarni belgilashi zarur. Bitim qiymati tarkibi tovarni etkazib berish shartlariga bog'liq bo'ladi.

Faqat qonunning 18-moddasida belgilangan xarajatlarning qiymatiga qo'shimchalar sifatida kiritilishi mumkin:

a) tovarni bojxona xududiga olib kiradigan joygacha etkazish harajatlari, jumladan;

- tashish qiymati (xarajatlari);
- yuklash, tushirish, qaytadan yuklash va tushirib, boshqasiga yuklash xarajatlari;

- sug'urta summasi.

b) xaridor qilgan xarajatlarning:

- komission brokerlik rag'batlantirish haqlari, tovarlarni sotib olishga doir komission haqlar bundan mustasno;

- agar konteynerlar va (yoki) boshqa ko'p marta ishlatiladigan tara baxrlanadigan tovarlar bilan bir butun xolida ko'rib chiqiladigan bo'lsa, ular qiymati;

– urash qiymati, shu jumladan, o'rash materiallari va o'rashga doir ishlar qiymati;

v) sotuvchi xaridorga bevosita yoki bilvosita bepul yoki kamaytirilgan qiymati bo'yicha etkazib beradigan xizmatlar va boshqa tovarlar qiymati;

g) xaridor baxrlanadigan tovarlarning sotilishi shartlari sifatida bevosita yoki bilvosita amalga oshirishi kerak bo'lgan intellektual mulk ob'ektlaridan foydalanganlik uchun litsenziya to'lovi va boshqa to'lovlari;

d) olib kelingan tovarni keyinchalik qandaydir qaytadan sotish, tasarruf etish yoki foydalanishdan olinadigan tushumning sotuvchiga bevosita yoki bilvosita to'lanishi lozim bo'lgan har qanday qismining qiymati.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha harajatlar faqat ular bitim qiymatiga kiritilmagan va deklarant tomonidan xujjatlar asosida tasdiqlangan holidagina bitim narxiga qo'shib hisoblanishi mumkin.

Agar bitimni tuzishda tomonlar tovar O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan joygacha sotuvchi tomonidan etkazib berilishi xaqidagi shartlarni qo'llashsa, unda bojxona qiymati quyidagi to'lovlarni ular qiymatdan chiqarib tashlanishi sharti bilan o'z ichiga qamrab olmaydi, faqat ushbu xarajatlar hisob-varaqasida alohida ko'rsatilgan bo'lsa;

- sanoat qurilmalari, mashinalar yoki uskunalar kabi import qilingan tovarlar olib kelinganidan keyin amalga oshirilgan qurilish, tiklash, yig'ish, xizmat ko'rsatish yoki texnik hamkorlik ko'rsatish harajatlari;

- O'zbekiston Respublikasiga import qilinganidan keyingi transport xarajatlari;

- O'zbekiston Respublikasida to'lanishi lozim bo'lgan bojlar va soliqlar.

7.3. Aynan bir xil tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab baholash usuli

2-usulning qo'llanilishida ayni bir xil tovarlar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab bo'jxona qiymatini belgilash uchun baza sifatida qabul qilinadi.

qonunning 19-moddasiga binoan baxolanadigan tovarlar bilan hamma jixatlariga ko'ra, shu jumladan, quyidagi belgilari bo'yicha bir xilda bo'lgan tovarlar xuddi shuningdek tovarlar deb tushuniladi:

- fizik xususiyatlari;
- sifati va bozordagi kadri;
- qaysi mamlakatda ishlab chiqarilganligi;
- ishlab chiqaruvchisi.

Bunday tovarlarni ko'rib chiqishda agar ularning boshqa hamma xususiyatlari tovarlarning aynan bir xil tovarlar deb e'tirof etilishi uchun qo'yiladigan yuqorida sanab o'tilgan talablarga muvofiq kelsa, unda ularning tashqi ko'rinishidagi unchalik jiddiy bo'lmagan farqlar ularni aynan bir xil tovarlar sifatida ko'rib chiqishni rad qilish uchun asos bo'la olmaydi.

Masalan, bir xolda bog'lar va polizlar uchun insektitsidli purkagich qismlarga bo'lingan va suyuqliksiz (dorisiz) etkazib beriladi. Ikkinchi xolda esa zararlovchi dorilar to'ldirilgan va yig'ilgan holatdagi xuddi shunday purkagichlar etkazib beriladi.

Purkagich ikkita yig'ma qismdan iborat bo'ladi:

a) nasos va qopqog'iga birlashtirilgan uchlik va b) zaharli moddalar uchun konteyner (idish). qismlarga bo'lingan purkagichlarni ishlaydigan xolatga keltirish uchun konteyner suyuqlik bilan to'ldiriladi va qopqog'i berkitiladi. Shunday qilib, ishlatish uchun tayyorlangan purkagichlar taqqoslasa bo'ladigan (o'xshash) holga keladi, hamma jixatlariga ko'ra, shu jumladan, fizik xususiyatlari va kadriga ko'ra bozorda xuddi shuningdek tovarlar tarzida taqdim etiladi, bir mamlakatda u qismlarga bo'lingan holida, boshqasida esa yig'ilgan holida qo'yilishi bundan mustanodir. Yig'ishga doir operatsiya aynan bir xil yoki shunga o'xshagan tovarlar tarzida ko'rib chiqilayotgan yig'ilmagan yoki yig'ilgan tovarlardagi farqlarning bartaraf etilishiga olib keladi. Shunday qilib, tovarlarning bir holatda yig'ilgan holida, boshqa holatda esa qismlarga bo'lingan holida etkazib berilishi ularni aynan bir xil tovarlar tarzida ko'rib chiqishni istisno eta olmaydi.

Agar tovar baxolanayotgan tovar bilan ayni bir mamlakatda ishlab chiqarilmagan bo'lsa, unda u baxolanayotgan tovar bilan aynan bir xil tovar deb hisoblanmaydi.

Turli shaxslar ishlab chiqargan tovarlar faqat deklarantlarda baxrlanayotgan tovarlarni tayyorlagan shaxs ishlab chiqargan aynan bir xil tovarlar xaqida ma'lumotlar bo'lmasa, shunday holdagina aynan bir xil tovarlar deb hisoblanishi mumkin.

Agar tovarning loyihalaniishi, tajriba-konstruktorlik ishlari, badiiy bezalishi, dizayni, eskizlari, chizmalari va shunga o'xshagan ishlari O'zbekiston Respublikasida bajarilgan bo'lsa, u aynan bir xil tovar deb hisoblanmaydi.

Agar tovarlar quyidagi shartlarga muvofiq kelsa, xuddi shuningdek tovarlarga doir bitim narxi bojxona qiymatini belgilash uchun baza sifatida qabul qilinadi:

- a) O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kelish uchun sotilgan bo'lsa;
- b) baxolanayotgan tovarlar bilan ayni bir vaqtda yoki ular olib kelinishiga qadar 90 kundan ko'p bo'lmagan vaqtda olib kelingan bo'lsa;
- v) taxminan baxolanayotgan tovarlar olib kelingan miqdorda va (yoki) huddi shuningdek tijoratchilik shartlari asosida olib kelingan bo'lsa.

Bunday usulni qo'llashda bojxona organlari imkoni boricha aynan bir xil tovarlarning baxolanayotgan tovarlar bilan bir xildagi tijoratchilik shartlari asosida va ko'prok ana shuncha miqdorlarda sotilishidan foydalanishi lozim. Bunga o'xshagan sotish xollari aniqlanmaganida aynan bir xil tovarlarning quyidagi uchta shartdan biriga muvofiq xolda sotilishi, xolidan foydalanishi mumkin:

- a) bir xildagi tijoratchilik shartlari asosida, biroq boshqa miqdorlarda sotilishi;
- b) turlicha tijoratchilik shartlari asosida, biroq ko'prok ayni bir xildagi miqdorlarda sotilishi;
- v) turlicha tijoratchilik shartlari asosida va turlicha miqdoriy omilga ko'ra sotilishi.

Import qilinadigan aynan bir xil tovarlarga doir bitimning shu tarzda belgilangan qiymati baxolanayotgan tovarlar uchun bojxona qiymatini anglatadi.

Bunda shuni esda tutish kerakki, tijorat shartlari yoki miqdorlarida farqlar bo'lganida o'zgartirish kiritish uchun bunday o'zgartirishning uning maqsadga muvofiqligi va aniqligini shubxasiz darajaga etkazadigan dalillarning ko'payishiga yoki kamayishiga olib kelishiga doir omil shart bo'lib hisoblanadi. Ishlab chiqaruvchining turli shartlar va turli miqdorlarga tegishli narxlarni o'z ichiga oladigan amaldagi preyskurantlari ana shunday ob'ektiv dalillar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Masalan, baholanayotgan import qilingan tovarlar 10 ta birlikdan iborat guruhni tashkil etadi, bojxona organi va deklarant ixtiyorida mavjud bo'lgan aynan bir xil import qilingan tovarlarga doir bitimning yagona qiymati esa 500 ta birlikning sotilishiga tegishlidir. Bunda shu narsa e'tirof etilganki, sotuvchi miqdor uchun chegirmalar taqdim qiladi. Bunda talab etiladigan o'zgartirish sotuvchi preyskuranti va 10 ta birlikning sotilishiga doir narxdan foydalanish yordamida amalga oshirilishi mumkin. Bu preyskurantdagi narx-navoning ishonchligi va boshqa miqdorlardagi sotishlarga ham asoslanib tuzilganligini xisobga olib sotuvning 10 talik birliklardagi miqdorlar bilan sotilishi lozimligini anglatmaydi. Bunday ob'ektiv mezon bo'lmaganida bojxona qiymatini 2-usulga ko'ra belgilab bo'lmaydi.

Bunday o'zgartirish ham deklarant tomonidan haqiqatan ham hujjatlar asosida tasdiqlangan ma'lumotlar orqali amalga oshirilishi lozim.

Masalan, SVED tipidagi kir yuvish mashinasi Shvetsiyadan oluvchi X tomonidan bepul import qilinadi. Xuddi shunday turdagi mashina xaridor Y tomonidan AqShdan savdo bitimi natijasida import qilinadi.

A) etkazib beruvchi bepul etkazib berish oluvchi (shvetsiya) sved tipidagi kir yuvish (x) mashinalari (10 dona)

B) sotuvchi xuddi shuningdek tovarni etkazib xaridor (aQsh) berish bo'yicha savdo bitimi (100 dona) (y) bojxona qiymatiq 10000 aqsh dollari.

a) tovar uchun 1 -usulni qo'llash mumkin emas, chunki olib kelish uchun savdo bitimi asos bo'lmagan. b) tovarning bojxona qiymatini belgilash uchun 1-usul qo'llanilgan. Oluvchi X va xaridor Y olib kelgan kir yuvish mashinalari aynan bir xil tovarlar hisoblanadi. b) tovar uchun bojxona qiymati belgilanganligi sababli uni bepul etkazib berishlar bo'lgani xolda ularni tovarlar miqdoriga qarab zarur o'zgartirishlar qilgan tarzda 2-usul bo'yicha baholash uchun jalb etish kerak bo'ladi.

Mabodo ushbu usulni qo'llashda aynan bir xil tovarlarga doir bitimning birdan ortiq, narxlari aniqlansa, unda import qilinadigan tovarlarning bojxona qiymatini belgilash uchun bunday narxlarning eng pastkisi (kami) qo'llaniladi.!

7.4. O'xshash tovar yuzasidan o'tkazilgan bitim qiymatiga qarab bojxona bahosini chiqarish usuli

O'xshash tovarlar deganda, garchi xamma jixatlariga kura bir xil bulmasa-da, lekin bir-biriga uxshash xususiyatlarga ega va baxolanayotgan tovarlar kabi funktsiyalarni bajarishga va tijorat jixatdan birini biri bilan almashlashga imkon beradigan uxshash tarkibiy kismalaridan iborat bulgan tovarlar tushiniladi.

Tovarlarni bir-biriga uxshashligini belgilashda quyidagi jixatlar xisobga olinadi:

- sifati, tovar belgisining mavjudligi va bozordagi kadri;
- kaysi mamlakatda ishlab chikarilganligi;
- ishlab chikaruvchisi.

Uxshash tovarlarga doir bitim narxi buyicha bojxona kiymatini belgilashning 3-usulidan foydalanishda 2-usulni kullashdagi kabi koidalar kullaniladi.

Masalan, bir-biriga uxshagan bulimli doiradagi rezina pokrishkalar bir mamlakatda joylashgan ikkita turli ishlab chikaruvchilardan import kilinadi. Xar bir ishlab chikaruvchining uz savdo markalaridan foydalanishiga karamasdan rezina pokrishkalar bir xildagi standartlar, sifati ga ega, import kiluvchi mamlakatning avtomobi sanoatida bir xildagi e'tiborga sazovor va talabga egadir.

Ana shunday ma'lumotlar asosida quyidagicha xulosalar chikarilishi mumkin:

a) ushbu rezina pokrishkalar turli savdo markazlariga egaligi sababli ular ayni bir xil tovarlar sifatida kurib chikilishi mumkin emas;

b) shu bilan birga, garchi pokrishka ma'lumotlari xamma jixatlariga kura bir xil bulmasa-da, baribir ular bir-biriga uxshagan xususiyatlarga va tarkibiy materiallarga egaki, bu ularning bir xildagi funktsiyalarni bajarishiga imkon beradi. Tovarlarni bir xildagi standartlarni xisobga olib bajarilgani, sifati va bozordagi shchadri jixatidan bir xilligi va savdo markasiga egaligi sababli ularni uxshash tovarlar sifatida kurib chiqish kerak buladi.

Deklarant 3-usulni kullanishda uxshash tovarlarni imkoni boricha baxolanayotgan tovarlar bilan bir xildagi tijorat shartlari asosida va taxminan shunchalik mishchdordagi sotilishiga doir axborotdan foydalanishi lozim. Bunday turdagi sotish xollari aniklanmaganida uchrab turadigan va quyidagicha uchta shartdan biriga muvofik keladigan uxshash tovarlar sotilishidan foydalanish mumkin:

a) xuddi shunday tijoratchilik shartlari asosida, biroq turli mikdorlarda sotilishi;

b) turlicha tijoratchilik shartlari asosida, biroq taxminan bir xildagi mikdorlarda sotilishi;

v) turlicha tijoratchilik shartlari asosida va turli mikdorlarda sotilishi.

Ana shu shartlarni kaysidir biriga kura sotilish variantini tanlagach quyidagi tegishli variantlarga tugri keladigan omillar buyicha uxshash tovarlarning bojxona kiymatiga uzgartirish kiritish kerak buladi:

a) fakat mikdoriy omillarga kura;

b) fakat tijoratchilik shartlariga tegishli omillarga kura;

v) tijoratchilik shartlariga tegishli omillar va mikdoriy omillarga kura.

Import kilinadigan uxshash tovarlarga doir bitimning uzgartirishlar xisobga olib belgilangan kiymati baxolanayotgan tovarlar uchun bojxona kiymati xisoblanadi.

Uzgartirishlarga nisbatan kuyiladigan talablar 2-usulga doir uzgartirishlarga kuyiladigan talablar singari buladi. Misolni kurib chikamiz.

a) Etkazib beruvchi (Shvetsiya) (R)	Bepul etkazib berish	Oluvchi (kafolat xisobiga)
	“SVED” kir yuvish mashinasi 10 dona (etkazib berish vakti 01.01.98y.)	
b) Sotuvchi (AKSh)	Uxshash tovarlarni etkazib berish buyicha savdo bitimi “Alfa” manshinasi 1000 dona; Bojxona kiymati q 100000 AKSh dollari (etkazib berish vakti 05.10.97y.)	
v) Sotuvchi uxshash tovarni etkazib berish buyicha savdo bitimi “Beta” kir yuvish mashinasi - 20 dona;	Bojxona kiymati q 1800 AKSh dollari (etkazib berish vakti 20.11.97y.)	
g) Sotuvchi (Germaniya)	Uxshash tovarni etkazib berish buyicha savdo bitimi “Gamma” kir yuvish mashinasi - 15000 dona; Bojxona kiymati q 15000 AKSh dollari (etkazib berish vakti 25.12.97y.)	

Ushbu xolda ayni bir xil tovarlar takdim etilmagan, tunki tovarlar turli savdo markasiga va tashki bezatilishi jixatidan printsiptial farqlarga ega. Bu urinda gap bir xildagi xususiyatga ega va bir xildagi materiallardan tayyorlangan uxshash tovarlar xakida boryapti. Savdoda ular uzaro bir-birining urnini almashlashi mumkin.

b, v, g bandlari ostida keltirilgan tovarlar 1-usulga kura belgilangan bojxona kiymatiga ega.

a) tovar uchun 1-usulni kullash mumkin emas, chunki sotib olish fakti yuk. 2-usul xam kullanilishi mumkin bulmaydi, chunki aynan bir xil tovarlarning bojxona kiymati yuk. Shunday kilib, bunday xolda 3-usul kullanilishi kerak buladi. b, v, g tovarlari uchun bojxona kiymati belgilanganligi sababli uni a) tovar uchun bepul etkazib berish uchun asosiy xisob-kitob bazasi sifatida kullanilishi mumkin.

Birok ushbu xollarda uxshash tovarlarga doir 3 ta eng past narxlisini tanlash zarur. Bu xolda v) variantdagi etkazib berish eng makbuli bulishi mumkin, chunki tovar birligining narxi 90 AKSh dollaridan iborat bulgan edi. Shunday kilib, zarur uzgartirishlar amalga oshirilgach, v) tovarning bojxona kiymatidan a) tovarni baxolash uchun foydalanish kerak buladi.

Mabodo deklarantda aynan bir xil va uxshash tovarlarning bojxona kiymati xakidagi axborot mavjud bulmasa, unda baxolashning boshka usullariga utish lozim buladi.

7.5. Qiymatlarni chegirib tashlash asosida bojxona bahosini chiqarish usuli

4-usul buyicha bojxona baxosini chikarish uchun baxolanadigan, aynan bir xil yoki uxshash tovarlar Uzbekiston Respublikasining ichki bozoridagi dastlabki xolati uzgartirilmasdan sotiladigan sotish narxi bojxona qiymatini belgilash uchun asos kilib kabul kilinadi.

Kiymatni chegirib tashlash asosida baxolash usulidan foydalanishda tovar birligining baxolanadigan, aynan bir xil yoki shunga ixshash tovarlar Uzbekiston Respublikasi xududida sotuvchiga boglik bulmagan xaridor tomonidan olib kelish sanasidan 90 kun ichida eng kup guruxlar buyicha sotiladigan narxi baza sifatida kabul kilinadi.

Bojxona qiymatini ichki narx asosida xisoblash mumkin bulishi uchun undan fakat ichki bozorga xos bulgan elementlari, ya'ni ushbu tovarlar importidan keyin amalga oshirilgan xarajatlarni chegirib tashlanishi zarur.

Konunning 21-moddasiga muvofik sotiladigan tovar birligi narxidan kuyidagi xarajatlar chegirib tashlanadi:

a) vositachilik xaki tulashga kilingan xarajatlar, foydaga kuyiladigan odatdagi ustamalar va olib kelingan bir xil klassdagi va turdagi tovarlarni Uzbekiston Respublikasida sotish bilan boglik umumiy xarajatlar;

b) tovarlar olib kirish yoki sotish munosabati bilan Uzbekiston Respublikasida tulanishi lozim bulgan import bojlari, soliklar, yigimlar va tulovdlar summasi;

v) Uzbekiston Respublikasida transportda tashish, sugurtalash, yuklash va tushirish uchun kilingan xarajatlar.

Ichki bozordagi tovarlarning sotilishi narxini tanlashda kurib chikiladigan tovarlarning import kilinganidan sung birinchi tijorat darajasidagi sotib olinishidan, ya'ni import kilingan tovarlarning dastlabki kayta sotilishidan foydalanish lozim.

Bojxona qiymati belgilanishi lozim bulgan tovar guruxini tanlash uchun misollarni kurib chikamiz.

Sotish xajmi mikdor	Bir.Birlik narxi	Sotishlar uchun ushbu narx buyicha		
		sotilgan		umumiy
1-10 ta birlik	100	3 ta birlikdan	5 ta sotish 5ta birlikdan 10 ta sotish	65
11-25 ta birlik	95	11 ta birlikdan	5 ta sotish	55
25 dan ortik birlik	90	30 ta birlikdan 50 ta birlikdan	1 ta sotish 1 ta sotish	80

Bir narx buyicha sotilgan tovarlarning eng kup mikdori 80 tani tashkil etadi, shunday kilib, eng kup jamlangan guruxdagi tovar birligi narxi 90 ta birlikni tashkil kiladi.

Bojxona qiymatini aniklash uchun tovarning sotish narxidan 6.3-bandda kursatilgan, tovar birligiga tugri keladigan xarajatlarning bir kismini chikarib tashlash kerak buladi. Masalan, bu, aytaylik, 18 pul birligi - savdo ustamasi, 5,4 pul birligi - bojxona bojlari va soliklar, 0,6 pul birligi - transport xarajatlari bulsin. Uzbekiston

Respublikasi xududida amalga oshirilgan va tovar birligiga tugri keladigan barcha xarajatlarning jami summasi 24 pul birligini tashkil etadi. Tovar birligi narxi -90 dan 24 pul birligini chikarib tashlash kerak. Shunday kilib, tovar birligining bojxona kiymati 66 pul birligidan iborat buladi. Bojxona kiymatini olib kelinadigan tovarlarni soniga uzgartirib, baxolanayotgan tovarlar guruxining bojxona kiymatini belgilash mumkin.

4-usul buyicha bojxona kiymatini aniklash maksadida foydalanish uchun tovar birligi narxini belgilashda import kilinadigan mamlaktda sotuvchiga Konunning 21-moddasida nazarda tutilgan elementlarning tovarlar ishlab chikarilishi va ularning import kilinadigan mamlaktga eksportga sotilishi munosabati bilan foydalanishi uchun bevosita yoki bilvosita bepul yoki kamaytirilgan narx buyicha etkazib berishni amalga oshiradigan shaxsga kandaydir sotilishi e'tiborga olinmasligi kerak.

Ichki bozorda sotilgan tovarlarni tanlashda bir klass yoki turdagi tovarlar kurib chikiladi. Ushbu xolda 4-usulning kullanilishi uchun baxolanayotgan tovarlar ishlab chikarilgan mamlakt va boshka mamlaktlardan chikkan tovarlar xam kurib chikilishi mumkin.

4-usul maksadlari uchun "eng yakin sana"ni belgilashda import kilinadigan tovarlar yoki aynan bir xil yoki uxshash import kilingan tovarlarning tovar birligi narxini belgilash uchun etarli mikdorda sotilishi amalga oshiriladigan sana ana shunday sana buladi.

Konunning 21-moddasida belgilanganidek, baxolanayotgan, aynan bir xil yoki uxshash tovarlarning ichki bozorda ularni olib kelish paytidagi kabi xolatida sotilishi xollari bulmaganida deklarantning iltimosiga kura kayta ishlashdan utgan tovar birligining narxi, kushilgan kiymati va 6.3-bandga muvofik chegirib tashlanadigan xarajatlarga doir tuzatishlar kilingani xolda kullanilishi mumkin.

Bunda keyinchalik kayta ishlash jarayonida kushilgan kiymatdan chegirmalar obektiv va bunday ish kiymatiga nisbatan mikdoriy belgilanadigan ma'lumotlarga aoslanishi lozim. Sanoatda kabub kilingan formulalar, kurilish usullari va ishlab chikarishning tegishli tarmoklaridagi boshka amaliyot xisob-kitoblar negizini tashkil etishi lozim.

Odatda, 4-usul import kilingan tovarlar kayta ishlash natijasida uzining boshkalari bilan bir xilligini yukotadigan xollarda kullanilmaydi. Birok shunday vaziyatlar xam bulishi mumkinki, garchi import kilingan tovarlarning boshkalari bilan bir xilligi yukotilgan bulsa-da, kayta ishlash jarayonida kushilgan kiymati unchalik kiyinchiliklarsiz anik belgilash mumkin buladi. Boshka tomondan esa shunday xollar xam buladiki, import kilingan tovarlar uzining boshkalari bilan bir xilligini saklab koladiyu, birok import kilingan mamlakatda tovarlarda shunday bir unchalik jiddiy bulmagan elementi bunyod etib, bunda ushbu baxolash usulidan foydalanish uzini oklamaydi. Yukorida bayon kilinganlar sababli bu xildagi xar bir vaziyat xar bir xolda aloxida tarzda karorlar u yoki boshka vaziyatning aniq xolatlariga muvofik kabul kilinishi lozim.

7.6. Qiymatlarni qo'shish asosida bojxona bahosini chiqarish usuli

Kiymatlarni kushish asosida bojxona bahosini chikarish usulidan foydalanilganda, tovarning:

a) baxolanayotgan tovarning ishlab chikarish munosabati bilan tayyorlovchi tomonidan sarflangan materiallar kiymatini va boshqa xarajatlarni;

b) ayni bir turdagi tovarlarni olib chikiladigan mamlakatdan Uzbekiston Respublikasiga sotishga xos bulgan umumiy xarajatlarning, shu jumladan, Uzbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan utish joyigacha transportda tashib keltirish, yuklash va tushirish, sugurtalash xarajatlarini;

v) aynan yoki bir xil uxshash tovarlarni Uzbekiston Respublikasiga etkazib berish natijasida eksportyor tomonidan odatda olinadigan foydani kushgan xolda chikariladigan baxosi bojxona kiymatini belgilash uchun asos sifatida kabul kilinadi.

Bu usulga kura bojxona kiymati fakat Uzbekiston Respublikasidan tashkarida olish mumkin bulgan axborot asosida belgilanadi. Odatda, tovarlarni ishlab chikaruvchi Uzbekiston Respublikasi yurisdiksiyasidan tashkarida buladi. Shu sababli 5-usulning kullanilishi odatda shunday shartlar bilan cheklangan buladiki, ularga kura xaridor bilan sotuvchi uzaro boglangan buladi va ishlab chikaruvchi Uzbekiston Respublikasining bojxona organlariga ishlab chikarish xarajatlari xakidagi zarur ma'lumotlarni takdim etish va keyinchalik utkazilishi lozim bulgan ularni tekshirilishini engillashtirishga tayyor buladi.

Tovarni ishlab chikarishni bojxona kiymatini belgilash maksadida takdim etgan axborot uning mamlakatida Uzbekiston Respublikasi vakillari tomonidan ishlab chikaruvchining roziligi bilan va manfaatdor mamlakatlar xukumati etarli darajada vaktlirok xabardor kilinadi va u bunday tekshirishga nisbatan karshilik kilmaydi degan shartga kura tasdiklanishi mumkin.

Xarajatlar xakidagi ma'lumotlar baxolanayotgan tovarning ishlab chikarilishiga tegishli, ishlab chikaruvchi tomonidan yoki uning tomonidan takdim etiladigan ma'lumot asosida belgilanishi lozim. Bunday axborot ishlab chikaruvchining tijoratga oid xisobotlarida, bunday xisobotlar tovarlar ishlab chikarilgan mamlakatda kabul kilinadigan xisobga olishning umumiy kabul kilingan koidalariga muvofik keladi degan shart bilan asos topgan bilishi kerak.

Xarajatlar, shuningdek, Konunning 18-moddasida nazarda tutilgan elementlar kiymatini, ya'ni 1-usulni kullashda xisobga olinadigan xarajatlarni xam uz ichiga olishi kerak. Ular shu bilan birga yana import kilinadigan tovarlarning ishlab chikarilishi munosabati bilan xaridor tomonidan sotuvchiga bevosita va bilvosita etkazib berilgan xar kanday elementning lozim darajada tasdiklangan kiymatini xam kamrab olishi lozim. Import mamlaktida bajarilgan elementlar kiymati fakat ana shu elementlarni ijro kiluvchi amalga oshirgan xak tulash doirasidagina kiritilishi lozim. Shuni esda tutish kerakki, kiymatlarni kushish usuli bilan bojxona bahosini aniklashda xech kanday xarajatlar yoki elementlar kiymati ikki marta xisobga olinishi mumkin emas.

Taqdim etilgan ma'lumotlarni shuni kayd kilish kerakki, "foyda va xarajatlar mikdori" bir butun sifatida kurib chikilishi lozim. Bu shuni anglatadiki, agar biron-bir aloxida xolda ishlab chikaruvchi foydasi mikdori unchalik katta bulmasdan, uning umumiy xarajatlari yukori bulsa, unda uning birgalikda olingan foydasi va umumiy

xarajatlari baribir odatda shunday sinfdagi yoki turdagi tovarlar sotilishida aks etadigan bunday kursatkichlarga muvofik kelishi mumkin. Bunday vaziyat masalan, maxsulot import mamlakatida bozorga chikadigan va ishlab chikaruvchi ushbu bozorni uzlashtirish bilan boglik yukori umumiy xarajatlarini kisman shuning xisobiga koplash niyatida foydaning nol darajasi yoki undan past darajani kabul kiladigan xolda vujudga kelishi mumkin. Agar ishlab chikaruvchi import kilinadigan tovarlarni sotishda u aloxida tijoratchilik xolatlarini okibatida foyda olishini kursata olsa, unda uning foydaning amaldagi kursatkichlarini oklash uchun jiddiy tijoratga doir dalillari mavjud bulib, uning narxlarga oid siyosati sanoatning ushbu tarmogidagi oddiy narx siyosatini aks ettirishi sharti bilan bunday kursatkichlarni e'tibor uchun kabul kilish kerak buladi. Bunday vaziyat, masalan, ishlab chikaruvchilar talabning kutilmagan tarzda pasayib ketishi natijasida narxlarni pasaytirishga majbur bulishganida yoki ular tovarlarni import mamlakatida ishlab chikariladigan tovarlar toifasini tuldirish tartibida sotadigan va uzining rakobatga bardoshlilikini saklab kolish maksadida kam foydaga rozi buladigan xolda vujudga kelishi mumkin. Ishlab chikaruvchining uzi beradigan foyda va umumiy xarajatlar xashchidagi ma'lumotlar ishlab chikaruvchilar eksport mamlaktida tovarlarni import mamlakatiga olib chikish uchun amalga oshiradigan, baxolanayotgan tovarlar sinfdagi yoki shu turdagi tovarlarning sotilishidagi kursatkichlarga muvofik kelmaganida foyda va umumiy xarajatlar mikdori ishlab chikaruvchi tomonidan yoki uning tomonidan takdim etiladigan ma'lumotlardan boshka ishonchli ma'lumotga asoslanishi mumkin.

Kiymatlarni kushish usuliga kura bojxona kiymatini belgilash maksadlari uchun ishlab chikaruvchi tomonidan yoki uning nomidan takdim etiladigan ma'lumotdan boshka axborot foydalanilganida import kiluvchi mamlakatning bojxona organlari, agar import kiluvchi bu xakda iltimos kilsa, bunday axborot manbai, foydalanilgan ma'lumotlar va ularga asoslangan xisob-kitoblar xakida unga xabar kilishi lozim.

“Umumiy xarajatlar” atamasi 7.1.a-bandga kiritilmagan tovarlarning ishlab chikarilishi va eksportga sotilishiga doir bevosita va bilvosita xarajatlarni kamrab olishi kerak.

Mabodo import kilinadigan tovar uchun shu paytgacha kullanilgan barcha usullar bojxona kiymatini belgilashga olib kelmasa, unda xorijli ishlab chikaruvchi takdim etgan kalkulyatsiya xujjatlari asosida bojxona kiymatini belgilash imkoniyati xam mavjud bulib, bunday kiyamat, masalan, material uchun xarajatlar, umumiy (kushimcha) xarajatlar, daromad, olib kelinadigan tovarlarning xiso-kitob kilingan kiyamat usuli buyicha bojxona kiymati kabi elementlarni uz ichiga olishi lozim. Bepul etkazib berish uchun 1-usuldan 4-usulgacha bulgan baxolash usullari istisno kilinadi (savdo bitimlarini yukligi, bir xildagi tovarlar uchun bojxona kiymatining yukligi, import kilinadigan mamlakatning ichki bozorida sotuvning yukligi). Bojxona olib kelinadigan tovarning bojxona kiymatini ishlab chikaruvchi takdim etgan kalkulyatsiya xujjatlari asosida xisoblab chikishi mumkin. Mabodo shubxa paydo bulsa, ishlab chikaruvchidan uning roziligi bilan va 7.2-bandning 2-kismida nazarda tutilgan shartlarga rioya kilingani xolda tekshirib kurish kerak buladi.

7.7. Rezerv usul

Mabodo bojxona qiymati deklarant tomonidan kursatilgan beshta usulni izchillik bilan kullash natijasida belgilanishi mumkin bulmasa yoki bojxona organlari dalillari asosida bojxona qiymatini belgilashning ushbu beshta usulini kullash mumkin emas deb xisoblansa, unda baxolanayotgan tovarlarning bojxona qiymati kuyida keltiriladigan talablar doirasida 1-5-baxolash usullarini bir muncha kayishqoqlik bilan kullanish yo'li orkali belgilanadi va asoslanadi.

Rezerv usulini kullashda bojxona organlari deklarantga uzlarining ixtiyorida mavjud bulgan narxlarga oid ma'lumotlarni takdim kiladilar.

Kuyidagi 6-usulga kura bojxona qiymatini belgilash uchun baza sifatida kullanilishi mumkin emas:

- a) Uzbekiston Respublikasida ishlab chikarilgan uxshash tovarning sotuv narxi;
- b) ikki va undan ortik mukobil qiymatlarning eng yukorisi;
- v) tovarning olib chikilgan (eksport kilingan) mamlakat ichki bozoridagi baxosi;
- g) olib chikilgan (eksport kilingan) mamlakatdan uchunchi mamlaktlarga etkazib berilgan tovarning baxosi;
- d) eng past bojxona qiymatlariga, shuningdek, tovarlarning uzboshimchalik bilan kuyilgan yoki uz tasdigini topmagan soxta qiymatlari.

6-usulga kura belgilangan bojxona qiymati ilgari belgilangan bojxona qiymatlariga imkoni boricha maksimal tarzda asoslanishi lozim.

6-usul doirasida kullaniladigan baxolash usullari 6-usulning maksadlari va koidalariga muvofik tarzda yul kuyiladigan tarzda kayishkoklik bilan kullanadigan 1-5- usullaridan iborat bulishi kerak.

Kuyidagilar tartibga kura belgilangan usullarni kullanishda yul kuyilishi mumkin bulgan okilona kayinkok yondashuviga ayrim misollar bula oladi:

a) aynan bir xil tovarlarga nisbatan kayishkoklik kuyidagilar yuzasidan yul kuyilishi mumkin.

- aynan bir xil tovarlarni olib kelish muddatlari, birok bojxona qiymatini belgilash uchun asos sifatida eksport kiluvchi mamlakatida boshka ishlab chikaruvchi tomonidan va bojxonada baxolanishi lozim bulgan tovarlarni eksport kiluvchi mamlakatdan boshka kaysidir uzga mamlakatda ishlab chikarilgan xuddi shuningdek import kilingan tovarlar kurib chikilishi mumkin;

- aynan bir xil import kilingan tovarlarning ilgari 4 va 5-usullarga kura belgilangan bojxona qiymatidan foydalanish;

b) uxshash tovarlarga nisbatan kayishkoklik kuyidagilar yuzasidan yul kuyiladi:

- uxshash tovarlarning olib kelinishi muddatlariga nisbatan;

- bojxonada baxolanishi lozim bulgan tovarlarni eksport kiluvchi mamlakatdan boshka kaysidir uzga mamlaktda ishlab chikarilgan shunga uxshagan import kilingan tovarlar shunga uxshash tovarlarning bojxona qiymatini belgilash uchun asos sifatida foydalanilganida;

- uxshash import kilingan tovarlarning ilgari 4 va 5-usullarga kura belgilangan bojxona qiymatidan foydalanish;

v) 4-usulga nisbatan tovarlarning ichki bozorda sotilishi muddatlari xakidagi, shuningdek, ularning kay xolda import kilingani (ya'ni, muayyan kayta ishlashga yul kuyilishi) xakidagi talablarning kayishkoklik bilan talkin etilishiga yul kuyilishi mumkin.

6-usulni kullashda xujjatlar orshchali tasdiklashga nisbatan talablar, shuningdek, boshka usullarga nisbatan kuprok kayishkoklikka yul kuyadi: jaxon narxlari, ichki bozordagi narxlar buyicha axborot bildirgichlaridan foydalanish; komission ragbatlantirish xaklari, chegirmalar, foyda, transport tariflari va shu kabilarning umumiy kabul kilingan darajalari xakidagi statistik ma'lumotlardan foydalanish. Bunda baxolanayotgan tovarlarning etkazib berilishi shartlarini xisobga olgan xolda ma'lumotlar albatta tegishli ravishda uzgartirilishi lozim.

Tayanch so'z va iboralar

1. Bojxona qiymati
2. Bojxona bahosi
3. Bojxona bahosini aniqlash usullari
4. Bitim qiymati
5. Aynan bir xil tovar
6. O'xshash tovar
7. Qiymatlarni chegirish
8. Qiymatlarni qo'shish
9. Rezerv usul

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Bojxona qiymati deganda nimani tushunasiz?
2. Bojxona qiymatini belgilashning qanday usullari bor?
3. Olib kiriladigan tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab bojxona bahosini chiqarish usuli mohiyati nimalardan iborat?
4. Aynan bir xil tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab baholash usuli deganda nimani tushunasiz?
5. O'xshash tovar yuzasidan o'tkazilgan bitim qiymatiga qarab bojxona bahosini chiqarish usuli qanday usul?
6. Qiymatlarni chegirib tashlash asosida bojxona bahosini chiqarish usuli qanday usul?
7. Qiymatlarni qo'shish asosida bojxona bahosini chiqarish usuli deganda nimani tushunasiz?
8. Rezerv usul qanday paytlarda qo'llaniladi?

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 1,2,4,9,15,19,24.

Qo'shimcha adabiyotlar: 30,31,38,45,49,50,51.

8-mavzu: Bojxona qonunchiligini buzganlik uchun javobgarlik (2 soat)

8.1. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jismoniy va yuridik shaxslar javobgarligi

Kontrabandaga bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzishlarga va O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlarga tegishli soliqlar va boshqa majburiy boj to'lovlarini to'lashdan bosh tortishga qarshi kurash funktsiyasi O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarining asosiy funktsiyalaridan biri ekanligi qonun bilan mustahkamlangan. Yuqorida aytib o'tilgan funktsiya bilan qonun hujjatlari tomonidan huquqni muhofaza qilish organlari sirasiga kiritilgan bojxona organlarining mavqeini ham belgilab berilishi o'z funktsional vazifalarini hal etishda bojxona organlarining huquqini kengaytiradi. Bojxona organlari bojxona bilan bog'liq huquqbuzarliklarga qarshi kurash vazifasini hal etib, bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishiga barham berish maqsadida huquqiy majburlash, sanksiya usullarini qo'llaydilar.

Bojxona bilan bog'liq huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikka tortish sohasida O'zbekiston Respublikasi bojxona organlarining huquqni qo'llash amaliyoti O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining IX va X bulimlari qoidalariga bilan qonuniy tartibga solinadi. Ushbu qoidalar asosida bojxona haqidagi qonunlar buzilganligi uchun ta'sir ko'rsatish choralariga tegishli masalalar bo'yicha normativ baza shakllanadi.

Bojxona kodeksida bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi tushunchasiga keng izoh berilgan. Bojxona kodeksida va O'zbekiston Respublikasining bojxona qonun hujjatlarida belgilangan bojxona qoidalariga rioya etmaslik bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi deb hisoblanadi.

Aytib o'tilgan moddaga binoan bojxona qonunlarining buzilishi Bojxona kodeksi, «Boj tarifi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, O'zbekiston Respublikasining bojxona ishi to'g'risidagi boshqa qonun hujjatlari va O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bilan belgilangan O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlar va transport vositalarining bojxona nazorati va bojxona rasmiylashtiruv (shu jumladan bojxona rejimlari) tartibiga, bojxona to'lovlarini to'lashga, bojxona imtiyozlari berish va ulardan foydalanishga tajovuz qiluvchi shaxslarning huquqqa zid tusdagi hatti-harakati yoxud harakatsizligidir. Buning uchun (ya'ni, ularning huquqqa zid hatti-harakati yoki harakatsizligi uchun) Bojxona kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun javobgarlik sub'ektlarini aniqlashda shuni nazarda tutish kerakki, quyidagi O'zbekiston Respublikasi shaxslari ham, xorijiy shaxslar ham ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin:

- a) fuqarolar (ular huquqbuzarlik sodir etilgan paytda o'n olti yoshga to'lganda);
- b) mansabdor shaxslar (agar ular huquqbuzarlik sodir etgan paytda ularning xizmat vazifalariga Bojxona kodeksi va O'zbekiston Respublikasining bojxona ishi bo'yicha qonun hujjatlari talablari bajarilishini ta'minlash kirsam);

v) yuridik shaxslar (mulkchilik shakllaridan qat'i nazar korxonalar, tashkilotlar, muassasalar);

g) yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar.

O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining 15-bo'limi 134-172-moddalarida bojxona haqidagi qonunlar buzilishi turlari va ular buzilganligi uchun javobgarlik belgilangan.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzgan fuqarolar va mansabdor shaxslar ma'muriy javobgar bo'ladilar, ularning qilmishlarida jinoyat alomatlari bo'lgan taqdirda esa, jinoiy javobgarlikka tortiladilar.

Huquqni buzuvchi (jismoniy shaxs) bilan bojxona organi (yuridik shaxs) o'rtasida o'zaro munosabatlar paydo bo'lganda, huquq buzish mavzusi esa fuqaroga tegishli tovar bojxona qoidalarining buzilishi fuqaro tomonidan sodir etilgan deb tavsiflanadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun shaxslardan bojxona organi tomonidan faoliyatning muayyan turini amalga oshirish uchun berilgan litsenziya yoki malaka attestati chaqirib olinishi mumkin.

Mansabdor shaxslar, agar ular tomonidan huquqni buzish sodir etilishi paytida Bojxona kodeksi, shuningdek boshqa qonun hujjatlarida belgilangan talablar bajarilishini ta'minlash ularning xizmat majburiyatlariga kirsa, bojxona qoidalari buzilganligi uchun javob beradi.

Yuridik shaxslar va yuridik shaxsni tashkil etmagan holda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan shaxslarga nisbatan Bojxona kodeksining 134-172-moddalarida nazarda tutilgan bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun jarimalar, bojxona organi tomonidan faoliyatning muayyan turini amalga oshirish uchun berilgan litsenziya yoki malaka attestatini chaqirib olish, bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi quroli yoki bevosita ashyosi hisoblangan tovarlar va transport vositalari musodara qilinishi qo'llaniladi.

Korxonalar va tashkilotlar xodimlari tomonidan ular o'z xizmat vazifalarini bajarishi chog'ida sodir etilgan bojxonaga oid qonun hujjatlarining buzilishi, ya'ni korxonalar yoki fuqaro (yukni oluvchi, jo'natuvchi, tashuvchi, saqdovchi)ning ishi bilan bog'liq hamda ularning manfaatlari yo'lida va tovarlari bilan sodir etilgan hatti-harakat korxonalar va tashkilot (yuridik shaxs) tomonidan sodir etilgan bojxona qoidalarining buzilishi sifatida tavsiflanadi. Ushbu holda yuridik shaxslar sifatida bojxona organi bilan korxonalar, tashkilot o'rtasida o'zaro munosabat paydo bo'ladi. Korxonalar, tashkilot yoki fuqaroga qarashli bo'lgan tovar qonunni buzish ashyosi hisoblanadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzgan shaxslardan tovarlar va transport vositalarini musodara qilish imkoniyati bo'lmagan taqdirda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ularning qiymati undiriladi.

Yuridik shaxslarni javobgarlikka tortish ularning mansabdor shaxslari va boshqa xodimlarini ular bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganligi uchun javobgarlikdan ozod etmaydi.

Yuridik shaxsning mansabdor shaxslari va boshqa xodimlarini kontrabanda uchun hamda bojxona ishi sohasida boshqa jinoyatlarni sodir etganlik uchun jinoiy

javobgarlikka tortish yuridik shaxsni bojxonaga oid qonun hujjatlarida nazarda tutilgan javobgarlikdan ozod etmaydi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun beriladigan jazo turlari. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun quyidagi jazolar beriladi (BK ning 132-moddasiga muvofiq):

1. Jarima. Jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishda aybdor shaxsdan davlat hisobiga pul undirishdir. Jarimaning miqdori ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtdagi, davom etayotgan ma'muriy huquqbuzarlik uchun esa huquqbuzarlik aniqlangan vaqtdagi belgilab qo'yilgan eng kam oylik ish xaqidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Tovarlar va transport vositalarining kiymatidan kelib chiqib hisoblanadigan jarima ko'rinishidagi jazoni belgilashda ana shu narsalar qiymati deganda huquqbuzarlik aniqlangan kunda ularning erkin (bozor) narxi tushuniladi.

2. Bojxona kodeksida nazarda tutilgan ayrim faoliyat turlarini amalga oshirish uchun bojxona organi tomonidan berilgan litsenziyani yoki malaka attestatini chaqirib olish. Litsenziya yoki malaka attestatini chaqirib olish bojxona omborlari, bojsiz savdo do'konlari, erkin omborlar, vaqtincha saqlash omborlariga, shuningdek bojxona brokeri, bojxona tashuvchisiga yoki bojxona rasmiylashtiruvchi mutaxassisiga ular tomonidan bojxona qoidalari buzilganligi uchun, agar ushbu huquqbuzarliklar ko'rsatib o'tilgan shaxslar tomonidan litsenziya yoki malaka attestati bilan nazarda tutilgan faoliyatni amalga oshirish munosabati bilan sodir etilgan bo'lsa qo'llanilishi mumkin.

3. Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishini sodir etish quroli yoki bevosita ashyosi hisoblangan tovarlar va transport vositalarini musodara qilish. Musodara qilish - bojxona qoidalari buzilishi ob'ekti hisoblangan tovarlar va transport vositalarining davlat mulkiga majburiy tekinga olib qo'yilishi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Bojxona kodeksining 132-moddasi 2 va 3-bandlarida nazarda tutilgan jazolar esa, ham asosiy, ham qo'shimcha jazo sifatida qo'llanilishi mumkin.

Yuridik shaxs yoki yuridik shaxsni tashkil etmagan holda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxs tomonidan bojxona haqidagi qonun hujjatlari bir necha marta buzilsa, har bir huquqbuzarlik uchun alohida jazo beriladi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jazo berilishi javobgarlikka tortilayotgan shaxslarni boj to'lovlarini to'lash na Bojxona kodeksida nazarda tutilgan boshqa talablarni bajarish majburiyatidan ozod etmaydi.

Bojxona organi tomonidan muayyan faoliyat turlarini amalga oshirish uchun berilgan litsenziya yoki malaka attestatini qaytarib olish hamda jarima ko'rinishida jazo belgilash bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzish holati aniqlangan kundan boshlab olti oydan kechiktirmay, lekin u sodir etilgan kundan boshlab uch yildan kechiktirmay byudjetga bojxona to'lovlarini to'lamaslik bilan bog'liq ishlar bo'yicha - besh yildan kechiktirmay qo'llanilishi mumkin.

Tovarlar va transport vositalarini musodara qilish ko'rinishidagi jazo bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzish sodir etilgan yoki aniqlangan vaqtdan hamda u asosiy yoki qo'shimcha jazo ekanligidan qati nazar qo'llaniladi.

Tovarlar va transport vositalarini g'ayriqonuniy olib o'tish kuni deb ularni O'zbekistan Respublikasi bojxona chegarasi orqali haqiqatda olib o'tilgan kun hisoblanadi.

8.2. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish tartibi bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan Bojxona kodeksiga muvofiq, Kodeksda tartibga solinmagan hollarda esa ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Bojxona organi mansabdor shaxsi tomonidan bojxona qoidalari buzilganligi belgilari aniqlanishi bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi haqida ish yuritilishiga asos bo'ladi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni yuritish vazifalari quyidagalar hisoblanadi: har bir ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama, to'liq va xolis aniqlash, uni qonun hujjatlariga muvofiq hal etish, chiqarilgan qaror ijro etilishini ta'minlash, shuningdek ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilishi sabablari va unga ko'maklashuvchi shart-sharoitlarni aniqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarni Konstitutsiyaga va O'zbekiston Respublikasi qonunlariga rioya qilish ruhida tarbiyalash, qonunchilikni mustahkamlash.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlarni yuritish quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

- bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishini aniqlash va ularga barham berish, birlamchi matsriallarni, huquqbuzarliklar to'g'risidagi xabarlarni tekshirish, aniqlangan fakt na huquq buzish holatlari, huquq buzuvchining shaxsini aniqlash, isbotlar to'plash va tekshirish bo'yicha protsessual harakatlarni yoritish, tekshirish materiallarini ko'rib chiqish va uning natijalari bo'yicha qaror qabul qilish;

- ish materiallarini ko'rib chiqishga tayyorlash;

- bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish;

- bojxona haqidaga qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlar buyicha qarorlar ijrosi;

- huquq buzishlarning oldini olish bo'yicha takliflar, axborot va xabarlar kiritish, ular sodir etilishiga ko'maklashuvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish hamda tartibga solishning boshqa chora-tadbirlari.

O'zbekiston Rsspublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiniig 276-moddasiga muvofiq ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishga oid dalillar har qanday faktik ma'lumotlardan iborat bo'lib, organlar (mansabdor shaxslar) shu ma'lumotlarga asoslanib ma'muriy huquqbuzarlik holati yuz bergan yoki bermaganligini, muayyan shaxsning uni sodir etishda aybdorligini va ishni to'g'ri ko'rib chiqish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarni qonunda belgilangan tartibda aniqlaydi.

Bu ma'lumotlar quyidagi vositalar: bojxona haqidagi konun hujjatlari to'g'risidagi bayonnoma, javobgarlikka tortilayotgan shaxsning tushuntirishlari, jabrlanuvchi guvohlarning ko'rsatmalari, ekspert xulosasi, ashyoviy dalillar, ashyo va hujjatlarni olib qo'yish to'g'risidagi tuzilgan bayonnoma, shuningdek boshqa materiallar bilan belgilanadi.

Bojxona xaqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni bojxona organining mansabdor shaxsi huquqbuzarlik aniqlangan joyda yoki yuqori bojxona organining ruxsati bilan huquqbuzarlik sodir etilgan joyda yuritadi.

Bojxona qoidalari buzilishi to'g'risidagi ishlarni yuritish uchun bir bojxona organidan boshqasiga berish masalalari ular uchun yuqori turuvchi O'zbekiston Respublikasi bojxona organi tomonidan hal etiladi.

O'zbekiston Respublikasining yuqori turuvchi bojxona organi bojxona qoidalari buzilishi to'g'risidagi har qanday ishni yuritish uchun o'ziga qabul qilishi yoki uni ushbu maqsadlar uchun O'zbekiston Respublikasining istalgan quyi bojxona organlariga berishi mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni yuritish u boshlangan kundan e'tiboran bir oy muddatdan kechikmay tugallanishi lozim.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni yuritish muddati zarur hollarda bojxona organining boshlig'i tomonidan yuridik shaxslarga va yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan shaxslarga nisbatan to'rt oygacha uzaytirilishi mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish materiallarida mavjud bo'lgan ma'lumotlar ish ko'rib chiqilgunga qadar oshkor qilinmaydi.

Quyidagi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ish yuritish boshlanmasligi, boshlangan ish esa to'xtatilishi kerak:

- 1) voqea yoki bojxona huquqbuzarligi tarkibi mavjud bo'lmaganda;
- 2) bojxona qoidalari buzilishi sodir etilgan paytda shaxs o'n olti yoshga to'lmaganda;
- 3) bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishini sodir etgan shaxs aqli butun bo'lmaganda;
- 4) shaxs zarur mudofaa yoki eng oxirgi chora holatida ish ko'rganda;
- 5) bojxona qoidalari buzilganligi uchun jazo qo'llash bartaraf etilgan taqdirda amnistiya chiqarilganda;
- 6) bojxona haqidagi qonunlar buzilganligi uchun javobgarlikni belgilovchi hujjat bekor qilinganda;
- 7) ishni ko'rib chiqish paytiga kelib, bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun jazo berish muddatlari tugaganda;
- 8) javobgarlikka tortiluvchi shaxsga nisbatan bir faktning o'zi bo'yicha jazo qo'llash to'g'risida qaror yoxud bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ishni to'xtatish haqida belgilangan tartibda bekor qilinmagan qaror mavjud bo'lganda, shuningdek o'sha bir faktning o'zi bo'yicha jinoiy ish mavjud bo'lganda;
- 9) unga nisbatan ish yuritish boshlangan shaxs vafot etganda.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilganligi fakti bo'yicha hamda zarur harakatlarni sodir etish paytida bojxona organining mansabdor shaxsi qonun hujjatlarida belgilanadigan shaklda bayonnomalar tuzadi. Bojxona haqidaga qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha bayonnomalarga to'plangan dalillar ko'shib qo'yiladi. Bojxona organining mansabdor shaxsi ish qonun hujjatlarida

belgilangan tartibda uzil-kesil hal etilgunga kadar dalillarning saqdanishini ta'minlash choralari ko'rish shart.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishini aniqlash va to'xtatish hamda dastlabki hujjatlarni tuzish (bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risida bayonnoma tuzish, tushuntirishlar olish, huquqni buzish quroli yoki bevosita buyumi hisoblangan ashyolar va hujjatlarni olib qo'yish, ularning saqlanishini ta'minlash, jarima undirish ta'minlanishi uchun buyumlarni olib qo'yish va boshqa harakatlar) bojxona postlarining operativ-inspektorlik tarkibi, kontrabandaga qarshi kurash, bojxona qoidalarini buzilishiga qarshi kurash bo'limi va surishtiruv xodimlari, shuningdek huquq buzilishini bevosita aniqlagan bojxona xizmatlarining boshqa bo'linmalari xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya qilinishini tekshirish va ma'muriy bayonnomalar tuzish huquqi berilgan bojxona organlarining mansabdor shaxslariga quyidagi lavozimlarda ishlovchi shaxslar tegishli bo'ladi:

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining boshqarmalari, bo'limlari boshliqlari, bosh, katta inspektorlari va inspektorlari hududiy bojxona xizmatlarining boshqarmalar, bo'limlar, bo'linmalar, bojxona postlari boshliqlari, bosh, katta inspektorlari va inspektorlari.

MJK ning 279-moddasi, O'zR BK ning 177-moddasi talablariga muvofiq bojxona qonunlari buzilishining har bir fakti bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlikni bevosita aniqlagan bojxona organi xodimi belgilangan shakl bo'yicha bayonnoma tuzadi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi bayonnomada quyidagi ma'lumotlar ko'rsatiladi:

1. Bayonnoma tuzilgan sana va joy.
2. Bayonnomani tuzgan shaxsning lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi.
3. Huquqni buzgan shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar.
4. Safarning maqsadi, yo'nalish, poezd, avtomashina yoki boshqa transport vositasining tartib raqami, uning kimga tegishli ekanligi, borish yo'nalishi.
5. Sodir etilgan qonun buzish joyi, vaqti va mohiyati.
6. Mazkur huquq buzish uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi me'yoriy hujjat.
7. Olib ko'yilgan (ushlangan) ashyolar, boyliklar va hujjatlar to'g'risidagi ma'lumotlar.
8. Huquq buzuvchining tushuntirishi va boshqalar.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi aniqlanishining har bir holati va ular bo'yicha ko'rilgan choralar yuzasidan bojxona organi xodimi tomonidan bildirishnoma yoziladi. Unda sodir etilgan huquq buzish aniqlanishining barcha holatlari (izlash usullari, yashirish usullari, nazorat qilish, texnik vositalarini qo'llash, og'zaki so'rov natijasida olingan ma'lumotlar, bagaj va qo'lda olib yuriladigan yukni rasmiylashtirish, shaxsan ko'zdan kechirish, transport vositasi, konteynerni ko'zdan kechirish, shuningdek, ishga tegishli bo'lgan boshqa holatlar) aks ettirilishi kerak.

Agar huquq buzuvchining biror-bir nohuquqiy hatti-harakatlari bilan moddiy zarar etkazilsa - bildirishnomada moddiy zarar kimga, qancha miqdorda, qay tarzda etkazilganligi qisqa, biroq batafsil bayon etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 285-288-moddalariga muvofiq boshqa ta'sir ko'rsatish choralari qo'llanib bo'linganidan keyin ma'muriy huquqbuzarlikni to'xtatish, huquqbuzarning shaxsini aniqlash, basharti bayonnoma tuzish zarur bo'lib, uni huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida tuzish imkoni bo'lmagan taqdirda ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan chiqarilgan qarorlarni ijro etish maqsadida mazkur shaxsni ma'muriy yo'l bilan ushlab turishga, shaxsni ko'rikdan o'tkazishga, uning ashyolari, transport vositalarini ko'zdan kechirishga va ashyo hamda hujjatlarni olib qo'yishga yo'l qo'yiladi.

O'zR MJKning 287-moddasiga muvofiq bojxona organlari xodimlari O'zR MJK ning 198 va 227-moddalarida nazarda tutilgan holatlar sodir etilganda, ma'muriy tuxtatishni amalga oshirishlari mumkin. Ma'muriy to'xtatish to'g'risida bayonnoma tuziladi. Unda bayonnoma tuzilgan sana va joy, lavozimi, bojxona organi, bayonnomani tuzgan shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi, ushlangan shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar, ushlab vaqti, joyi va asoslari, ushlangan shaxs olib kelingan vaqt va joy, ushlangan ozod qilingan vaqt, ushlab vaqtida qanday harakatlar qilinganligi ko'rsatiladi.

Bayonnomaga uni tuzgan shaxs, ushlangan shaxs, guvohlar, boshqa shaxslar bor bo'lganda ular ham imzo chekadilar. Ushlangan shaxs imzo chekishni rad etgan taqdirda bu haqda bayonnomada qayd etiladi.

Bojxona nazorati, ko'zdan kechiruv paytida topilgan huquqbuzarlik quroli yoki bevosita buyumi bo'lgan tovarlar, transport vositalari, hujjatlar na boshqa buyumlar bojxona organlarining mansabdor shaxslari tomonidan xolislar guvohligida olib qo'yiladi. Olib qo'yilgan tovarlar, transport vositalari, hujjatlar va boshqa buyumlar ish ko'rib chiqilgunga qadar bojxona organlari belgilagan joylarda saqlanadi.

Bojxona haqidagi qopun hujjatlari buzilgan taqdirda jarima hamma tovarlar va transport vositalarining qiymati undirilishini ta'minlash uchun huquqbuzardan, agar u O'zbekiston Respublikasida doimiy yashash joyiga ega bo'lmasa va yuridik shaxsdan - agar u O'zbekiston Respublikasi hududida filial yoki vakolatxonaga ega bo'lmasa, tovarlar va transport vositalari, O'zbekiston Respublikasi valyutasi va valyuta boyliklari olib qo'yilishiga yo'l qo'yiladi.

Tovarlar na transport vositalari va boshqa ashyolarni olib qo'yishning imkoni bo'lmagan taqdirda ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish taqiqlanadi, ularning saqlanishi esa qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ta'minlanadi.

Bojxona organining mansabdor shaxsi olib qo'yilgan tovarlar, transport vositalari va boshqa buyumlarni baholash paytidagi bozor narxlarini bo'yicha baholab, ularning eskirganligini hisobga oladi. Zarur hollarda baholash mutaxassis ishtirokida o'tkaziladi. Pul, obligatsiyalar, cheklar, aktsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar nominal qiymati bo'yicha xisobga olinadi.

Bojxona organining mansabdor shaxsi bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni yuritish jarayonida dalillarni aniqlash va ularni qayd etish, ishga ahamiyati bo'lgan boshqa holatlarni aniqlash uchun joyini, hududlarni, binolarni, transport vositalarini, ashyolar va hujjatlarni bojxona tekshiruvidan o'tkazishga haqlidir.

Bojxona tekshiruvi hududi, binosi, transport vositasi, ashyolari va hujjatlari tekshirilayotgan shaxs (uning vakili) ishtirokida kamida ikki guvoh hozirligida, zarur hollarda esa mutaxassislar ishtirokida o'tkaziladi.

Bojxona haqidagi qonunlar buzilishi to'g'risidagi ishlarni yuritishda bojxona organi mansabdor shaxsining qarori bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ekspertiza tayinlanishi mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishni yuritayotgan bojxona organining mansabdor shaxsi qaror asosida va guvohlar, zarur hollarda esa mugaxassislar ishtirokida tovarlar va boshqa buyumlarning namunalari va nusxalarini olish, shuningdek ekspertiza o'tkazish uchun zarur bo'lgan imzolar, dastxatlar, namunalarni olishga haqlidir.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ishni yuritishda javobgarlikka tortiluvchi shaxsdan tashqari, uning vakili, advokati, ekspert, mutaxassis, tarjimon, guvoh xolis qatnashishlari mumkin.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqimlar quyidagilardan iborat bo'ladi:

- guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar, tarjimonlar, xolislariga to'lanadigan summalar;

- tekshiruv va inventarlash munosabati bilan sarflangan summalar;

- dalillarni saqlash, tashish (jo'natish) va tekshirish uchun sarflangan summalar;

- ishni yuritish va ko'rish munosabati bilan bojxona organi kelgan boshqa xarajatlar.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarga quyidagilar kiradi:

- agar jazo chorasi tariqasida jarima, litsenziyami yoki malaka attestatini chaqirib olish chorasi, shuningdek konun hujjatlarida nazarda tutilgan alohida hollarda tovarlarni musodara qilish chorasi qo'llanilsa, bojxona organi tomonidan ko'riladi.

- agar asosiy yoki qo'shimcha jazo chorasi tariqasida tovarlarni va transport vositalarini musodara qilish nazarda tutilsa, tegishli bojxona organi joylashgan erdagi sud tomonidan ko'riladi. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishlarni ko'rish va bojxona organlari nomidan jazolarni qo'llashga bojxona organlarining boshliqlari va ularning o'rinbosarlari (Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri davlat bojxona qo'mitasi boshqarmalari va «Toshkent-AERO» MBM boshliqlari) haqlidir.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan xorijlik fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar MJKning 17-moddasiga muvofiq umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortilishi kerak.

O'zR BKning 188-moddasiga muvofiq bojxona organi boshlig'i (boshliq o'rinbosari) bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib, quyidagi qarorlardan birini chiqaradi:

- jarima solish to'g'risida;

- ish yuritishni tugatish to'g'risida;

- jinoyat ishini qo'zg'atish va surishtiruv o'tkazish to'g'risida;
- huquqbuzarliklar to'g'risidagi materiallarni tegishli idoradar bo'yicha yuborish to'g'risida;
- ishni qo'shimcha ravishda yuritish (tekshirish) uchun qaytarish to'g'risida.

Bojxona organi boshlig'i (uning o'rinbosari) O'zbekiston Respublikasi MJK 271-moddasida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo'lgan taqdirdagina ishni yuritishni to'xtatish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin. Bunda qarorda mazkur modda va qo'llanilgan me'yoriy hujjatnint tegishli bandiga havola qilingan holda ishni yuritish to'xtatilganligi to'g'risida batafsil qayd etiladi.

Ma'muriy (bojxona) huquqni buzish to'g'risidagi ish bo'yicha qaror ishni ko'rib chiqish tamom bo'lgach darhol e'lon qilinadi. Huquqni buzuvchi u qaysi bojxona huquqini buzgani uchun O'zR BK ning 132-moddasida nazarda tutilgan jazoga duchor qilinayotganligini aniq bilishi kerak. Qaror nusxasi uch kun ichida unga nisbatan qaror chiqarilgan shaxsga, shuningdek uning iltimosiga ko'ra jabrlanuvchi surishtiriladi yoki yuboriladi. Qaror nusxasi tilxat ostida topshiriladi, agar u jo'natilsa, bu haqda ishda tegishli yozuv qayd etiladi. Ma'muriy jazo qo'llanilishi javobgarlikka tortiluvchi shaxsni boj to'lovlarini to'lash majburiyatidan va Bojxona kodeksida nazarda tutilgan boshqa talablarni bajarishdan ozod qilmaydi.

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha qaror ustidan yuqori turuvchi bojxona organiga (mansabdor shaxsga) yoki bojxona organi joylashgan erdagi sudga o'n kun muddatda berilishi mumkin.

Yuqori turuvchi bojxona organi boshlig'i bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqarilgan qaror ustidan berilgan shikoyatni yoki prokurorning protestini ko'rish vaqtida quyidagi hal qiluv qarorlaridan birini qabul qiladi:

- a) qarorni o'zgarishsiz qoldiradi, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirmaydi;
- b) qarorni bekor qiladi va ishni yangidan ko'rish uchun yuboradi;
- v) qarorni bekor qiladi va ish yuritishni tugatadi;
- g) bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jazo chorasini kamaytirmagan holda uni O'zbekiston Respublikasining Bojxona Kodksida nazarda tutilgan doirada o'zgartiradi.

Bojxona kodeksining 192-moddasiga muvofiq bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik to'g'risidagi ish bo'yicha chiqarilgan qarorni bekor qilib, ish yuritishning tugatilishi undirilgan pul summalarining, olib qo'yilgan va musodara qilingan ashyolarning qaytarilishiga, shuningdek aynan qabul kilingan qaror bilan bog'liq boshqa cheklashlar bekor qilinishiga olib keladi.

Bojxona organlarining jarima solish to'g'risidagi qarorini ijro etish O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining 193-198-moddalari (XI bo'lim) talablariga muvofiq amalga oshiriladi.

8.3. Bojxona organlari surishtiruv organlari sifatida

O'zR JPK 38-moddasiga muvofiq bojxona organlari bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi to'g'risidagi ishlar bo'yicha surishtiruv organlari hisoblanadi.

Jinoiy ishlar bo'yicha surishtiruv dastlabki tergov uchun amaldagi jinoyat-protsessual qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda va qoidalar bo'yicha amalga oshiriladi. Quyidagi holatlar bundan mustasnodir:

- surishtiruvni surishtiruv organlari boshliqlari yoki ularning topshirig'iga ko'ra surishtiruvchilar olib boradi;
- surishtiruvchining qarori surishtiruv organi boshlig'i tomonidan tasdiqlanishi kerak.

Surishtiruv organiga jinoyat belgilarini va uni sodir etgan shaxslarni aniqlash, O'zR JPK bilan belgilangan qoidalarga muvofiq ular tekshirilgandan keyin jinoiy ish bo'yicha isbot sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnik vositalardan foydalangan holda zarur chora-tadbirlar ko'rish yuklanadi. O'zR JPK 38-moddasi 8-bandiga muvofiq bojxona organlari bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilganligi uchun, ya'ni O'zR JK 182-moddasida nazarda tutilgan belgilar mavjud bo'lgan jinoyatlar bo'yicha surishtiruv olib boradilar.

O'zR JK 182-moddsi bo'yicha jinoiy javobgarlikni nazarda tutuvchi jinoyat begisiga ega bo'lgan huquq buzishni aniqlab, boshliq (surishtiruv organi rahbari, surishtiruvchi) O'zR JPK 329, 39 va 330-moddalariga muvofiq belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazadi (darhol) va quyidagilar xususida qaror qabul qiladi:

- a) jinoiy ish qo'zg'atish, yuritish uchun o'ziga qabul qilish va surishtirishga kiritish;
- b) jinoiy ish qo'zg'ashni rad etish;
- v) idoraviy bo'ysunish bo'yicha ariza, ma'lumot berish.

Jinoyat belgilari mavjud bo'lgan taqdirda surishtiruv organi jinoiy ish qo'zg'aydi va Jinoyat protsessual kodeksiga amal qilgan holda jinoyatni aniqlash va uning izlarini mustahkamlash bo'yicha kechiktirib bo'lmaydigan tergov xarakterlarini amalga oshiradi

Jinoiy ish bo'yicha surishtiruv 10 sutkadan ortiq bo'lmagan muddatda tamomlanishi kerak. O'zR JPK 342-moddasiga muvofiq surishtiruvchi ishni, agar:

- 1) og'ir yoki o'ta og'ir jinoyat aniqlangan bo'lsa;
- 2) muayyan shaxsni aybdor sifatida ishda qatnashishga jalb qilish uchun asos aniqlangan bo'lsa;
- 3) ishni to'xtatish uchun asos aniqlangan bo'lsa;
- 4) tergovchi ish yuritish uchun ishni unga berishni talab qilsa surishtiruv uchun belgalangan muddat tamom bo'lishini kutmay ishni zudlik bilan tergovchiga berishi kerak.

8.4. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik

Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 182-moddasida nazarda tutilgan, ya'ni «Bojxona haqidagi qonunlarni buzish Bojxona nazoratini chetlab yoki bojxona nazoratidan yashirib yoxud bojxona hujjatlari va vositalariga o'xshatib yasalgan hujjatlardan aldash yo'li bilan foydalangan holda yoki deklaratsiyasiz yoxud boshqa nomga yozilgan deklaratsiyadan foydalanib, tovar yoki boshqa qimmatliklarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan o'tkazish:

a) juda ko'p miqdorda;

b) xizmat lavozimidan foydalangan holda sodir etilgan bo'lsa, eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki besh yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilishi yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud mol-mulk musodara qilinib, uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilinishi bilan jazolanadi.

Ushbu harakat:

a) chegarani buzib o'tish, ya'ni bojxona xizmatining roziligini olmasdan turib, tovar yoki boshqa qimmatliklarni O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasidan ochiqdan-ochiq o'tkazish puli bilan;

b) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan bo'lsa, mol-mulk musodara qilinib, uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Xizmat mavqeidan foydalangan holda bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzishda zarar summasi alohida yirik miqdorni tashkil etishi shart emas, ya'ni xizmat mavqeidan foydalanish mazkur jinoyatning mustaqil belgisini tashkil etadi.

Ob'ektiv jihatdan bojxona haqidagi qonunlar buzilishi tovarlar va boshqa qimmatliklarning O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali olib o'tilishida ifodalanadi. Sub'ektiv jihatdan jinoyat sodir etilgan jinoyatning to'g'ridan-to'g'ri sodir etilganligida ifodalanadi.

Aqli joyida bo'lgan va 16 yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi, xorijiy davlatlar fuqarosi yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxs jinoyat sub'ekti bo'lishi mumkin.

JK ning 182-moddasida qayd etilgan jinoyatning ob'ektiv jihati tovarlar yoki boshqa buyumlarni olib o'tish, ularni sodir etish usullari, olib o'tilayotgan tovarlar va boshqa buyumlarning yirik miqdori bo'yicha harakatlarni o'z ichiga oladi. Jinoiy oqibatlarining boshlanishi talab etilmaydi.

Bojxona nazoratiga qalbaki hujjatlar, qasddan buzilgan ma'lumotlar mavjud bo'lgan hujjatlar, shuningdek bojxona organlari bojxona nazorati ob'ektlarining O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali o'tishi bilan bog'liq nohuquqiy qaror qabul qilinishi uchun ularni adashtirish maqsadida unga asos bo'lmagan holda noqonuniy tuzilgan yoxud tasdiqlangan hujjatlarni taqdim etish hujjatlardan aldov yo'li bilan foydalanish deb e'tirof etiladi. Muhrlarni, xarflar va boshqa markirovkalarni soxtalashtirish, hujjatlardan aldov yo'li bilan foydalanishdagi singari

maqsadda qonuniy sifatda taqdim etiladigan o'xshash belgilar qo'yish bojxona birxillastiruvchi vositalaridan aldash maqsadida foydalanish deb e'tirof etiladi.

Tovarlar va qimmatliklarning bojxona nazoratidan boshqa joyda olib o'tilishi O'zbekiston Respublikasi bojxona organlari belgilagan joylardan boshqa joyda yoki bojxona rasmiylashtiruvini amalga oshirishning belgilangan vaqtdan tashqarida amalga oshirilishi mumkin.

Obetklarni bojxona nazoratidan olib o'tish uchun buyumlarning aniqlashtirilishini qiyinlashtiradigan yashirin joylardan foydalanish yoki boshqa usullardan foydalanish yoxud bir xil buyumni boshqa buyumlar ko'rinishiga o'xshatish bojxona nazoratidan yashirish deb tushuniladi. Tovarlar yoki boshqa ob'ektlarni bojxona nazoratidan olib o'tish miqdori mazkur moddaga izohga muvofiq, agar u eng kam oylik ish haqining yuz baravari va undan ortig'iga teng bo'lsa, alohida yirik miqdor deb tan olinadi.

Olib o'tilayotgan buyumlar ularni turli bojxona rejimlarida va maxsus shart-sharoitlarda, jumladan qonun hujjatlarida yuz berayotgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda olib o'tishning maxsus qoidalarini belgilovchi qonun hujjatlari asosida mazkur modda ro'yxatiga tushuvchi buyumlar deb e'tirof etiladi.

8.5. Kontrabanda tushunchasi va kontrabanda uchun javobgarlik

Kontrabanda tovarlar, valyuta va boshqa qimmatliklarni bojxona haqidagi qonunlarni buzgan holda davlat chegarasi orqali yashirincha olib o'tish. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq kontrabanda - ya'ni bojxona nazoratini chetlab yoki bojxona nazoratidan yashirib yoxud bojxona hujjatlari yoki vositalariga o'xshatib yasalgan hujjatlardan aldash yo'li bilan foydalanib, deklaratsiyasiz yoki boshqa nomga yozilgan deklaratsiyadan foydalanib, kuchli ta'sir qiluvchi zaharli, zaharlovchi, radioaktiv, portlovchi moddalar, portlash qurilmalari, qurol-yarog', shuningdek, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni yoki diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi materiallarni O'zbekiston Respublikasiniig bojxona chegarasidan o'tkazish, u mol-mulk musodara qilinib yoki musodara qilinmay besh yildan o'n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Yadroviy, kimyoviy, biologik va ommaviy qirg'in qurolining boshqa turlarini, shunday qurollarni yaratishchda foydalanilishi mumkinligi ayon bo'lgan material va moslamalarni, shuningdek giyohvandlik vositatori yoki psixotrop moddalarni ko'p miqdorlarda kontrabanda qilishda mol-mulk musodara qilinib, o'n yildan yigirma yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 246-moddasi). Jinoyat tarkibi quyidagilarni tavsiflovchi belgilarning to'rt guruhini tashkil etadi: jinoyat ob'ekti, uning ob'ektiv jihati, jinoyat sub'ekti va sub'ektiv tomon.

Jamiyatning xavfsizligini ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlar kontrabanda jinoyati ob'ekti hisoblanadi. Ob'ektiv jihatdan kontrabanda taqiqdangan buyumlarning O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqapi olib o'tilishida ifodalanadi. Sub'ektiv jihatdan jinoyat sodir etilgan jinoyatning qasddan sodir etilganligida ifodalanadi. Aqdi joyida va o'n olti yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi, xorijiy davlat fuqarosi va fuqaroligi bo'lmagan shaxs jinoyat sub'ekti bo'lishi mumkin.

Kontrabanda uchun jinoiy javobgarlik O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali ushbu buyumlar MDH mamlakatlariga yoki MDH ga kirmaydigan mamlakatlarga olib o'tilishidan qat'i nazar, Jinoyat kodeksining 246-moddasi dispozitsiyasida ko'rsatilgan ashyolarning g'ayriqonuniy olib o'tilishi bilan boshlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining «Kontrabanda va bojxona haqidagi konun hujjatlari buzilishi to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida» 1996 yil 27 fevraldagi 2-son qarorida quyidagilar tushuntirilgan:

a) Jinoyat kodeksining 246 va 82-moddalari dispozitsiyalarida ko'rsatilgan buyumlar, tovarlar va boshqa boyliklarning O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali g'ayriqonuniy olib o'tilishi deganda bojxona nazoratidan tashqari ularning bojxona organi joylashgan joydan boshqa joyda yoki bojxona rasmiylashtiruvi va nazorati amalga oshiriladigan vaqtdan tashqari olib o'tilishi e'tirof etilishi kerak;

b) bojxona nazoratidan yashirgan holda Jinoyat kodeksining 246 va 182-moddalari dispozitsiyalarida ko'rsatilgan buyumlar, tovarlar va boshqa boyliklarning

O'zbekiston Respublikasi bojxona chegarasi orqali g'ayriqonuniy olib o'tilishi deganda ularning yashirin joylardan va ularni aniqlashning boshqa usullaridan yoki bir xil buyumlarga boshqa ko'rinish borish yo'li bilan olib o'tishdan foydalangan holda olib o'tilishi ham tushunilishi kerak. Maxsus saqdanadigan joylar deganda yashirin joylarni, shuningdek transport vositalaridagi kontrabanda maqsadlaridagi konstruktiv saqdanadigan joylar va oldindan bo'laklarga ajratilishi, montaj qilingan buyumlarni olib o'tish uchun asbob-uskunalar va moslamalarni hisoblash zarur;

v) hujjatlardan aldov yo'li bilan foydalanish deganda bojxona organiga buyumlar, tovarlar va boshqa boyliklarni bojxona chegarasi orqali olib o'tish uchun asos sifatida qalbaki hujjatlar, g'ayriqonuniy yo'l bilan olingan hujjatlar, yoxud soxta ma'lumotlar bor bo'lgan hujjatlar taqdim etilishini tushunish kerak;

g) O'zbekiston Respublikasi bojxona haqidagi qonun hujjatlariga muvofiq bojxona birxillashtiruvchi vositalari deganda tovarlar yoki boshqa boyliklarni ularga tamg'alar, muhrlar, raqamli, xavfli va boshqa markirovkalash belgilarini, birxillashtirish belgilarini, shtamplar qo'yishni, nusxa va namunalar olishni, tovarlarni, boshqa boyliklarni tavsiflashni, chizmalar chizishni, ko'lamli tasvirlar, fotosuratlar, rangli suratlar tayyorlashni, tovarga ilova qilinadigan hujjatlar va boshqa hujjatlardan foydalanishni birxillashtirish tushuniladi.

Bojxona birxillashtiruvchi vositalaridan aldash yo'li bilan foydalanish deganda, O'zbekiston Respublikasi yoxud boshqa davlatlarning bojxona organlari tomonidan qo'llanilgan birxillashtirish vositalarining o'zgartirilishi, yo'q qilinishi, shikast etkazilishi yoki yo'qotilishi bilan bog'liq shaxslarning hatti-harakatlarini tushunish kerak;

d) O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 246-moddasida sanab o'tilgan, deklaratsiya to'ldirilgan yoki o'z nomi bilan deklaratsiya to'ldirilmagan kontrabanda buyumlari yoxud 182-moddada ko'rsatilgan tovarlar yoki boyliklar deganda, kontrabanda buyumlari yoki tovarlar yoxud boshqa boyliklarni deklaratsiya to'ldirish tartibi buzilish bilan bog'liq shaxslarning chegara orqali olib o'tish maqsadida, ya'ni deklaratsiya to'ldirish shakli va joyi to'g'risidagi bojxona haqidagi qonunning belgilangan talablariga rioya qilmaslik, uni amalga oshirish tartibi, deklaratsiya taqdim etish muddatlariga va boshqa qo'shimcha hujjatlarga rioya qilmaslik, shuningdek O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan yoki uning hududidan olib chiqiladigan kontrabanda buyumlari, tovarlar yoki boshqa boyliklarga nisbatan deklaratsiyaga ularning nomi va soniga doir soxta ma'lumotlar kiritilishi bilan bog'liq hatti-harakatlari tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 246 va 182-moddalarida ko'rsatilgan kontrabanda yoki bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishi dsb, buyumlar, tovar-moddiy boyliklarning O'zbekiston Respublikasi chegarasi orqali haqiqatda g'ayriqonuniy olib o'tilishi paytidan boshlab tamom bo'lgan jinoyat deb hisoblash kerak.

Tayanch so'z va iboralar

1. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzish
2. Yuridik javobgarlik
3. Jinoiy javobgaollik
4. Qasddan sodir etish
5. Kontrabanda

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jismoniy va yuridik shaxslar javobgarlik deganda nimani tushunasiz?
2. Bojxona haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik deganda nimani tushunasiz?
3. Kontrabanda tushunchasini izohlab bering?
4. Kontrabanda uchun qanday javobgarlik choralari belgilangan?

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar: 2,4,9,15,16,19,24.

Qo'shimcha adabiyotlar: 35,38,40,43,44.

Adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "Adolat". 1992.
2. O'zbekiston Respublikasi Bojxona Kodeksi. T.: "Adolat" 1999.
3. O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. T.: "Adolat" 1999.
4. O'zbekiston Respublikasi "Davlat bojxona xizmati to'g'risida" gi Qonuni "Xalq so'zi" 1997 yil 29 avgust .
5. O'zbekiston Respublikasi «Boj tarifi to'g'risida»gi Qonuni 1997 yil 29 avgust «Xalq so'zi» gazetasi
6. «O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyati to'g'risida»gi Qonuni 1991 yil 14 iyun
7. O'zbekiston Respublikasining «Valyutani tartibga solish to'g'risida»gi Qonuni 1993 yil 7 may
8. O'zbekiston Respublikasining «Mahsulot va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida»gi Qonuni 1993 yil 28 dekabr
9. O'zbekiston Respublikasining «Horijiy investorlarning kafolatlari va ularning huquqlarini himoya qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qonuni 1998 yil 30 aprel
10. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. T.: "O'zbekiston" 1992.
11. Karimov I.A. O'zbekiston - bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos xususiyatlari. T.: "O'zbekiston" 1993.
12. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.: "O'zbekiston" 1999.
13. Rukovodstva po issledovaniyu nomenklatur VED, osnovanniy na GS. – Lyuksemburg, 1993
14. Rossiyskoe tamojennoe pravo, M.: «Infra-M», 1997
15. Kommentariy k TK RF. – M.: «Infra-M», 1997
16. Tamojennoe delo. – S.-P.: «Logos-Sib», 1994
17. Praktika tamojennogo regulirovaniya. – M., 1994
18. TN VED. – M., 1993
19. NN VED SNG. – M., 1996
20. Istoriya tamojni gosudarstva Rossiyskogo. – M., - 1995
21. Mejdunarodnie konventsii Organizatsii Ob'edinennix Natsiy po tamojennomu delu. – Tashkent: IPK «Shark», 1995
22. Komilov O'.T. va boshqalar «Bojxona ishi asolari» «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» T. 1999
23. Komilov U.T. i drugie. «Osnovi tamojennogo dela» «Mir ekonomiki i prava» T. 1999
24. Soliq to'lovchining jurnali. 2001-2003.
25. Bozor, pul va kredit jurnali. 2000-2003.
26. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi jurnali. 2000-2003.
27. Soliqlar va bojxona xabarlar gazetasi. 1999-2002.

28. Hamkor gazetasi. 2001-2003.

Qo'shimcha adabiyotlar

29. Alimboev S. va boshq. Soliqlar. T.: "Mehnat" 1999.

30. Brizgalin V. Nalogi i nalogovoe pravo. M.: "Finansi i statistika". 1998.

31. Malikov T. «Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb muammolari.» T.: "Akademiya" 2002.

32. Melnik D. Nalogoviy menedjment. M.: "Ankil" 2002.

33. Vaxobov A., Srojiddinova Z. «O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti». T.;2002

34. Toshmurodova B. «Soliqlar vositasida iqtisodiyotni boshqarish mexanizmi». T; «Yangi asr avlodi» 2002.

35. Semigulova E., Majidov A. «Nalogi i nalogooblojenie». Uchebnoe posobie. T; TITLP. 1999.

36. Chernik D. «Nalogi v rinochnoy ekonomike» M; «Finansi». 1999.

37. Bolshakov S. «Finansovaya politika gosudarstva i predpriyatiya». M; «Knijniy mir» 2002.

38. Karavaeva I. «Nalogovoe regulirovanie rinochnoy ekonomiki»: Uchebnoe posobie. M: YuNITI-DANA, 2000 g.

39. Nalogi i nalogooblajenie v voprosax i otvetax: chast 1. T.: GNK 1998.

40. "Nalogi i nalogooblajenie v Rossiyskoy Federatsii" (uchebnik dlya VUZov), M.: "Knijniy mir" 1999.

41. "Nalogi" Uchebnoe posobie. (Pod.red. D.G Chernika) M.: "Finansi i statistika", 1998.

42. "Finansi" (Pod. red. Drobozinoy L.A.) M.: "Yuniti", 2000.

43. Xvan L.B. "Soliq huquqi", T.: "Konsaudit inform" 2001.

44. Yahyoev Q. "Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti" T.: "G'. G'ulom", 2000.

45. Yahyoev Q. "O'zbekistonning solikli va soliqsiz to'lovlari". T.: 1999.

46. Yahyoev Q. "O'zbekistonda soliq tizimi" T. "Mehnat", 1998.

47. Chernik D.G. Nalogi v rinochnoy ekonomike. M.: "Yuniti", 2000.

48. Nalogi i nalogovoe pravo: Uchebnoe posobie (pod red. A.V. Brizgalina) M.: "Analitika press" 1999.

49. Nalogi i nalogooblojenie v voprosax i otvetax: Chast-1. Toshkent, Respublikanskiy informatsionno-konsultativniy tsentr Gosudarstvennogo nalogovogo komiteta Respubliki Uzbekistan. 1998.

50. Nalogovie sistemi zarubejnix stran. 2-e izdanie M.: "Zakon i pravo", YuNITI, 1997.

51. L.Xvan. Soliq huquqi. T.: "Konsauditinform" 2002.

52. Tulaxodjaeva M.M. Sistema finansovogo kontrolya v Respubliki Uzbekistan. T.: Mir ekonomiki i prava, 1998.

53. Pushkareva V.M. Istoriya finansovoy misli i politiki nalogov. M.: Infra-M., 1998.